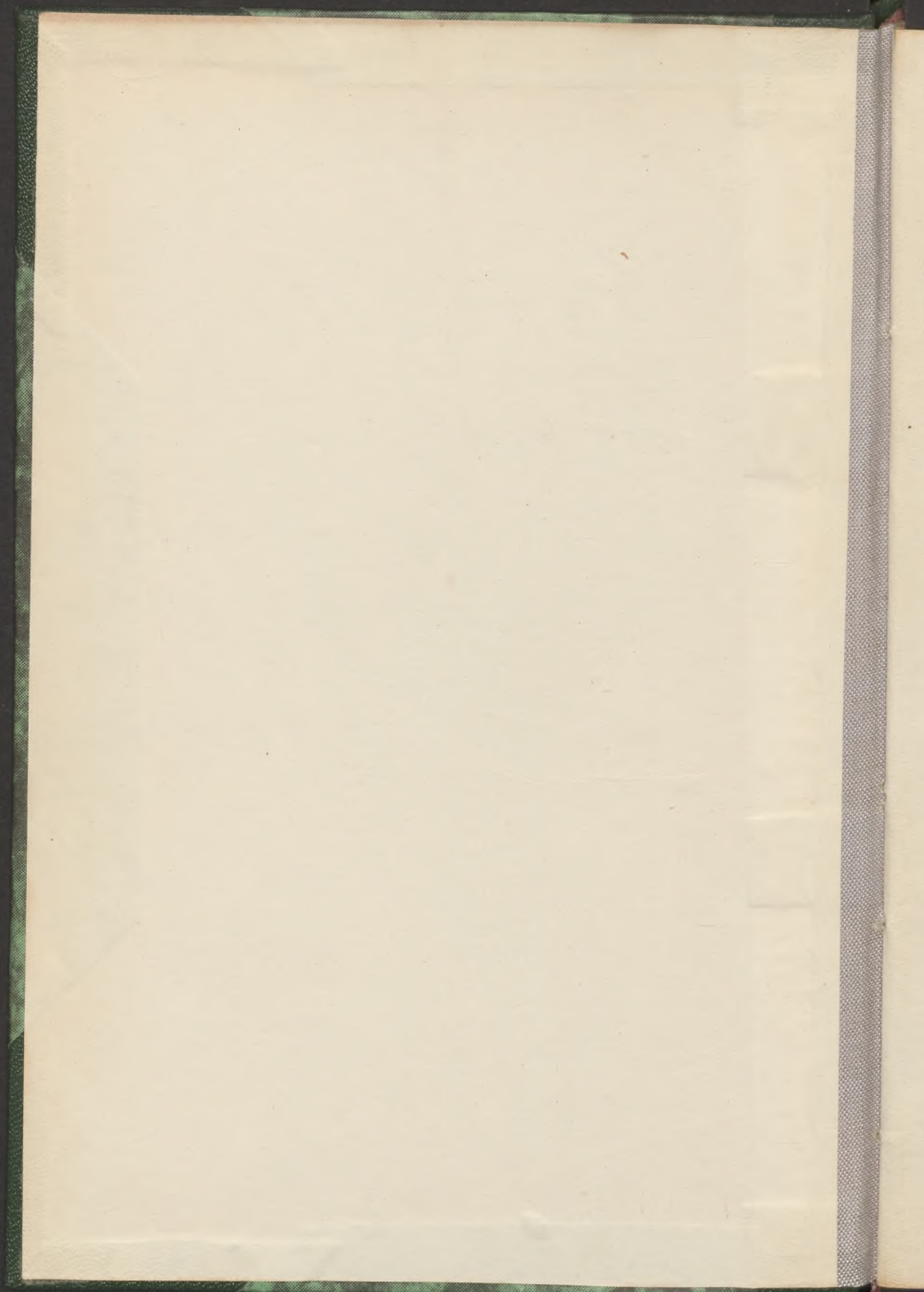
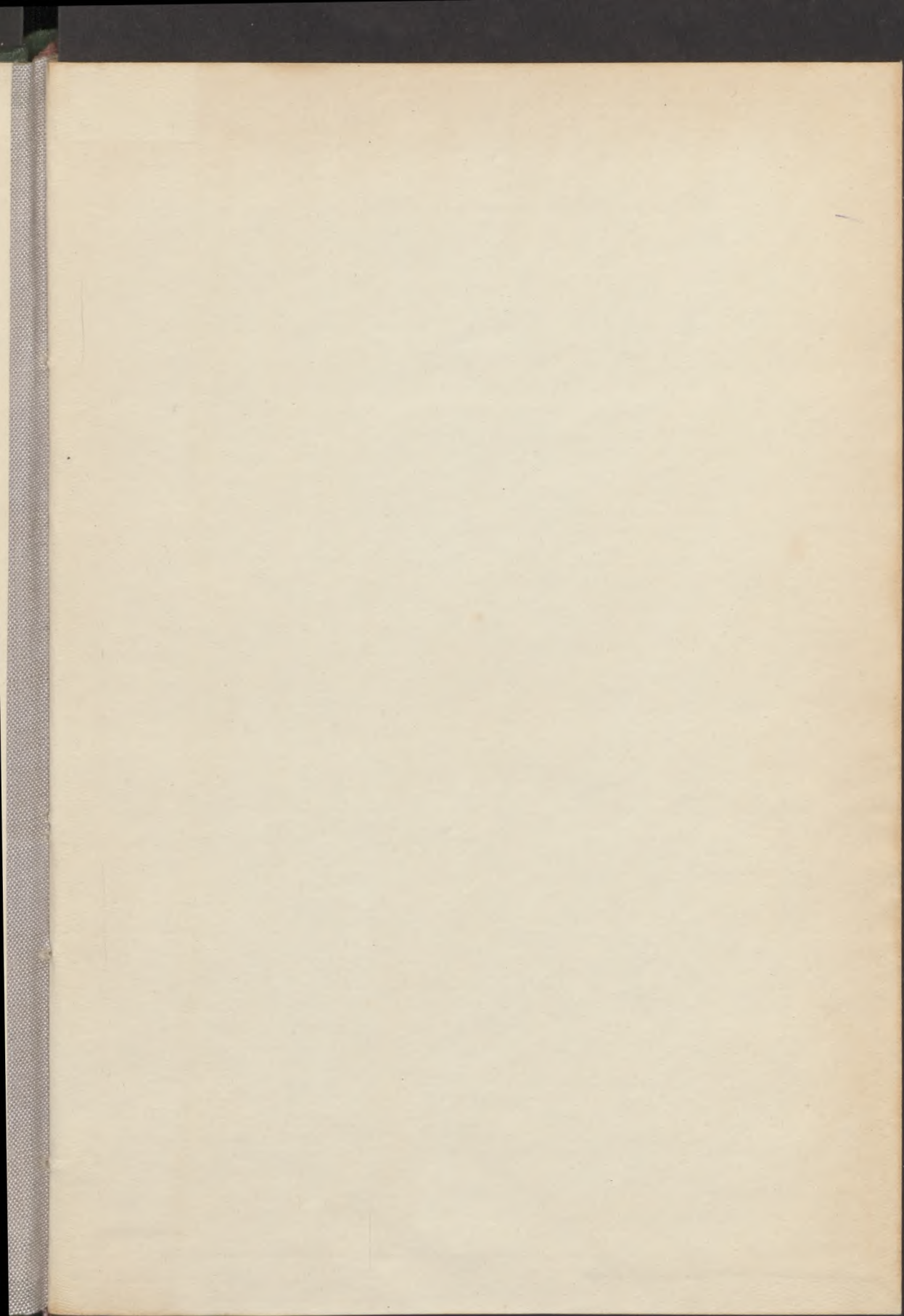

621.397

621.397

A v. K. M. e. könyvet jelen kiadásában 57.764/1923. sz. rendeletével,
felső kereskedelmi iskolák számára tankönyvül engedélyezte

TÖRTÉNELEM

A FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK II. ÉVFOLYAMA
SZÁMÁRA.

Dr DOMANOVSKY SÁNDOR

EGYET. TANÁR

KÖNYVÉT AZ 1920. ÉVI 72.000. SZ. TANÍTÁSTERVNEK MEGFELELŐEN
KIEGÉSZÍTETTE, ILLETŐLEG ÁTDOLGOZTA

Dr KOVÁTS JÓZSEF

SZEGEDI VÁROSI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLAI TANÁR.

KIADJA:

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R. T.

KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

BUDAPEST

A Franklin-Társulat és a Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r. t. kiadásában megjelent s a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr által 72,000/1920. sz. a. kiadott négyévfolyamú új tantervnek megfelelő

felső kereskedelmi iskolai tankönyvek

Dr. Titz Antal:

<i>Katholikus hittan.</i>	Az I. évf. számára.
<i>Róm. kath. erkölcsstan.</i>	A II. " "
<i>A róm. kath. egyház története.</i>	A III. " "
<i>Apologetika.</i>	A IV. " "

Dr. Gálos Rezső felső keresk. isk. igazgató és **kisenyedi Pallós István** budapesti keresk. akad. tanár:

Magyar olvasókönyv (Retorika) az I. évf. számára.
" " *(Poetika)* a II. " "

Dr. Riedl Frigyes:

Retorika és Poetika. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint.

az I. évf. számára. Retorika
a II. " " Poetika.

Dr. Pintér Jenő a Magy. Tud. Akadémia tagja:

Magyar irodalomtörténet. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint. A III., IV. évfolyamok számára.

I. kötet. A legrégibb időktől Petőfi Sándor haláláig.

II. kötet. Petőfi Sándor halálától napjainkig.

A két kötet a felső kereskedelmi iskolák tantervében előírt összes tananyagot felöleli és a gazdasági és kereskedelmi vonatkozású irodalom ismeretét is megfelelő terjedelemben tartalmazza.

Dr. Domanovszky Sándor és dr. Kovács József:

Történelem. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint.

I. évf. Az ó-kor és középkor politikai, szellemi és anyagi művelődéstörténete. Az újkor találmányai.

II. évf. Az újkor politikai szellemi és anyagi művelődéstörténete.

III. évf. Magyarország oknyomozó története. A magyar országos intézmények történeti fejlődése.

IV. évf. Társadalmi alapismeretek. Gazdaságtörténelem.

Dr. Laurentzy Vilmos:

Társadalomfejlődési és gazdaságpolitikai történelem. A négyévfolyamú felső keresk. isk. IV. évfolyama számára, az új tanterv szerint.

Dr. Kovács Gábor és dr. Dános Árpád:

Közgazdasági ismeretek. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint átdolgozta **dr. Váczy József** felső keresk. isk. tanár.

III. évf. Alapfogalmak. A termelés. A forgalom. A Kereskedelem és intézményei.

IV. évf. A nemzetközi kereskedelem. A hitel szervezése. A jövedelem megoszlása. Magyar agrárpolitika. A magyar ipari és kereskedelmi politika vázlata. A társadalmi politika fontosabb intézményei. Pénzügytan. A közgazdaság főirányai.

TÖRTÉNELEM

A FELSŐ KERESKEDELMi ISKOLÁK II. ÉVFOLYAMA
SZÁMÁRA.

Dr. DOMANOVSKY SÁNDOR

EGYET. TANÁR

KÖNYVÉT AZ 1920. ÉVI 72.000. SZ. TANÍTÁSTERVNEK MEGFELELŐEN
KIEGÉSZÍTETTE, ILLETŐLEG ÁTDOLGOZTA

Dr. KOVÁTS JÓZSEF

SZEGEDI VÁROSI FELSŐ KERESKEDELMi ISKOLAI TANÁR.

A V. K. M. e. könyvet jelen kiadásában 57.764/1923. sz. rendeletével,
felső kereskedelmi iskolák számára tankönyvül engedélyezte

KIADJA :

LAMPEL R. (WODIANER F. ÉS FIAI) R. T.

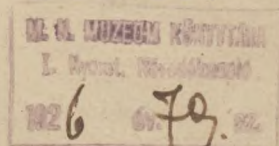
KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

BUDAPEST

Handwritten notes in the top left corner, including "H. 1000" and "634 1/2".

621. 397

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I. A REFORMÁCIÓ ÉS ELLENREFORMÁCIÓ KORA.

1. Luther föllépése.

Reformációnak (hitújításnak) azt a nagyobb arányú újítást nevezzük, amely a római kath. vallásban és egyház szervezetében, Luther fellépése után végbe ment. Az egyház, a pápaság elzárkózott az újítások elől; ennek következtében az újítók új vallásokat — s ezek hívői új egyházakat hoztak létre.

A reformáció tulajdonképeni megindítója *Luther Márton* volt, A reformáció de a hitújítás előzményei az előző évszázadokba nyúlnak vissza. előzményei. Már az albaiak szervezkedése (XII., XIII. sz.) óta sokszor hirdették, hogy a kath. egyházba hibák csúsztak be, amiket ki kell küszöbölni. A cluny-i reform is az egyház belső megerősödését célozta, de az elért eredmény nem volt tartós. A pápaság és császárság többször megújuló küzdelme is végeredményében ártalmára volt a pápaság tekintélyének, amelyet többfelől értek támadások. Legveszélyesebb volt *Wycliffe* János oxfordi egyetemi tanár támadása, aki kikelt a péter-fillérek ellen és elítélte a búcsút, a szentek tiszteletét, a gyónást. Egy lépéssel tovább ment *Hussz* János prágai egyetemi tanár, aki már a szószékről hirdette *Wycliffe* elveit és elégette (1412) a pápa bulláját. Erre következett az egyházi átok, majd *Hussz* máglyahalála (1414). De *Hussz* mártirhalála egyszerre megszorította hívei számát és a husszita egyház kivált a róm. kath. egyház kebeléből.

Eközben pedig hiányzott a kath. egyház egysége (avignoni fogás, ellenpápák küzdelmei). *V. Márton* trónraléptével ugyan megszűntek az ellenpápák küzdelmei, de a konstanzi és baseli zsinatok, amelyeken sok szó hangzott el a szükséges reformok érdekében — eredménytelenek maradtak.

Alighogy elmúltak e zavarok, jött a *humanizmus*, amely az embereket szabadabban gondolkozókká tette és a kritizáló hajlamot növelte. A magasabb műveltséget jelentő humanizmus pedig a műveltségben elől járó egyházi emberek — püspökök, pápák között is terjedt s ezzel együtt a kritikai és világias szellem. A pápai udvar

(V. Miklós, VI. Sándor) nagy fényűzést fejtett ki és rengeteg összegeket áldozott a műpártolásra, különösen a Szent Péter templom fölépítésére és a Vatikán díszítésére. Világpolitikáját, nagy fényűzését nem győzte pénzzel. A műpártolás rengeteg pénzt emésztett föl s az eszközökben, amelyekkel a hiányt pótolják, nem lehetett válogatni.

S amíg a pápaság teljesen a humanizmus befolyása alá kerül, addig épp a humanisták részéről érik a pápaságot a legkíméletlenebb támadások. A humanista tudósok — élükön a legkiválóbb német humanistával: *Rotterdami Erasmussal* — maró gúnnyal ostorozták az egyházi visszaéléseket és a szerzeteseket. Az egyház ellen ébren tartott ingerültséget növelte az is, hogy sokan — fejedelmek, földesurak, de maga a pór nép is — az egyházi vagyon után áhitoztak.

Elégületlenség Németországban.

Az egyházzal szemben való elégületlenség tehát általános volt, de a vallásosabb szellemű román országokban nem vert nagyobb hullámokat. De veszedelmessé kellett válnia olyan helyen, ahol azt belső elégületlenség is fokozta, mint pl. Németországban. Ott a császárság hanyatlása után a régi politikai és társadalmi rend teljesen fölbomlott. A világi és egyházi fejedelmek megszerezték a felségjogokat, a császári hatalommal mitsem törődtek, egymás ellen háborút viseltek, a szabad birodalmi városokat és a lovagokat hatalmuk alá hajtották. A lovagokat ez elkésérítette, ők is meg akarták szerezni a fejedelmek jogait és az alsóbb osztályokra: a polgárságra és a parasztságra sújtottak le. A városok föl is vették a küzdelmet, szövetkeztek a fejedelmek és lovagok ellen, de legszomorúbb helyzetben a parasztság volt, amelyet senki sem védett a hatalmaskodás ellen.

A bűcsú.

Az általános elégedetlenség közepett lépett föl Luther Márton, akit erre a lépésre a *bűcsúárulás* indított. Eredetileg az egyház bűcsúval oldotta föl bűneik alól azokat, akik vallásos buzgóságukban a Szentföldre zarándokoltak. Később, amikor ez a zarándoklás már lehetetlen volt, az a fölfogás honosodott meg, hogy bűcsúban részesíthetők azok is, akik az egyház körül érdemeket szereznek. A gazdasági bajok korában azután pénzért árulták a bűcsút. Ahol rendkívüli költségre volt szükség, ott bűcsúhirdetésre kértek engedelmet; így szereztek pénzt templomok építésére, leégett városok fölsegítésére, kórházak alapítására stb. A bűcsú jövedelmének harmada a pápát illette meg, amiért engedélyezte; részesedtek benne a fejedelem, a püspök s a prédikátorok is. Az engedélyt rendszeren a cúriának hiteleket nyújtó Fuggerek bankháza eszközölte ki, amely a jövedelem felét juttatta a pápának. A bankház ily módon tartozásait is behajtotta.

1517-ben Brandenburgi Albrecht magdeburgi érsek és halber-

stadti püspök a mainzi érsekségre is pályázott, de a pápa nem akart beleegyezni, hogy egy kézben három ilyen nagy egyházi méltóság Branden- egyesüljön. Végre azonban a Fuggerek kieszközölték, hogy a pápa a burgi Alb- kérest teljesítse, de Albrecht a megerősítésért 10,000 dukatust fizessen. recht bú- csúja. Albrechtet meg úgy kárpótolták, hogy egyházkerületeiben bűcsút hirdethessen. Albrecht a dominikánusokra bízta a hirdetést, akik közül Tetzel olyan üzleties irányba terelte az ügyet, hogy üzelmel Luther sorompóba szólították.

Luther Márton 1483-ban Eislebenben született, Atyja, aki Luther szegény bányász volt, gondos nevelésben részesítette és Luther föllépése. sok nyomorgás után az egyetemre jutott, ahol atyja akarata szerinti jogi tanulmányokat folytatótt. Mély vallásos érzése azonban inkább a papi pályára vonzotta, és amikor sétája közben egyik barátját a villám az oldala mellett ütötte agyon, neki pedig semmi baja sem történt, be- lépett az augusztinusok rend- jébe (1505). Itt képességeivel hamar magára vonta a figyel- met s a rend Rómába is el- küldte a hittudományban és filozófiában kiváló képzett- ségű Luthert. Azután a wit- tenbergi egyetemen műkö- dött és prédikációiról híres volt.

Luther.

1517-ben, amikor Tetzel már a szomszédban árulta a bűcsút, Luther okt. 31-én 95 tételben, amelyet a vártemplom kapujára függesztett ki, kárhoztatta a bűcsúüzelmeket és Tetzelt vitára hívta föl. A vita eleinte csak írásban folyt, de Luther tanain széles körök lelkesedtek. Eleinte Rómában nem sok ügyet vetettek rá, de 1518 tavaszán, mint eretneket Rómába idézték. Luther megígérte, hogyha ellenfelei elhallgatnak, ő sem bolygatja tovább a kérdést, de a vita ismét felújult és annak során Luther a pápai főhatalom szükségét tagadta.

Ezzel megtörtént a szakadás. Luther, aki nem is gondolt elsa- A szakadás. kadásra, szembekerült a pápával, aki (1521 jan. 3-án) Luthert kiátkozta. Hívei a bullát megégették, ellenségei az ő könyveit égették. 1521-ben

azután Károly császár is beleavatkozott a dologba és birodalmi gyűlés elé idézte Luthert, aki ott is kijelentette, hogy a kifogásolt tételeket fönntartja; erre a császár kimondotta a birodalmi átkot. Luther ezután Böles Frigyes szász választó fejedelem védelme alatt Wartburgban rejtőzött és ott a bibliát német nyelvre fordította. Menedék-helyét csak akkor hagyta el, amikor néhány tanítványa tanaiból egy-másután vonta le a következtetéseket s a templomok díszét is rombolni kezdte. Prédikációival le is csöndesítette a túlzókat, akik azonban nemsokára az elégtelen parasztságot lázították föl (1525), majd kommunisztikus alapon az anabaptisták felekezetét alapították meg. (Münzer Tamás.)

Luther látta, hogy tanainak és a bibliának félremagyarázása adott alkalmat a parasztlázadásra, ezért ő maga hívta fel a fejedelmeket a lázadók leverésére. A parasztlázadás és Luther híveinek gyarapodása a katolikuskokat szervezkedésre készítette (dessau-i szövetség, 1525); erre Luther követői — akik között már több fejedelem is volt — a *torgau-i szövetség* megkötésével feleltek s így a németiséget a reformáció már is két politikai pártra osztotta.

V. Károly császár szeretett volna erélyesen föllépni Luther hívei ellen, de nem tehetette, mert a francia és a török háborúk nagyon igénybe vették. Az 1529-iki speyeri birodalmi gyűlésen a császár mégis érvényt akart szerezni a wormsi határozatnak és megújította a birodalmi átkot, de a Luther tanait valló fejedelmek és városok tiltakoztak — protestáltak — ellene és elhagyták az ülést. Ezért nevezték őket *protestánsoknak*. Az 1530. évi augsburgi (ágostai) birodalmi gyűlésen azután benyújtották Melanchtontól kidolgozott hitvallásukat (azért ágostai hitvallású evangélikusok). A gyűlés azonban megtiltott minden vallásos újítást, úgyhogy a protestáns fejedelmek ezen kényszerítő körülmények hatása alatt vallásuk védelmére *Schmalkaldenban* szövetséget kötöttek (1531). Úgy látszott, hogy háborúra kerül a dolog, de a török veszedelem miatt 1532-ben *Nürnbergben* létrejött a vallásbéke, amely a legközelebb összehívandó zsinatig mindenik félnek megengedte vallásának szabad gyakorlatát.

Luther
tanai.

Luther tana a búcsúosztás ellen folyt küzdelem eredménye; ezért Luther először is a búcsú alapját támadta meg és azzal a tannal szemben, hogy az üdvözléshez jócselekedetek kellenek, *arra az alapra helyezkedett, hogy a hit jócselekedetek nélkül is üdvözít.* A hit egyedüli forrásául pedig a bibliát fogadta el, ebből a szempontból tana bizonyos fokig visszatérés az őskeresztény állapotokhoz. Elvetette a szentek tiszteletét és eltiltotta az ereklyéket és képeket, amelyek szerinte bál-

ványimádásra vezetnek. Elvetette a fülbegyónást és a papi nőtlenséget is. Az egyházi szervezet kérdésében is az őskeresztény egyházat vette mintául: tagadta a pápa fönnhatóságát és legfőbb hatóságnak a zsinatot ismerte el. Az egész hierarchiát megszüntette és helyébe az egyetemes papság elvét tette. Kikelt a papi birtok ellen is s azt kívánta, hogy az egyház közszolgálatait (tanítás, betegápolás, szegényügy) az állam vegye át. Ezen az alapon a világi fejedelmek le is foglalták (szekularizáció) az egyházi javakat az állam részére, de csak kis részben fordították azokat a Luther által jelzett célokra. Az első ilyen szekularizáció, amikor Brandenburgi Albert, a német lovagrend nagymestere, 1525-ben lengyel fönnhatóság alatt a lovagrend birtokaiból a mai Poroszország alapját vetette meg.

Lutherrel körülbelül egyidőben lépett föl *Zwingli* Ulrik is Svájc-*Zwingli*ban (1518). Ő is a bűcsúárulás ellen szólalt föl; tanai a Lutheréhez hasonlóan fejlődtek és szintén gyorsan terjedtek. Csak a déli román lakosságú kantonok ellenezték, amelyek később fegyvert fogtak ellene és a kappeli csatában maga *Zwingli* is elesett (1531). Tanait később *Kálvin* János (1509—1564) terjesztette. Genfben a városi tanács *Kálvin* el is fogadta az ő egyházi szervezetét, amely *Kálvin*nek nagy hatalmat adott a kezébe.

Mint szigorú erkölcsbíró mindenben nagy egyszerűséget teremtett. A templomból minden díszet eltávolított és az oltár helyébe is asztalt tett. Különös tana a *praedestinatio*, amely szerint az ember születésétől a jóra vagy a rosszra van kiszemelve. Egyházközsége maga választotta papját és előljáróit (presbyter), ami szervezetét demokratikussá tette. Épp ezért ott, ahol a fejedelmek a reform ellen voltak, többnyire *Kálvin* tanai terjedtek el, így pl. a magyarság körében is.

2. A reformáció elterjedése Európában.

A német földön meggyökerező reformáció csakhamar terjedni *Luther* kezdett Európa más országaiban is. tanainak terjedése.

Franciaországban, *I. Ferenc* (1515—1547) idejében *Kálvin* vallása terjedt el; az uralkodó üldözte az újhitűeket, de testvérhuga (*Margit* navarrai királynő) védelmébe vette. Itt *hugenottáknak* nevezték a protestánsokat.

Németalföld germánoklakta területén is gyorsan terjedt *Luther* vallása, sőt az anabaptista vallás is.

Igen sajátos volt a reformációnak **Angliában** való elterjedése. Itt a reformáció eleinte nem keltett nagy mozgalmat, sőt *VIII. Henrik*

(1509—1547) maga is könyvet írt Luther ellen, amiért a pápa a hit védőjének (*defensor fidei*) nevezte. De az önkényes, zsarnok hajlamú Henrik később mégis összeütközött a cúriával. Válni szeretett volna nejétől, a spanyol Aragoniai Katalintól, akitől csak egy leánya született, de a pápától az elválasztást kieszközölni nem tudta. Cranmer canterburyi érsek a király első házasságát ennek dacára semmisnek nyilvánította. Amikor pedig a pápa tovább is ragaszkodott az első házasság fölbonthatatlanságához, Henrik megszüntetett minden összeköttetést Rómával és elrendelte, hogy az egyházi törvényszék ítéleteiben a király a legfőbb fórum. Így a szakadás megtörtént, anélkül, hogy dogmákon, a szertartásokban, vagy az országos egyház szervezetében lényeges változás történt volna.

Időközben azonban a protestáns tanok is terjedni kezdtek, amire a király a dogmákat is megállapította, s noha sem Luther, sem Zwingli tanait el nem fogadta, néhány pontban az újításnak mégis tért nyitott. Dogmatikus tekintetben csak fia, VI. Eduárd (1547—1553) idejében diadalmaskodott a protestantizmus. Lassan és fokozatosan haladt a reformálás, de 1552-ben már Zwingli tanait fogadták el, de régi hierarchikus szervezetét a pápa helyett, élén a királlyal, továbbra is fönntartották.

Skóciában is annyira elterjedt Kálvin vallása, hogy a század II. felében (1557) a protestánsok már üldözni kezdték a katolikusokat és elkobozták az egyházi vagytonokat (*Knox* János). Itt a protestánsokat *puritánoknak* vagy *presbiteriánusoknak* nevezték.

A **skandináv**-államokban az egyházi vagyton megszerzésének vágya és a belpolitikai viszonyok mozdították elő az új vallás elterjedését. A három skandináv állam 1397 óta dán vezetés alatt egységes államban élt (*kalmári unio*), de a *svédek* terhesnek érezték a dán vezetést és hosszú küzdelmek után *Wasa* Gusztáv fölszabadította a svédeket és megszerezte magának a trónt. Részben a háborús költségek fedezése céljából lefoglalta az egyházi vagyont, illetőleg népével erőszakkal is fölvetette Luther vallását. Nemsokára hasonlóan járt el *Dánia* és *Norvégia* és így ezen protestánssá lett államokban maguk az uralkodók állottak az egyház élén is (miként Angliában).

Hazánkban.

A protestáns tanok **nálunk** is gyorsan elterjedtek. Luthernek már a mohácsi vész előtt is voltak az országban követői. A német polgárok sűrűn érintkeztek Németországgal; maguk is kimentek, s a német kereskedők is fölkeresték őket. Természetes, hogy így csakhamar értesültek a reformmozgalomról és Luther tanairól. Annyira Németországhoz húztak, hogy fiaikat is német egyetemekre küldték.

Ebben az időben a wittenbergit látogatták legtömegesebben. Visszatérésük után ezek az ifjak is terjesztették a protestantizmust. Ez az udvarban is terjedt. Állítólag a királyné is pártolta, és udvari papja (Henkel János) szintén Luther híve volt. A nemesség ennek következtében gyűlölettel fordult az idegen színezetű mozgalom ellen. Werbőczy személyesen rá akarta beszélni Luthert, hogy tanait vonja vissza, majd saját költségén könyvet adott ki ellene. 1525-ben még az országgyűlés is foglalkozott a dologgal és Luther híveire kimondta a máglyahalált, de a határozatot nem hajtották végre. A mohácsi vész után kitört zavarokban — papok, püspökök hiányában — gyorsan terjedtek az új vallások.

Az ellenkirályok ugyan az új tanok ellenségei voltak, de a nagy küzdelemben szigorúbb rendszabályokat nem alkalmazhattak.

Így azután Luther tanai szinte észrevétlenül elterjedtek. Terjesztették Ferdinánd német zsoldosai is. De általában nem igen ismer-
terjedés.
ték a tanokat a maguk egészében. Kit ez, kit amaz az elv ragadott meg, s azt hitték, ha egy-két újítást el is fogadnak, azért a katolikus egyháztól el nem válnak. Az úrvacsora két szín alatt való kiszolgáltatásával és a cölibatus eltörlésével az alsó papság is rokonszenvezett. Ez a két reform széles körökben terjedt. Megakadályozni pedig ezt annál kevésbé lehetett, mert a mohácsi vész után kevés volt a pap.

Először a németajkú városok csatlakoztak egészen Luther ta-
Luther
naihoz s a szászok mindjárt meg is szervezték községi egyházaikat tanainak
(Honter János). Később a magyar vidékeken is diadalra juttatták a diadala.
protestantizmust. Az urakat a szekularizáció is csatlakozásra csábította, a főpapok és szerzetesek birtokainak nagy részét lefoglalták és átültetve Németországból a cuius regio, eius religio elvét, jobbágyaikat is elszakították a katolicizmustól.

Luther tanai mellett a XVI. század ötvenes éveiben Kálvin A kálvinis-
tanai is terjedni kezdtek különösen a színmagyar vidékeken, mert ták.
Kálvin tanainak józansága és egyházának demokratikus szervezete a magyar nép lelkületét egészen megnyerte.

Még könnyebben boldogultak az új egyházak Erdélyben, ahol még Fráter György és Báthory István sem gondoltak üldözésükre. Ott már 1557-ben az országgyűlés a katolikusoknak és a lutheránusoknak teljes vallásszabadságot adott, 1564-ben pedig ezt a kálvinistákra is kiterjesztette s ezzel hazánk adott először példát egész Európá-
Unitáriusok.
nak a vallási türelem elvének elfogadására. De azért Erdélyben is voltak kemény vallásos küzdelmek, különösen az unitáriusok ellen, akik a szentháromságot tagadták és a legszigorúbban hirdették az

Szombatosok.

egy Isten tiszteletét. Tanukat Erdélybe Blandrata György, János Zsigmond udvari orvosa ültette át, legbuzgóbb apostola pedig Dávid Ferenc volt, aki Kolozsvárt is megnyerte az unitárius egyháznak. Az 1571-iki tordai országgyűlés végre az unitáriusoknak is megadta a vallásszabadságot. De ekkor meg a Székelyföldön keletkezett szombatos felekezetet üldözték, amelynek tagjai még ősibb állapotokhoz tértek vissza: a szombatnapot ünnepelték, zsidózó szertartásokat honosítottak meg és a Messiást várták.

A reformáció hatása.

Az új tanok gyors terjedése mindenütt nagy hatással volt a műveltségre. A reformátorok a nép nyelvén tartották az isteni tiszteletet, és minthogy a bibliát tekintették a hit egyedüli forrásának, lefordították és a nép kezébe adták. A nemzeti irodalmak ennek következtében gyorsan föllendültek és velük együtt haladt a népnevelés is, amelyet a reformáció teremtett meg. Iskolák és nyomdák állottak az új tan szolgálatában, amelynek nagy egyszerűsége csak a művészetekre volt káros hatású.

Magyar történet.

3. A Habsburgok trónrajutása; a török befészkelődése.

A kettős választás.

a) **Az ország két részre szakadása.** A szomorú mohácsi csata után az ország siralmas állapotban volt. II. Lajosban a Jagellók családja kihalt és sírja fölött a köznemesi és a főúri párt elkeseredett haraggal szállt szembe. Az első kérdés az volt, hogy kit emeljenek a trónra? A közvélemény Szapolyai mellett döntött és hívei 1526 november elejére Székesfehérvárra összehívták a királyválasztó országgyűlést. Először a főurak határoztak egyhangúan Szapolyai javára, amit a szép számmal összegyűlt köznemesség kitörő lelkesedéssel fogadott. Másnap (november 11) már királlyá is koronázták Jánost.

Ez természetesen az ellenpártot is rákényszerítette, hogy országgyűlést hívjon össze. Ferdinánd külön oklevélben megígérte, hogy az ország törvényeit és szokásait tiszteletben fogja tartani. A pozsonyi gyűlésen azonban kevesen jelentek meg, de ezek december 17-én Báthory István nádor ajánlására megválasztották Ferdinándot és kifogást emeltek a székesfehérvári választás ellen, amiért az országgyűlést nem a nádor hívta össze.

A két király és pártjaik.

Az országnak tehát két királya volt. Közülük János helyzete volt kedvezőbb. János birtokai révén elég hatalmas is volt, mint vajda a kormányzáshoz is értett, nagy hadsereggel rendelkezett és a lengyel királlyal való rokoni kötelék is javára vált. — Ferdinánd ereje inkább

a külföldön volt, az osztrák birtokokban és az ekkor elnyert cseh koronában. A rendek azt is remélték, hogy bátyja V. Károly császár is segíteni fogja majd a török elleni küzdelemben.

János megpróbálta a békés kiegyezést, de Ferdinánd cselszövessel és megvesztegetéssel iparkodott a főurakat a saját pártjára terelni, hogy a várak az ő kezére kerüljenek. Sokáig békealkudozó-sokkal hitegette Szapolyait és titkon megnyerte néhány hatalmas Küzdelmük. hívét. Amikor azonban bátyja pénzt küldött neki, sereggel jött az országba. Szapolyait a támadás és az árulás készületlenül érte, a Dunántúl és Horvátország egészen Ferdinánd kezébe került, aki Budára országgyűlést hívott össze. Ferdinánd tulajdonkép csak ettől az időtől volt király; addig csak a horvát rendek s a németek tekintették annak; de ekkor úgy látszott, hogy Szapolyai ügye veszve van, mert a budai gyűlésen a megyék követei is megjelentek. A császári kapitányok (Fels és Katzianer) Szapolyait sarokba is szorították, úgyhogy végre is Lengyelországba kellett menekülnie.

Lengyelországból János a Habsburg-ellenes párt fejedelmeihez János fordult, de hiába. Így határozta azután el magát arra, hogy török szövetsége a törökkel. segítségért fog folyamodni. Szolimán 1529-ben be is jött és a mohácsi mező közelében fogadta János király hódolatát, majd elfoglalta és átadta neki Budát, de a nyugati részek Ferdinánd kezén maradtak. Később a császáriak Rogendorf vezérlete alatt János királyt Budán ostrom alá fogták, de sikertelenül, amivel Ferdinánd a szultánt annyira magára haragította, hogy az új hadjáratra készült, de ez a hadjárat (1532) sem végződött sikerrel.

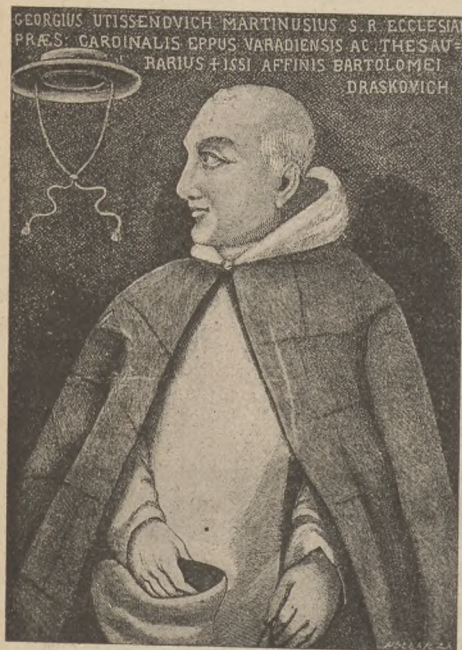
Ezzel azután végkép kitűnt, hogy a két király közt a török A kettésem tudja a küzdelmet eldönteni. Ez az ellenkirályokat egyezkedésre osztás. sem tudja a küzdelmet eldönteni. Ez az ellenkirályokat egyezkedésre bírta és a küzdelemnek az ország kettéosztásával akartak véget vetni. János király ugyan sokáig nem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy az ország egységét feláldozza. De mivel az egész ország megszerzéséhez nem volt elég ereje, a helyzettel meg kellett alkudnia és erélyes tanácsosának, Fráter Györgynek határozott föllépésére a béke végre létrejött. 1538-ban kötötték meg Váradon, a tényleges birtokállomány alapján; eszerint Horvátország Ferdinánd, Erdély János kezén maradt, sőt a két uralkodó szövetségre is lépett a török támadása esetére; ezért elhatározták, hogy a békét titokban tartják. A legnagyobb áldozatot János hozta, mert ámbár épp házasodni készült, Ferdinándot föltétlenül elismerte utódának és esetleg születendő fiának csak az alakítandó szepesi hercegséget biztosította, hogy halála után megint az egész ország egy fő alatt egyesüljön.

Új ellen-
tétek.

b) **A török hódítás.** A váradi béke után a két király közt a jó viszony csakhamar elhidegült, különösen azóta, hogy János házasságot kötött Izabellával, I. Zsigmond (1506—1548) lengyel király leányával. Nemsokára elhalt János király, de még súlyos betegágyán boldogan értesült fia születéséről.

Fráter
György.

Az erdélyi politika vezetése most már egészen Fráter Györgyre hárult. János király idejében is ő volt a király diplomatája, kincstárnoka és ha kellett, hadvezére is. (Családi nevén) Martinuzzi Utyes-

Fráter György.

senovich György, ifjúságát sanyarú viszonyok közt töltötte s ezért a pálosok rendjébe lépett; kiváló tehetsége csakhamar a sajlódi kolostor főnöki állásába juttatta. Szapolyaihoz akkor csatlakozott, amikor a király a császári seregek elől Lengyelországba menekült. János király már akkor fölismerté Fráter György tehetségét s ettől az időtől kezdve a barát volt első tanácsadója. Önzetlenül, mindig az ország érdekeiért küzdött, a nagyváradi béke is az ő műve volt, de ezt a politikát korának önző főurai nem tudták méltányolni.

Küzdelem
Budáért.

Ferdinánd mindjárt János halála után követelte Erdély átadását. Fráter György a nagyváradi békének rendületlen híve volt, de azt kívánta Ferdinándtól, hogy előbb gondoskodjék Izabella és a kis János Zsigmond kárpótlásáról és Erdély védelméről. Óva intette attól, hogy elhamarkodott vagy erőszakos lépéssel a szultánt bosszúra ingerelje.

Ferdinánd azonban újabb kísérletet tett Buda elfoglalására, ami a török haragját zúdította az országra. Izabella, a barát megkerülésével, a császáriak kezére akarta játszani a várat, de a csel nem sikerült, s az ostromló sereg súlyos veszteséggel még Szolimán érkezése előtt visszavonult.

Izabella fondorlata Szolimánban bizalmatlanságot keltett. Most Buda már senkiben sem bízott és elhatározta, hogy az ország egy részét foglalása. birtokába veszi. Pártfogoltját, a kis János Zsigmondot látni kívánta. A főurak fényes menetben vitték sátrába a királyfit. Eközben több ezer janicsár belopózkodott a várba, majd egy adott pillanatban elfoglalták az őrhelyeket. Az uraknak pedig Szolimán kijelentette, hogy Budát és az ország középső részét maga szállja meg; Izabellát és János Zsigmondot pedig Erdélyre utalta.

Az új fordulat mindenkit megdöbbentett. Fráter György ugyan Az 1547-iki továbbra is kitartott a váradi béke mellett, de (1541) egyelőre Erdélyt béke. tovább kormányozta, hogy a török gyanút ne fogjon. Ferdinánd ismételten megkísérelte Buda visszafoglalását, de sikertelenül. Mivel a német birodalom sem küldött segítséget s így a török ellen semmiféle reménye nem lehetett, Ferdinánd békét kért a töröktől (1547). A békeiratban a szultán Magyarországot hódított országnak nevezte és a tényleg Ferdinánd kezén lévő birtokokat évi 30,000 arany adó fejében átengedte.

A béke ideje alatt a Habsburgok hatalma lassanként megszilárdult és Fráter György elérkezettnek látta az időt, hogy Erdélyt átadja. Fráter rávette Ferdinándot, hogy Izabellának 100,000 arany végkielégítést adjon, János Zsigmondnak pedig jegyezze el egyik leányát és adja át az oppelni és a ratibori hercegségeket. Erdély átadása.

Izabella 1551-ben el is fogadta az egyezséget, a barát pedig átadta Ferdinándnak a koronát, vezérének, Castaldónak pedig Erdély erősségeit. Erdély kormányát egyelőre maga vitte, hogy a törököt tovább ámítsa. Szolimán mégis neszét vette a dolognak és seregeit Erdélyre küldte, Fráter György a törököt most is elámítani igyekezett, de ezzel annyira fölkeltette a rövidlátó Castaldo gyanúját, hogy a kapitány Ferdinánd beleegyezésével 1551 december 17-én meggyilkoltatta a barátot. Fráter György halála.

Erre a török 1552-ben rettenetes hadjáratral felelt. A császári kapitányok tehetetlenek és gyávák voltak és a törökök csak ott akadtak komoly ellenállásra, ahol a várakat magyar parancsnok alatt magyar sereg védte. Losonczy István Temesvárott, Szondy György Drégelyben, Egerben pedig Dobó István és az egri nők adtak példát a hősiek önfeláldozásra, de a vitéz kapitányok haláluk árán sem tartóztathatták föl a törököt. Egy-egy várral együtt elesett a környező kis palánkok egész öve. Az 1552-iki hadjárat.

A háború rettenetes csapást mért az országra. A török ezerszámra hajtotta rabszolgaságba a foglyokat, majd azt a parancsot Ferdinánd elveszti Erdélyt.

küldte Erdélybe, hogy János Zsigmondot iktassák vissza a fejedelemségbe. Az erdélyiek hajtottak is a parancsra, mert Ferdinánd katonái úgy sem tudták megvédeni Erdélyt, s a barát halála óta az ország a zsoldosok és a törökök garázdálkodását is megsínylette. 1556-ban tehát Izabella visszatért.

Az 1568-iki
drinápolyi
béke.

Ferdinándnak bele is kellett nyugodnia ebbe a fordulatba. Amikor pedig 1564-ben fia, *Miksa* (1564—1576) vette át a kormányzást, a török újabb előhaladást tett. Elfoglalta Gyulát és a hősieken védett Szigetvárt, amelynek ostroma közben a hódító Szolimán meghalt. Halálával a portán békésebb politika kerekedett fölül. Miksát is megremítette a szigeti kudarc és a borzasztó dúlás, ezért 1568-ban a drinápolyi békében már Erdély önállóságát is elismerte. Ezzel a békével a hódításnak is jóidőre vége szakadt s a hódoltsági terület határai megállapodtak.

c) **Az erdélyi fejedelemség megalakulása.** Magyarország tulajdonképp már 1541-ben, Buda elfoglalásakor, három részre szakadt. A királyi terület az ország nyugati és északi vidékére szorult vissza; az ország legtermékenyebb középső részét a török szállotta meg, Erdély pedig külön fejedelmi alatt állott, akit a tiszamenti megyék is elismertek.

Erdély a
mohácsi
vész előtt.

Erdélynek mindig volt bizonyos önállása. Az ország a nyugati kultúra felé fordult s fővárosából ezt a keleti védőbástyát nem lehetett kormányozni. A keletről fenyegető veszedelem ellen való védekezés célját szolgálta régebben a hercegség, majd az ifjabb királyság intézménye, utóbb pedig a vajdaság. A vajda kormányzása alatt állott a három politikai nemzet: a magyar, a székely és a szász. Mindeniknek más módon történt igazgatása, illetőleg (a székelyek és szászok) önkormányzata.

A tordai
unió.

Ezért Buda elfoglalása után Fráter György belátta, hogy az országot erősebben kell szervezni. 1542-ben Tordán két országgyűlést is tartott és itt a két kiváltságolt nemzetet rávette, hogy nagyobb terheket vállaljanak és egyenlőbben osszák meg a köztehert.

A barát mellé kormánytanácsot állítottak, amelybe minden nemzet hét tagot küldött. 1544-ben még a temesi vidéket és a tiszai vármegyéket is sikerült rávenni, hogy ne külön kormányozzák magukat, hanem követeiket az évenként tartandó erdélyi országgyűlésekre küldjék el. Fráter György ezután rendezte a had- és pénzügyet. Gondoskodott a várak védelméről és állandó katonaság fenntartásáról (kék darabontok). Az így szervezkedett országot a barát a török védelme alá helyezte. Erdélyt ez az állása meg is védelmezte a törö-

kök pusztításától (másképp a különállás tette lehetővé, hogy Erdély később a királyi területek alkotmányos és vallásszabadságának s a magyarság érdekeinek védője lett).

Csak 1551 után, amikor Erdély is Ferdinánd kezére került, Ferdinánd. érezte meg ez az országrész is a török bosszúját és a királyi kormányzás rettenetes csapását: a zsoldosok garázdálkodását. Castaldónak nem volt elég ereje az ország védelmére, s az elkeseredett erdélyiek 1556-ban vissza is hívták Izabellát és János Zsigmondot, akinek uralma János (1556—1571) aránylag elég békés volt. Uralkodása végén lemondott Zsigmond. a választott király címéről is és fejedelemnek nevezte magát, amiért Miksa átengedte az északi megyéket.

Halála után Báthory Istvánt (1571—1576) választották meg Báthory utódjának, aki 1576-ban a lengyel trónt is elnyerte. Erdélyre István, az új fejedelem uralma jó hatással volt, az ország műveltsége és gazdasága magasán fölvirágzott, s a három rész közül ez volt a legboldogabb. Amikor Lengyelországba ment, testvérét, Kristófot választotta vajdává (1576—1581) s a távolból is tovább vezette hazája ügyeit. Kristóf és Zsigmond.

Báthory Kristóf halála után az erdélyiek István király beleegyezésével Kristóf vajda fiát, a gyermek Zsigmondot választották meg (1561). Az ő uralkodása azonban nagy csapást zúdított az országra. Zsigmond a jezsuiták neveltje volt, aki vallási buzgalmban Rudolffal szövetkezett a török ellen. Ez a politikája helyes is lett volna, de a szeszélyes, kapkodó uralkodó lelki erő híján nem tudott kitartani politikája mellett. Így azután olyan zavarok támadtak Erdélyben, amelyek az ország jólétét egészen aláásták.

d) **A török hódoltság szervezete és hatása.** A török hódoltság Buda 1541-i elfoglalásával kezdődik, határa pedig a drinápolyi béke alkalmával (1568) alakul ki és kb. a nagy Alföld területére terjed ki. Az elfoglalt országrészt a szultán vette birtokába s a régi birtokosok földjeit a saját katonái közt osztotta ki. De a föld népével: a jobbagsággal, a vagyonukat veszítettekkel és a kisbirtokos nemességgel nem sokat törődött.

A hódoltság birtoklásának nem politikai, hanem gazdasági, illetőleg katonai célja volt. Ez lesz legfőbb oka a hódoltság folytonos növelésének is. A török ugyanis a hódoltsági terület hozadékából akarta eltartani hadseregét és fedezni a háborús kiadásokat.

E célnak megfelelt a török katonaság hűbéres szervezete. A török hadseregben tulajdonképpen három rész különböztethető meg. A legfontosabb elem a hűbéres lovasság volt, amelynek tisztjei, a

szpáhik a hódoltsági területen a szultántól adománybirtokot kaptak s ennek hozadékából csapatot tartottak fenn.

A seregnek másik kiváló része a *janicsárság* volt, amelyet a török úgy tartott fenn, hogy a hódított területek keresztény lakosaitól öt-évenként gyermektizedet szedett. Ezeket a gyermekeket a legvakabb fanatizmusban nevelték és a hadseregbe sorozták, mint zsoldosokat.

A harmadik rész azokból a zsoldosokból állott, akiket a szultán, vagy a főméltóságok egy bizonyos időre fogadtak zsoldjukba. Ezeket bármikor elbocsáthatták, zsoldjuk sem volt valami jó, amiért is ez a rendezetlen és fegyelmezetlen had pusztításra és rablásra volt hajlandó, hogy zsákmánnyal pótolja a zsold hiányát.

Harcok béke idején.

Az ilyen szervezet mellett természetes volt, hogy a szpahik és ivadékaik, a rendezetlen zsoldosok és az önkéntesek mindig hódítani akartak és a háború hívei voltak, mert ilyen módon növelhették birtokukat.

A hódoltság igazgatása.

A katonai célból fenntartott hódoltság igazgatása is katonai alapon nyugodott. Az ország hódolt része a budai beglerbég alatt állt és négy: budai, egri, kanizsai és temesvári vilajetre oszlott, amelyek mindeikében több (összesen 25) szandzsák volt. Ezek főhelyein, egy-egy várban székeltek a török katonai parancsnokok, a pasák és a bégek és a többi hivatalos személyek: a jogtudós muftik, a bírák vagy kádik és a defterdárok (adószedők). A falvakban, sőt a városok egy részében is, sohasem volt török lakosság, és az ilyen helyen török közigazgatásról sem lehetett szó. A török csak abból az egy szempontból törődött a keresztény alattvalókkal, a megvetett rájákkal, hogy ők szolgáltatták jövedelmét, a sokféle adót és «ajándékot».

A török adók.

Magukban véve a török adók nem lettek volna elviselhetetlenek, ha mindenféle visszaélések el nem harapóztak volna. A keresztények adója a harács (kharadzs) volt. Ez tulajdonképpen három részből állott: fejadóból, földadóból és terményadóból, valamint ezek pótlékaiból (takarmányadó, szénaszállítás, stb.). Mindez a földesúrnak járt, de voltak állami adók is; a rendeseken (császár adója) kívül rendkívüliek is, amelyek közt legsúlyosabban terhelte a jobbágyot a várépítő robot.

A visszaélések.

A földesúri adó kivetése és beszedése különös módon folyt. Amikor a deftert (adólajstrom) összeírták, a tizedet megbecsülték és értékét állandó összegben (summaadó) határozták meg. Ugyanekkor a porták számát is meghatározták és az egész adót a községtől egyszerre vették föl. Ennek azonban az adózókra megvolt az a káros hatása, hogy rossz termés idején is a jó termés arányát kellett

megfizetni, és hogyha a súlyos terhek elől a lakosság egy része elszökött, az ott maradottak a megszököttek adóját is megfizethették. Ez pedig gyakori eset volt, mert a hűbéres nem kímélte a földjét és csak arra vágyott, hogy mihamarabb más nagyobb birtokkal cserélje föl, amiért is csak pillanatnyilag akart minél nagyobb hasznot húzni és nem törődött vele, ha rablógazdálkodásával a földet tönkretette.

Hasonlóképen zsaroltak a maguk hatáskörében a basák és a kádik is. Ha utaztak, a házigazda vagyonát, akinél megszálltak, a magukénak tekintették, s ami megtetszett neki, azt elvitték. De mind ennél nagyobb csapás volt a hadi és várépítő robottatás. Akit erre a munkára kijelöltek, hónapokig dolgozhatott nekik; egyes falvak ígásmarhaállománya a munka közben egészen elpusztult és sok jobbágy is ott veszett.

Ilyen körülmények között azután természetes, hogy a kizsarta A hódoltság rolt nép menekült. Egyes helyeken a lakosság falustól megszökött, hatása. Az adófizetés ideje előtt éjnek idején fölkerelkedtek és ingó vagyonukkal a királyterületre, vagy a török kincstári birtokokra menekültek.

A kincstári birtokok (khász) népe, ugyan mindazokat az adókat fizette s tartozott mindazon szolgáltatásokkal, amelyeket a szpá-hifalvak is róttak, de a visszaélések itt nem harapóztak el annyira. Az elpusztult falvak lakossága itt gyűlt össze, s a kincstári helyeken a lélekszám rohamosan növekedett. Így alakultak meg a nagy alföldi parasztvárosok, amelyek azonban éppen nem voltak városias jellegűek.

A török hódoltság egyáltalán nem kedvezett a városi életnek. A városok A régi városok mind szörnyű módon pusztultak, különösen a korábban szépségéről híres Buda. A török uralom a városi gazdálkodást is megbénította, úgyhogy a lakosság tömegesen elhagyta a városokat. pusztulása. Néhol nem maradt egy keresztény sem. Még Buda híres palotái is dűledeztek; nagy részük el volt hagyva; tetőiket elvitte a szél.

Az érintkezés is a mohamedán és keresztény közt rideg volt. Érintkezés A mohamedán megvetéssel nézte le a ráját. Beszédben, írásban gyalázó kifejezésekkel illette. Ilyen körülmények közt a magyar is gyűlölettel fordult el a töröktől. A törökösséget megvetette és halállal büntette; nem is igen fordult elő. a törökkel.

Annymira gyűlölte a magyar a törököt, hogy sohasem tekintette Királyi és magát egészen török alattvalónak. Semmi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a súlyos török adók mellett a királynak és földesuraiknak is adóztak. Az ellentét, amely a parasztlázadás óta a parasztot urától elválasztotta, megszűnt. Néhány évvel a mohácsi vész adózás.

után a jobbágyság visszakapta szabadköltöző jogát. A 17. században pedig a földesurak hódoltsági jobbágyaikat, akiktől úgyis kevés jövedelmük volt, csekély díjért fölszabadították és megnemesítették.

Megyei kormányzás.

Még a magyar kormányzat is fennmaradt a hódoltsági területen. A megye elmenekült nemessége a királyi területen gyülekezett és kívülről tovább kormányozta a megyét. A középponti kormányzástól, amely elismerte a török hatalmat, keveset remélhetett, tehát maga intézkedett. A megye nagy hatalma ekkor fejlődött ki. Az autonóm megye maga kormányozta a maga területét: végrehajtotta az országgyűlés végzéseit, megállapította és beszedte az adót, nemesített, igazságot szolgáltatott, stb.

A magyar hadszervezet átalakulása.

Annál szomorúbb volt azonban a hódoltság hatása a magyar hadügyi viszonyok fejlődésére. A királyi bandériumok még a Jagellók korában eltűntek, s ugyanakkor pusztulásnak indultak a tisztí bandériumok is. Minthogy a főurak rendesen nem bírták el a várak tartási költségét, már I. Ferdinánd idejében váraikat lassanként a királynak adták át, hogy országos pénzen tartsa és védje őket. Királyaink a várakban zsoldos katonaságot tartottak, de a többnyire idegen katonák nem nagy vitézséggel küzdöttek, zsoldjukat sem kapták, azért a megyére hárult a föladat, hogy magát védje. Így a helyi védelmet a várórségeken kívül a nemesi fölkelés és a megye által talpraállított telekkatonaság és zsoldos hajdúhad látta el. A palánkok egész láncolatokban állták el a török útját, s a benne élő vármegyei és zsoldos hajdúhad a végeken vitéz ellenállást fejtett ki. Ez azonban nem volt országos haderő és királyaink nem is szerették ezeket a fegyvelmezetlen vitézeket. A végvárakban királyi zsoldon idegen katonákat tartottak, ezeket tekintették az ország hadseregének, s így a magyar hadügy idegen kezekre került.

Gazdasági viszonyok.

Hasonló káros hatással volt a hódoltság a gazdasági életre is. Már magában az ország három részre oszlása, külön vámterületeik és a háborús viszonyok is megbénították a gazdálkodást, különösen a kereskedelmet. Legszomorúbbak voltak a hódolt terület viszonyai. A városokkal együtt hanyatlott az ipar- és a kereskedelem. A szpáhik rablógazdálkodása és a martalócok portyázása pedig a földművelést is tönkretette. De a török terület közelében is mindig attól kellett tartani, hogy a martalócok lábán pusztítják el a termést. Így azután visszatért a magyarság az állattenyésztésre. A nagy pusztaságokon megszámlálhatatlan gulya és ménes legelt. Ez volt legkevésbé költséges és az ingó marhát lehetett legkönnyebben elhajtani a rablók elől. Ahol pedig a földművelés fennmaradt, ott extenzív

formába süllyedt. Még a királyi terület gazdálkodása is igen szomorú. A Habsburgok az osztrák tartományoknak kedveztek, amit a Dúnántúl nagyon megértett. Csak Erdély örvendett a kiváló fejedelmek alatt magasfokú jólétnek.

4. Vallásháborúk.

a) **Az ellenreformáció kezdetei.** A katolikus egyházban és a hozzá hű világban, különösen a román népekben, eleitől fogva megvolt a törekvés, hogy a protestántizmusra megsemmisítő csapást mérjenek. Csakhogy a politikai viszonyok eleinte ezt nem engedték meg és amire a politikai ellentétek lassanként elsimultak, a protestántizmus annyira megerősödött, hogy már csak egyes részek visszahódításáról lehetett szó.

Amikor V. Károly császár (1519—1556) trónra lépett, a pápa V. Károlynak megígérte, hogy az új német mozgalommal leszámol. De a Habsburgok nagy hatalma az egész Európát megrémítette s annak ellen-súlyozásául a leginkább fenyegetett Franciaország királyának, I. Ferencnek (1514—1547) vezetésével egy Habsburg-ellenes szövetség alakult, amelyhez még a pápa is csatlakozott (cognaci liga). A legkatholikussabb francia király és a pápa tehát a császár ellen fordultak, akitől a protestantizmus kiirtását vártak. Károly király protestáns zsoldosokkal 1527-ben földúlta Rómát. Ilyen körülmények között Luther hívei ellen erőlyes föllépéséről szó sem lehetett; a speyeri és augsburgi birodalmi gyűléseknek nem is volt meg a várt sikerük.

A császár tehát csak a Ferenc ellen folyt háborúk lezajlása után fordulhatott a protestánsok ellen. Ekkor a tridenti zsinat elé vitte az ügyet (1545), amelytől két engedményt vártak: a cölibátus eltörlését és az úrvacsorának két szín alatt kiszolgáltatását. De a pápa tudni sem akart engedményekről s a zsinatot elnapolta, a protestánsok pedig II. Henrik francia király segítségével újra megkezdték a háborút.

Károlynak tehát be kellett látnia, hogy a protestánsok és az augsburgi európai hatalmak ellen folyt küzdelme hiú erőlködés. Ez elkedvetle-vallásbéke. nította s így 1555-ben Augsburgban a protestánsokkal megkötötte a vallásbékét. Luther híveinek megadta a vallásszabadságot, úgyhogy a fejedelem határozza meg, hogy népe a katolikus egyházhoz vagy Luther tanaihoz csatlakozik-e? (Cuius regio, eius religio). Az eddigi szekularizációkat is szentesítette, de kimondta, ha azontúl valamely egyházi fejedelem a protestántizmushoz csatlakozik, az egyház birtokait le nem foglalhatja (reservatum ecclesiasticum).

A protestantizmus ellen német földön megindított küzdelem tehát nem tudta eltiporni a reformációt, sőt épp e küzdelmek alatt Németországban és máshol is megerősödött a protestantizmus. Ekkor az egyház belátta, hogy a hitújítás terjedése ellen a küzdelmet neki kell fölvenni. Ebből a célból bensőbb hitéletre és az egész egyházi életen végig vonuló reformokra volt szükség.

A tridenti zsinat.

A tridenti zsinat tehát kétszeri hosszú megszakítás után újra összeült s tizennyolc évvel megnyitása után (1563) befejezte tanácskozását. Meghatározta azokat a dogmákat, amelyek hívését a katolikus egyház minden tagjától megkövetelte. Az egyház szervezetét is újra szabályozták.

Az egyház belső reformja.

A tridenti zsinat gondoskodott a tudományos papnevelésről. A visszaéléseket is megszüntették, különösen a méltóságok halmozását. A főpapok élete ismét egyszerű lett. A pápai trónra igénytelen szerzetesek kerültek; valóságos aszkéták voltak, akik példájukkal alattvalóikra is hatottak. A protestánsok ellen pedig kérérdhetetlen harc kezdődött. A pápák *indexbe* vették azokat a műveket, amelyek eretnek tanokat hirdettek és átokkal sújtottak mindenkit, aki mégis olvasta őket. Főlelevenítték az *inkvizíció* törvényszékét is az eretnek kikutatására és üldözésére.

A jezsuiták.

A nagy küzdelemhez, amelyet az egyház megindított, hadsereg is kínálkozott: a jezsuita rend, a Jézus társaság. Megalapítója spanyol ember volt: Loyola Ignác (1491—1556), aki a mórok ellen küzdve megsebesült, úgyhogy karja béna maradt. Minthogy tehát karddal nem védelmezhetette hitét, tudományos pályára lépett, hogy a tudomány fegyverével küzdjön az egyház érdekeiért. Szorgalmasan tanult s a párisi egyetemen eszméinek több kiváló társát is megnyerte, köztük Xavéri Ferencet. Az ő támogatásukkal alapította meg a Jézus-társaságot (1534-ben). Céljuk a misszió volt, vagyis az egyháznak új területeket akartak szerezni; erejük pedig abban volt, hogy mindenkit arra alkalmaztak, amire tehetsége és kedve vonzotta. Mint tudósok, mint prédikátorok és gyóntatók elárasztották egész Európát. Iskoláik jó híre még a protestánsokét is fölülmulta. Bejutottak a legelőkelőbb körökbe, a fejedelmek gyóntatói lettek. Beavatkoztak a politikába s a királyokat kemény küzdelmekre tüzelték.

Az uralkodó családok közül a Habsburgokat nyerték meg az ellenreformáció előharcosaiul.

b) **Spanyolország az ellenreformáció élén.** A katolicizmus leg-hívebb országai a román országok voltak, de közülök is legbuzgóbban Spanyolország állt a régi egyház pártjára. Ennek nagytehetségű

uralkodója, *II. Fülöp* (1556—1598) volt az ellenreformáció igazi vezére.

II. Fülöp abszolút hatalmú uralkodó volt. Országának egész *II. Fülöp* kormányzását maga igazgatta. Minden ügy eléje került és pontosan ismerte nagy birodalmának belső viszonyait.

Uralkodásának vezető eszméje a katolicizmusért való küzdelem volt. Ez a cél lebegett előtte belső és külső politikájában.

II. Fülöp országában nem akart másokat megtérteni, csak katholicusokat. A mórak ellen újra fölvette a harcot. Nagy részüket a zsidókkal együtt már *Ferdinánd* idejében kiűzték az inkvizícióval. *Károly* alatt is folyt üldözésük, de a katolikus vallásra térőket nem bántották. *II. Fülöp* azonban ezeket is üldözőbe vette és azt a vádat emelte ellenük, hogy visszaestek az eretnokségbe. De az inkvizíció nemcsak a mórakat, hanem a csekély számú protestánsokat is tömegesen küldte máglyára. Nem akart protestánsok fölött uralkodni és ezért a Németalföldeken is irtó háborút kezdett ellenük. Itt azonban terve nem sikerült és az északi tartományok elszakadtak a spanyol koronától (1579).

A külföldön is beleavatkozott a vallásos küzdelmekbe. Ő volt az ellenreformáció éltető lelke egész Nyugat-Európában. Angolországban és Franciaországban az ő segítségével indult meg a protestánsok üldözése. Megbizottjai, pénze és hadserege mindenütt megjelentek, ahol a katolicizmus veszélyben forgott. Nagy hajóhadat küldött a törökök ellen s legkiválóbb hadvezére *Don Juan d'Austria* a velleceiek segítségével *Lepantónál* fényes diadalt is aratott fölöttük (1571); de az ország ennek semmi hasznát sem vette.

Uralkodásának egyetlen pozitív eredménye volt, hogy Portugáliát meghódította és hatalmas gyarmataival együtt birodalmához csatolta (1580).

II. Fülöp uralkodása különben Spanyolországban legfényesebb korszaka. Az európai politikát akkor innen irányították. Gazdagság, hatalom, pompa és fényűzés jártak a kereskedelem virágzása mellett. Az irodalom és a művészet aranykora ekkor kezdődött. Ekkor éltek *Cervantes*, a *Don-Quixote* híres szerzője, továbbá *Velazquez* és *Murillo* festőművészek. A spanyol udvar fénye egész Európát elvakította: szertartásait, elveit, divatját mindenütt utánozták (spanyol etikette). De a nagy virágzást csakhamar a belső hanyatlás és az államháztartás bukása követte. A spanyolok tragikuma az volt, hogy a mórak ellen való hosszú harcok alatt a békés tevékenységtől elszoktak. Akik csak a kardforgatáshoz értettek, nem lehettek egyszeriben

Gazdasági
hanyatlás.

szorgalmas munkások. Ferdinánd és Izabella ugyan megkísérlették, hogy észszerű rendszabályokkal ipart teremtsenek, de midőn Károly az abszolutizmusa ellen föllázadt városokat leverte, ezzel épp az iparososztályt sújtotta, amely tömegesen kivándorolt. Pedig az amerikai kalandok, a könnyű meggazdagodás reménye már amúgy is sok munkáskezet csábított az Újvilágba. II. Fülöp üldözései pedig az utolsó iparosokat, a mórokat is kiűzték. Ezután a középosztály már teljesen hiányzott. A spanyol nemes pedig gőgös megvetéssel fordult el a munkástól, aki békés foglalkozásával a hitetlenek örökébe lépett. A mezőgazdaság is tönkrement. A mórok csatornaépítkezései elpusztultak. A földbirtokosok megszüntették a földművelést és a gyapjútermelésre tértek át; a gabonatermelés is egészen lehanyatlott. Így azután gabonát és iparcikket is a külföldről kellett behozni s a sok nemesére, ami Amerikából az országba bejött, csakhamar tovább vándorolt. A sok költséges hadi vállalkozás pedig nemsokára az államháztartást is bukásba vitte.

I. Fülöp
kormány.

c) **A németalföldiek szabadságharca; szellemi és gazdasági felvirágzás.** A legsúlyosabb csapást Spanyolországra a németalföldiek mérték. Németalföld korábban Németországhoz tartozott, de a Habsburg-ház két ágra szakadása után Spanyolországhoz került. Összesen 17 kisebb tartományból állott, s a spanyol király nevében helytartó vezette a kormányzást. Különben Európának egyik legvirágzóbb állama volt. Virágzását főképp kereskedelmének köszönhette. Európa északi részein olyan jelentősége volt, mint délen Itáliának. A reformáció korában az északi államok germán lakossága a protestantizmushoz csatlakozott. Már V. Károly üldözőbe vette a protestánsokat, de helyzetük csak akkor fordult rosszra, amikor II. Fülöp került a trónra. Az új király elvei, majd a spanyol csapatok megjelenése a Németalföldön nagy ingerültséget keltettek. A protestánsok mozgolódására pedig Fülöp új püspökségek szervezésével és az inkvizíció behozatalával felelt és ismételt kérésükre sem hívta össze a rendi gyűlést.

Erre a rendek Orániai Vilmos vezetése alatt (1565-ben) alkotmányos jogaik védelmére szövetségre léptek, majd azt kívánták, hogy a király bízza az ország kormányzását a mozgalom vezetőjére: Orániai Vilmosra.

A szabadság-
harc.

A protestánsok szövetkezése a katolikusokat is szervezkedésre ösztönözte s így a vallási ellentétek most nyíltan kitörték; a fölizgatott kálvinista tömeg megtámadta a templomokat és díszüket rombolta.

II. Fülöpöt a templomrablás annyira fölingerelte, hogy helytartóul a kegyetlen Alba herceget küldte el (1567), aki hatalmas csa-

patokkal vonult be. Csapatai előtt a protestánsok nagy része elmenekült, köztük Orániai Vilmos is. Alba herceg pedig vértörvényszéket állított föl, amely tömegesen küldte verpadra a protestánsokat. De megtorló intézkedéseivel (alkabala adó) a Fülöphöz hű, katolikus déli államokat is elkésértette. Hat évi eredménytelen küzdelem után belátta, hogy erőlködése hiábavaló és maga kérte visszahívását (1573).

Utódai a déli államokat nagy nehezen kibékítették, de ugyanakkor a hét északi állam új szövetségre lépett Utrechtben és 1581-ben végkép el is szakadt Spanyolországtól. Küzdelmük érdekében a külföldi hatalmak támogatását is kérték és Angolország II. Fülöp híres nagy armádáját megsemmisítette (1588). Ezután III. Fülöp (1609-ben)

Az északi államok függetlenítése.

Hollandi kereskedő- és hadihajók.

fegyverszünetet kötött, amelyben Hollandia függetlenségét elismerte. A déli rész, a mai Belgium, spanyol uralom alatt maradt.

A németalföldiek nem csak hazájukban, hanem a tengeren és a gyarmatokban is küzdöttek a spanyolok ellen. Merész hajósaik Amerikában csempész kereskedelmet kezdtek. Amikor pedig II. Fülöp Lisszabon kikötőjéből is kizárta őket, ahonnan a keletindiai árukat szerezték, akkor maguk mentek el Indiába, a portugálokéval versenyző gyarmatokat alapítottak, majd egészen a portugálok örökébe léptek. Portugália tehát a spanyol uralom alatt elvesztette gyarmatait, s mikor (1640-ben) függetlenségét visszaszerezte, már csak Brazília volt az övé.

Az északi államok fölvirágzásával a régi főváros, a spanyol uralom alatt maradt Antwerpen egészen elvesztette jelentőségét és helyét

a hollandus Amsterdam foglalta el. A XVII. században ez volt az európai pénzüzet középpontja, ahol a modern börzei élet fejlődött. A nagy armada pusztulása után az ország tengeri hatalma rohamosan emelkedett. A hajóépítkezés nagy arányokban indult meg. Elő- és Hátsó-Indián kívül a szigeteken (Ceylon, Szumatra, Borneo, Celebesz) is megvetették lábukat, majd Ausztráliát is fölfedezték (Tasman 1642). A gyarmati kereskedelem kiaknázására már a XVI. század végén kereskedelmi társulatokat alapítottak. Ezekből alakította meg Oldenbarneveldt 1602-ben a Keletindiai Társaságot. De kereskedelmüknek legjelentékenyebb része még mindig a Keleti-tenger felé irányult. Az erre induló hajók számban fölülmulták a Földközi-tengerre, az Amerikába és Indiába indulókat.

Szellemi
fölvirágzás.

A gazdasági virágzást nyomon követte a *műveltségi*. A XVII. században éltek a Németalföld legkiválóbb tudósai, Spinoza, a bölcseész és Rubens, van Dyk, Rembrandt, Teniers : mindmáig az emberség leghíresebb festőművészei.

Vérengző
Mária.

d) **Vallási küzdelmek Angliában ; anyagi és szellemi fölvirágzás Erzsébet idejében.** VI. Eduárd halálakor (1553) a római egyháztól elszakadt Angliában teljes volt a protestantizmus sikere, de Eduárd halála után a protestantizmust nagy veszedelem fenyegette, mert jog szerint VIII. Henrik eltaszított nejének, Aragoniai Katalinnak leánya : Mária volt az örökös. Mária (1553—1558) pedig bosszút akart állani a rajta és anyján esett sérelem miatt és erőszakos eszközökkel látott hozzá a katolicizmus visszaállításához. Kezét II. Fülöp spanyol királynak nyújtotta. Cranmer érseket, aki az angol egyház új hitelveit megállapította és a protestantizmus többi vezérét kivégezték ; a vérengzés mindenfelé folyt, amiért a királynőnek a Vérengző melléknevet adták. Halála után VIII. Henrik második feleségének, a protestáns Boleyn Annának leánya, Erzsébet (1558—1603) került a trónra. Trónrajutását a protestánsok nagy örömmel fogadták, a Vérengző Mária alatt megerősödött katolikusok azonban nem ismerték el. Őt magát a vallásos kérdések nem érdekelték. Minthogy azonban a katolikus hatalmak és saját katolikus alattvalói nem ismerték el a trón jogos örökösének, kénytelen volt a protestánsokhoz csatlakozni. Így azután (1559-ben) újra szabályozták az angol egyházat és dogmáit a VI. Eduárd idején elfogadott alapon (anglikán püspöki egyház).

Erzsébet és
Stuart
Mária.

Erzsébet a katolikusokkal szemben türelmes volt, de azok vele szemben Stuart Máriát, a trónját veszített skót királynőt szerették volna trónra juttatni. Emiatt a két királynő között sok civódás volt, míg végül Erzsébet Máriát őrizet alá helyezte.

Mária hatalmas védelmezőre talált II. Fülöpben, aki a németalföldiek megsegítéséért és azért is haragudott Erzsébetre, mert az őt kikoszarazta. Az idegen támogatás még bátrabbá tette a katolikusokat, akik a szintén katolikus íreket is föllázították és összeesküdtek Erzsébet ellen. A dologról Mária is tudott, jelöltjük is ő volt, amiért Máriát törvényszék elé állították és 19 évi fogsága után (1587-ben) lefejezték. De most még meg kellett küzdenie a föllázadt Írországgal és II. Fülöppel. Az íreket, akiket faji és vallási ellentét állított síkra, csak erőszakkal fékezhették meg (az ír kérdés Angliának mai napig is legsúlyosabb belső baja). II. Fülöp, aki a protestantizmus vezérének akarta Erzsébetben lesújtani, 1588-ban elindította 160 óriási hajóját, — híres nagy armadáját — hogy Angliát megalázza. De terve nem sikerült. Az alacsony, de gyorsjáratú hajókból álló angol flotta már a németalföldi parton megverte a nagy armadát, amelynek pusztulásával az angol (és németalföldi) protestantizmusról a veszedelem elhárult. Spanyolország pedig elvesztette tengeri uralmát, amelyen Németalföld és Anglia osztozkodtak. A nagy armada leverésével Anglia gazdasági hatalmává fejlődött. Különösen gazdasági hatalmának meg-
 alapítása.

Hansa német kereskedői közvetítették. Amióta azonban az angol kereskedők maguk is nagy társaságokká (marchant adventurer) szervezkedtek és a Hansával a Keleti-tengeren is fölverték a versenyt, az angol kereskedelem megerősödött és Erzsébet elérkezettnek látta az időt, hogy az idegeneket kiszorítsa és az Acéludvart is bezárta (1598).

A tengeren is nagy tervei voltak Angliának. Most alakult ki az a fölfogás, hogy a tengerhez az angol népnek van joga. *Drake* a királynő beleegyezésével fosztogatta az amerikai spanyol gyarmatokat, elfogta az ezüst-flottákat. *Raleigh* megkezdte az északamerikai parton a gyarmatosítást (Virginia). Az állami pénzügyeket Gresham Tamás útmutatása szerint újjászervezték. Gresham 1566-ban Londonban börzét is alapított.

Az *ipar* is ekkor indult lendületnek. Ezt előmozdította az is, hogy az angol birtokosok ebben az időben a mezőgazdálkodást abbahagyták és a gyapjútermelésre tértek át. A nép egy része ezzel elvesztette foglalkozását, de csakhamar kárpótolta magát az ipar terén, mert a kormány eltiltotta a nyersposztó kivitelét s a háziiparszerűen fejlődő posztógyártás csakhamar sok ezer embernek adott keresetet. Anglia szerencséjére a Németalföldről előzőtt takácsok is odamene-
 külték s az angol posztóipar a híres németalföldinek színvonalára

emelkedett. Manchester és Sheffield ekkor lesznek ipari központokká. London is most lesz a világ egyik első pénzpiacává.

A gazdasági élet általános haladását mutatják az egymás után keletkezett nagy kereskedelmi társaságok (levantei, guineai), amelyek közül legnevezetesebb volt a Keletindiai Társaság (1600), amelyet csakhamar utánoznak Hollandia és Franciaország is.

A távoli területekkel való érintkezés nagyon kifejleszti a tenge-részetet; Angliának híres hajósai és fölfedezői vannak e korban. Drake körülhajózza a Földet; Davis, Baffin (és mások) Amerika északi part-jainál keresik az átjárót s ezzel alkalmat adnak a sarkvidéki kutató-sokra.

E gazdasági virágzás idejére esik az angol nyelv- és színműiro-dalomnak olyan színvonalra emelése, amelyet azóta sem értek el. Az angolok már korábban is kedvelték a színjátékokat s talán ez is alkalmat adott *Shakespeare* Vilmosnak 37 drámája megírására. *Shakespeare* drámáinak tárgyát a római és a hazai történelemből avagy utólérhetetlen fantáziájából veszi (Julius Caesar, II. Richárd és az ú. n. király-drámák, Hamlet, Lear király, Szentivánéjiálom, stb.). *Shakespeare* igazi nagyságát csak az utókor ismerte föl, amely az ő műveiből látta először az angol nyelv páratlan gazdagságát. Ekkor kezdődött el az angol nyelv világhódító körútja.

Külpolitika.

e) **Vallásos küzdelmek Franciaországban.** Franciaország az újkor elején egész erejét a Habsburg hatalom megtörésére fordította. I. Ferenc (1515—1547) és fia, II. Henrik (1547—1559) politikáját ez a küzdelem foglalta el. Céljukat annyiban elérték, hogy a Habsburg-ház két ágra szakadt. Az országra azonban fontosabb volt a királyi hata-lom első megszilárdulása. De ez a hatalom II. Henrik három egymást követő fia: II. Ferenc (1559—1560), IX. Károly (1560—1574) és III. Henrik (1574—1589) uralkodása idején egészen rombadőlt. A kiskorú uralkodók gyámságáért ugyanis a katolikus Guisek és a protestáns Bourbonok versengtek. Versengésük következtében a két felekezet elkeseredett gyűlölettel szállt szembe egymással s Franciaországot három évtizeden át a vallási háború pusztította.

A küzdelem különösen akkor lett heves, amidőn a gyöngelméjű IX. Károly helyett nagyravágyó anyja, *Medici* Katalin vette át a kor-mányzást. Ő a Guisek segítségével teljesen ki akarta irtani a francia protestántizmust. Ő rendezte a katolikusok és hugenották kibékülése napján a világtörténelem egyik legszörnyűbb vérengzését. (Sz. Bertalan éj, 1572 aug. 23—24.) A küzdelemben később — a Guisek hívására — II. Fülöp is beavatkozott, de vele szemben Bourbon Henrik megvédte

az ország függetlenségét. III. Henrik halála után az egész ország elismerte uralkodójának a kath. hitre áttért Bourbon Henriket, akinek trónra lépte véget vetett az évtizedes belső küzdelmeknek.

IV. Henrik (1589—1610) az ország békéjének helyreállítására IV. Henrik. törekedett. A protestánsokat 1598-ban kiadott nantesi edictumával békítette ki, amelyben a katolikusokkal egyenlő jogokat s a püspöki városok és Páris kivételével a városokban is szabad vallásgyakorlatot adott nekik, sőt megnyugtatójukra 200 erősséget is kezeikben hagyott. Azután hozzálátott a belső rend s a küzdelemben megingott királyi hatalom helyreállításához. A pénzügyet Henrik minisztere, Sully, hozta rendbe, aki a gazdasági élet érdekében is sokat tett és különösen a mezőgazdasági érdekeit védelmezte. A jobbágyság helyzetén is könnyített és védelmébe vette azt a földesurak erőszakosságával szemben. Királya viszont az ipar föllendítésén fáradozott. Idegen iparosokat telepítettek; a szövőfonó és selyemipar — a selyemtermelés fokozásával — már ez időben nagy hírré tett szert. A hadsereg fejlesztése viszont a királyi hatalmat szilárdította meg. IV. Henrik elődeitől egy gazdaságilag, társadalmilag, politikailag tönkrement országot vett át; utódára telekinestárt, királyi tekintélyt, virágzó gazdasági életet hagyott.

Német zsoldosok a XVI. században.

f) **A harmincéves háború.** Az európai államokban a vallásháborúk már elsímultak, amikor a vallási ellentétek Németországra három évtizeden át tartó háborút zúdítottak.

A Habsburgház osztrák ága kezdetben nem szállhatott olyan merészen szembe a protestántizmussal, mint II. Fülöp. I. Ferdinánd császárt (1556—1564) a törökök és magyarországi tervei bénították. II. Miksa (1564—1576) maga is rokonszenvezett Luther tanaival. II. Rudolf (1576—1612) alatt azonban, akit Spanyolországban a jezsuiták neveltek, az erőszakos ellenreformáció megindult és súlyos bonyodalmakat okozott.

1608-ban a Habsburgház tagjai is úgy látták, hogy családjuk

Rudolf és
az ellenre-
formáció.

Mátyás.

A csehek
sérelme.

II. Ferdi-
nánd.

érdekei Rudolf politikája következtében veszedelemben forognak és Mátyás főherceget bízták meg, hogy ragadja ki a hatalmat bátyja kezéből. Rudolf azontul csak Csehországot és a császári hatalmat tartotta meg. A protestánsok Mátyás erélyes föllépése miatt tőle várták dolguk jobbra-fordulását. Amikor azonban Mátyás 1609-ben csak nagynehezen erősítette meg a cseh protestánsok jogait, a protestánsok Frigyes pfalzi választófejedelem vezérlete alatt *uniót* kötöttek. Természetesen a katolikusok is szövetségre léptek és *ligájuk* élére Miksa bajor herceg állott. Az ellentétek élesek voltak, de csak akkor törték ki, amidőn a protestánsok megtudták, hogy Mátyás utóda stájer Ferdinánd lesz, aki saját országaiból olyan kegyetlenül üldözte el a protestánsokat. A cseheket emellett az is bántotta, hogy az 1609-ben kiadott felséglevelet nem tartották meg s legutóbb két protestáns templomot leromboltak. A csehek sérrelmeik orvoslását kérték, de ismételten elutasították őket, amire a fölingerült rendek a helytartótanácsot szétugrasztották, a jezsuitákat kitiltották, független kormányt alakítottak és Bécsen Thurn Mátyás gróf vezérlete alatt ostrom alá vették 1619-ben.

Eközben megtörtént *II. Ferdinánd* (1619—1637) trónra lépése, ami a háború kitörését jelentette. Csakhogy a küzdelem nem maradt cseh, sőt még csak nem is birodalmi háború. Ferdinánd ugyanis a katolikus ligához csatlakozott s a pápával, Spanyol- és Lengyelországgal szövetkezett. Viszont a protestáns unió Hollandiának és szövetségeseinek, Francia- és Angolországnak a segítségére számított. A Lengyelországgal való háborús viszony pedig Svédországot is az unió oldalára állította. Nálunk pedig Bethlen Gábor fogott fegyvert Ferdinánd ellen, Pfalzi Frigyes megsegítésére. De a liga vezére, *Tilly* leverte a fehérhegyi csatában Frigyes seregét (1620) és most Ferdinánd kegyetlen bosszút állott Csehországon. Az egész nemességet üldözőbe vették, sokakat kivégeztek; vagy 30,000 családnak ki kellett vándorolnia; a birtokokat pedig tömegesen elkobozták, hogy katolikus németek közt osszák ki. Így azután meg is törték a csehek erejét, de a kegyetlen bosszú és a császár erősödő hatalma a protestánsokat új támadásra ösztönözte. Ezek élére most már Brandenburg állott. Anglia is segítséget adott Pfalzi Frigyesnek s a protestánsok megsegítésére Hollandiával és a szintén protestáns Dániával is szövetkezett. Franciaország, amelynek a császári hatalom megerősödése nem tetszett, pénzsegélyt küldött és Svédország is készen lett volna beavatkozni. A vezetést IV. Keresztély dán király vette át, aki seregeivel bevonult Németországba.

Ekkor a császár — aki idáig teljesen a ligától függött — elha- Wallenstein. tározta, hogy nagyobb zsoldossereget fogad. A cseh eredetű Wallenstein ajánlotta föl szolgálatait (1624). Saját pénzén 20,000 zsoldost fogadott, akikkel föltétlenül rendelkezett. Jutalmul a hercegi címet kapta és valamelyik fejedelemség megszerzésére törekedett. Célját tisztán politikainak tekintette és seregében mindenféle nemzetiségű és vallású katonát egyesített. Katonáinak harci kedvét azzal növelte, hogy nekik szabad rablást engedett ; ezért amerre járt, a vidéket kiélte és kifosztotta. Föladatát azonban jól oldotta meg. Először Frigyes vezérét, *Mansfeldet* verte meg (a dessau-i csatában), majd Tillyvel együtt Keresztély seregeit verte le és őt (a lübecki) béke kötésére kényszerítette (1629).

Ekkor Ferdinánd hatalma tetőpontján állott. A Habsburg-ház hatalmának emelkedése azonban Franciaországot is tette serkentette és nagyobb pénzsegély ígérete mellett Svédországot közbelépésre biztatta. Svédország erre nemcsak vallási okokból, hanem azért is hajlandó volt, mert az egész Keleti-tengerpart megszerzésére törekedett. A franciák biztatására tehát Gusztáv Adolf 1630-ban partraszállott seregeivel. Először Pomerániát kerítette hatalmába, majd az Odera mellett nyomult előre és a liga eddig győztes vezérét, Tillyt döntően megverte (Breitenfeldnél). Ezután Gusztáv Adolf Bajorországot hódította meg és a lützeni csatában (1632) a svéd seregek Wallensteint is megverték.

A svédek diadalai azonban egymáshoz közelítették a protestáns és katolikus német fejedelmeket s azok egymással szövetezve (Prága, 1635), egyesült erővel fogtak hozzá az idegenek kiűzéséhez. De ekkor a franciák is nyíltan fegyvert fogtak s ezzel a küzdelemnek egy újabb szaka kezdődött. Most már a háború teljesen elveszítette vallási jellegét és egyszerű politikai küzdelemmé alakult, amelyben Franciaország a Habsburgok túlhatalmának megtörésére, Svédország pedig a Keleti-tenger partjának megszerzésére törekedett. A svédek és franciák sikerei végül is *III. Ferdinándot* (1637—1657) 1648-ban a westfáliai békére kényszerítették.

Franciaország és Svédország nagy eredményeket ért el ; Francia- A westfáliai ország Metz, Toul és Verdun városokhoz megkapta még az elszászi béke : területi változások. osztrák birtokokat. Svédország a Keleti-tenger fölött szilárdította meg uralmát és megkapta Elő-Pomerániát és az Elba és Weser területvidékét.

Belsőleg a birodalom egészen fölbomlott. A császár jogai úgyszólván teljesen megszűntek. A fejedelmek szuverén jogokat kaptak,

maguk közt és a külföldi hatalmakkal szövetséget is köthettek. Így minden fejedelemség külön állammá lett és Németország több mint 200 részre szakadt. Ekkor ismerték el Hollandia és Svájc függetlenségét is. Ezáltal a német birodalom elveszítette eddigi vezető szerepét s Franciaország lett Európa vezető állama.

A vallás-
kérdés.

Vallási tekintetben azt határozták, hogy mind a lutheránusoknak, mind a kálvinistáknak megadják a szabad vallásgyakorlatot s az 1624 óta elfoglalt egyházi birtokokat nekik visszaadták.

Gazdasági
hanyatlás.

A legnagyobb bajt azonban a harmincéves háború azzal mérte az országra, hogy gazdasági életét egészen tönkretette. Az irtózatos üldözés és a kegyetlen hadviselés a lakosságot szerfölött megapasztotta, különösen Cseh- és Bajorországban, amelyek legtöbbet szenvedtek. Még a földművelés is extensív formába sülyedt, az ipar és kereskedelem pedig egészen elpusztult a hosszú háborúban. A német kereskedő, aki előbb északon is uralkodott, most már hazájában sem volt úr. A Keleti-tengert elvesztette, a Hansa fölbomlott, és Németország kereskedelmét hollandusok, angolok és svédek ragadták magukhoz. Politikai tekintetben: a német birodalom meggyöngült s a győztes Franciaország lett Európa vezető állama.

Magyar történet.

5. A Habsburgok politikája; alkotmányos és vallási küzdelmek Magyarországon.

I. Ferdinánd
politikája.

a) A királyi terület alkotmányos és vallási sérelmei. A Habsburgok trónrajutásával a magyar királyság kormányzásában is nagy változások történtek. A területileg nagyon megfogyatkozott magyar királyság önálló államiságából sokat veszített s mind szorosabb kapcsolatba került Ausztriával.

Ország-
gyűlések.

Ferdinánd még sűrűbben tartott országgyűléseket, de ezek az országgyűlések többnyire csak részleges (partialis) gyűlések voltak. A török veszedelem miatt a rendek nem hagyhatták el hosszú időre birtokaikat s a tömeges megjelenés helyett szokásos lett a követküldés. Nem is tanácskoztak már sík mezőn; a főurak és köznemesek külön-külön terembe vonultak, amivel az országgyűlést két táblára szakították. Egyébként az országgyűlések már igen kevés jogot gyakoroltak. Mivel a király környezetében csupa idegen volt, akik a királyt mindinkább elidegenítették a magyarságtól, az országgyűlés gyakran felszólalt az idegen uralom ellen, de hiába. Az idegenek tömegesen szereztek indigenatust s lassanként a magyar birtokokat és méltósá-

gokat is ellepték. A magyar hatóságok különben is elvesztették szerepüket; a nádori széket félévszázadon át nem töltötték be. Ferdinánd A kormány- titkos tanácsot szervezett, amely összes országait kormányozta s a zat átalakulása. magyar ügyeket is ennek rendelte alá. A magyar *pénzügyek* kezelésére Pozsonyban külön kamarát állított föl (1531), amely azonban szintén a császári kamarától függött. A *hadügyet* pedig egészen elvonta az országtól és a császári haditanácsra bízta. Így lassanként Magyarország elvesztette önálló állami létét.

Miksa idejében ezek az ellentétek még inkább kiélesedtek. Az új Miksa politikája a nemzettel ridegebben érintkezett, az országgyűlést csak akkor hívta össze, amikor elkerülhetetlen volt. Ha pedig a rendek sérelmeikkel hozakodtak elő, vagy nem fogadta el fölíratukat, vagy pedig az erre vonatkozó pontokat kihagyatta a törvényből, amelynek végső megszövegezése a kancelláriában az ítélmesterek segítségével történt. Miksa nyíltan megmondotta, hogy Magyarországot a birodalomhoz fogja kapcsolni. Kijelentette, hogy a belügyek terén s az igazságszolgáltatásban szívesen alkalmaz magyarokat, de a hadügyet és pénzügyet semmikép sem lehet az örökös tartományok ügyeitől elválasztani. A király és a nemzet álláspontja tehát elvált, ami gyakori összeütközésre adott okot.

Még jobban elmérgesedett a viszony Rudolf idejében. Egyéni- Rudolf sége a nemzettel a megértést eleve kizárta. Rudolfnak súlyos kedély- egyénisége. baja volt, amely bizalmatlanná, szeszélyessé, kapkodóvá és gyűlölködővé tette. Az államügyekkel keveset törődött. Prágában elzárkózva régiségeket gyűjtött, astrologiával és alchimiával töltötte idejét.

Így azután a belső bajok nem is szűntek meg. A magyar kormány- Politikája. hatóságok ügyköréből már csak az igazságszolgáltatás maradt magyar kézben. A rendek mind határozottabban követelték, hogy a magyar kormányhatóságok függetlenségét állítsák helyre, alkalmazzanak magyarokat és vessenek véget az idegen zsoldosok garázdálkodásának. A király azonban ezekért a kívánságokért még inkább megneheztelt.

Az elkeseredés már igen magas fokra hágott, amikor a kitörő török háború elfordította róla a figyelmet. A török és magyar csapatok között — a drinápolyi béke dacára — már régóta tartottak a kisebb csatározások. Ilyenkor a magyar csapatok rendesen megverték a törököket. A sok csapást a harcias Színán nagyvezér meg akarta bosszulni és 1593-ban megindította az úgynevezett hosszú háborút.

A háború elején a magyar vezérek (Pálffy, Székesfehérvár meg- A hosszú vétele) sikerei oly nagy lelkesedést keltettek, hogy a külföldi feje- háború.

delmek pénzt küldtek és segítséget ígértek. *Báthory* Zsigmond pedig szakított Erdély hagyományos politikájával és az erdélyi rendek tiltakozása dacára Rudolfal szövetséget kötött. A küzdelem eleinte Erdély belső sikerrel is járt, de a *mezőkeresztesi* csatában (1596) a török döntő hanyatlása. győzelmet aratott az egyesült királyi és erdélyi seregek fölött. A szerencsétlen mezőkeresztesi csata után Zsigmond egész lelkierejét elveszítette és országát Rudolfnak adta át; félév múlva azonban visszatért, majd rákövetkező tavaszra megint lemondott *Báthory Endre* javára. (1599). Ebbe azonban Rudolf király nem egyezett bele és a nagyralátó *Mihály* oláh vajdát bérelte föl ellene. Mihály le is verte Endrét, azután pedig Erdély eloláhosításához fogott és olyan kegyetlenül pusztította a némeseket, hogy azok Rudolf vezérét, *Bástát* hívták segítségül és Mihályt egy évi uralkodás után kiűzték (miriszlói ütközet, 1600 szept. 18). Ekkor Zsigmond ismét visszatért és most Básta és Mihály együtt űzték ki (poroszlói csata, 1601 aug. 3.) Zsigmondot. A két győztes vezér azonban az uralmon összeveszett és Básta a kegyetlenkedő, vérengző Mihály vajdát már néhány nap múlva megölette. Csakhogy maga szintén nem volt jobb és rettenetes zsarolásával Erdélyt iszonyatos nyomorba döntötte. Ezért 1602-ben Zsigmond még egyszer megkísérelte, hogy a trónt visszaszerezze. Majd Székely Mózes akarta török segítséggel az önálló fejedelemséget visszaállítani, de ő is csatát veszített és elesett (1603 júl. 17).

Básta rémuralma.

Báthory Zsigmond szeszélye tehát végveszedelembé döntötte Erdélyt. Önállósága megszűnt és Rudolf király nevében Básta vette át a kormányt. A négy évi küzdelem pusztítása után valóságos rémuralmat teremtett. Ezt az országrészt egészen el akarta ragadni a magyarságtól. A birtokosokat kivégeztette, birtokaikat elvette. Hangoosan hirdette, hogy Erdély hódított tartomány és nagy német telepítéseket tervezett, hogy a földet a németek kezére juttassa.

Rudolf birtokpolitikája.

Az erdélyi siker Rudolfot annyira elkábította, hogy Magyarországon is hasonló rémuralmat teremtett. Különösen a gazdag, protestáns főurakra sújtott le Rudolf kormánya. Pénzt akartak teremteni s jogtalanul lefoglalták a nagy birtokokat. Ha valakinek nem volt fiúutóda, a törvényes örökösök helyett a kamara tette rá a kezét az örökségre. Amikor pedig a hosszú háborúban egyes török kézen lévő területeket visszafoglaltak, akkor megteremtették a fegyverjog (*ius armorum*) elméletét s csak magas váltság ellenében engedték meg a régi földbirtokosnak, hogy földjét újra átvegye. A gazdagokat mindenféle koholt ürüggyel felségsértő pörbe fogták, hogy ilyen módon szedhessék el birtokaikat (Illésházy István pöre).

Azután a király megkezdte a protestánsok üldözését. A felső-Protestán-magyarországi városok ellen fordult és kapitánya, Belgiojoso, erőszak-sok üldözése. kal elvette a kassaiaktól templomukat és a katolikusoknak adta át. Hasonló foglalások történtek egyebütt is. Midőn pedig a rendek az országgyűlésen (1604) szóvá tették e sérelmeket, a kancellár — meghamisítva az országgyűlés jegyzőkönyvét — egy olyan pontot fűzött a törvényekhez, amely szerint a vallásügyet az országgyűlésen nem is szabad szóba hozni. Ez az elégtelen közvéleményt végkép fölizgatta. Bocskay

b) **Bocskay fölkelése és az 1608-iki országgyűlés** Bocskay István, István.

Báthory Zsigmond nagybátyja és egykori hű tanácsosa, nyíltan fegyvert ragadott az elnyomás és az idegen uralom ellen. Erre annál inkább rá volt kényszerítve, mert Belgiojoso megtámadta és el akarta foglalni birtokait. Bocskaynak sikerült a Belgiojoso táborában lévő, többnyire protestáns hajdúkat is megnyernie, akik addig mindig annak a szolgálatában állottak, aki többet ígért. Belgiojoso Kassa felé menekült, de a kassaiak nem engedték be falaik közé s később Bocskay előtt nyitották meg kapukat. Így Felső-Magyarország legerősebb városa is a fölkeléshez

Bocskay.

csatlakozott. A Básta uralma alatt elgyötört székelyek is Bocskay pártjára állottak s a magyar és a székely nemzet fejedelmévé választotta Bocskayt; a szerencsi gyűlésen (ápr. 20) pedig a rendek Magyarország fejedelmei méltóságát ruházták rá. A török is segítette Bocskayt; a fölkelés tehát teljes diadalt aratott. Bocskay Béketárgyalásai, a hajdúk, egészen Bécs alá kalandoztak. De maga Bocskay lások. eleitől fogva csak arra törekedett, hogy Rudolfal békét kössön. Bocskay azt kívánta, hogy hagyják jóvá a hajdúk részére tett adományokat és nemesítéseket, biztosítsák a vallásszabadságot és az erdélyi fejedelemség önállóságát és kormányozzák az országot magyarokkal.

Rudolf sokáig idegenkedett a föltételek elfogadásától, de végre is az ő megbízásából Mátyás főherceg Bécsben 1606-ban megkötötte a békét.

A bécsi béke. A bécsi béke megadta a protestánsoknak a vallásszabadságot, kimondta, hogy Magyarországot magyarokkal kell kormányozni, hogy a nádori széket be kell tölteni. A még fönnálló sérelmek orvoslására Mátyás főherceg országgyűlést ígért. Bocskayt a király elismerte Erdély fejedelmének.

Mindjárt a bécsi béke után Bocskay a király és a török közt is békét közvetített (*zsitvatoroki béke*). Bocskay ezzel nagy szolgálatot tett az országnak, de ő már nem érte meg a bécsi és zsitvatoroki béke végrehajtását; még 1606 végén meghalt.

Bocskay
halála.

Magyar hajdú és huszár a XVII.
században.

Bocskay hirtelen halála egész művét veszedelemmel fenyegette. Rudolf és Mátyás környezetében már az alkudozások alatt az volt a fölfogás, hogy a szorongatott helyzetben engedni kell, de az engedményeket majd utólag megint el kell szedni. Bocskay halála erre megadta az alkalmat. Az öreg *Rákóczi Zsigmond*, akit Bocskay után fejedelemmé választottak (1606—1608), nem volt elég erélyes arra, hogy a bécsi béke végrehajtását kierőszakolja.

Rudolf
lemondása.

Rudolf magatartása ismét nagy zavart és elégtelenséget keltett; a hajdúk fellázadtak. Mátyás főherceg is az elégtelenséghez pártolt. Majd a magyar rendek a szintén elégedetlen osztrákokkal és a morvákkel szövetséget kötöttek, Mátyással az élükön Prága alá vonultak és Rudolfot lemondásra kényszerítették.

Az 1608.
ország-
gyűlés.

Mátyás még ugyanazon év őszére összehívta az országgyűlést, amelynek feladata II. Mátyás (1608—1619) megkoronázása és a bécsi béke végrehajtása volt. A rendek a koronázás előtt a bécsi béke pontjait még határozottabban fogalmazták meg, mint a békeszerződés. Kimondták, hogy a hivatalokat magyar birtokosokkal kell betölteni, hogy az idegen katonaságot ki kell vinni, hogy a király lakjék az or-

szágban. A hadügyet és pénzügyet függetleníteni akarták. Intézkedtek a korona őrzéséről és a nádor választásáról. Eszerint a nádort az országgyűlés választja a király jelöltjei közül. A király pedig két katolikus és két protestáns főurat tartozik jelölni.

A koronázás után az országgyűlés még folytatta a tanácskozást. Az ország- és az országgyűlések alakját és működésének módját határozta meg. Az országgyűlés két táblára oszlott. A felső tábla tagjai az ország bárói, mágánasai és a főpapok, továbbá a kiváltságos apátok és prépostok is. Az alsó táblára minden megye két követet, a szabad királyi városok városonként egy, a káptalanok is egy-egy követet küldtek. Itt foglaltak helyet a királyi kúria tagjai, valamint a távollevő főrendek követei.

Az 1608-iki országgyűlés után az egész ország jobb jövőt remélt. Újabb különösen a protestánsok. Nádorra is a protestáns Illésházyt választották meg. De reményük hiú volt. Mátyás csak kényszerűségből fordult a magyarokhoz és a protestánsokhoz. Mindenható minisztere Khlesl bíboros, a bécsi püspök volt, aki minden módon a protestantizmus kiirtására törekedett. A vallási vitákat ismételten fölújították. Az önálló pénz- és hadügyet sem valósították meg.

Khlesl főcélja azonban az volt, hogy Erdély hatalmát megtörje. A bécsi béke után ez volt az alkotmány és a protestánsok védelmezője. Ettől a segítségtől kellett hát megfosztani az országot. A szeszélyes Báthory Gábor (1608—1613) politikája sikerrel is biztatta a bíborost, aki legalább is katolikus fejedelmet szeretett volna látni Erdély trónján.

Az áskálódás nem szűnt meg akkor sem, amikor Bethlen Gábor (1613—1629) került Erdély trónjára, Bethlen, aki Báthory Zsigmond udvarában nevelkedett, később Székely Mózzal kelt a nemzeti fejedelemség védelmére. Hosszú bujdosás után végre Bocskayt támogatta. Ez a politikai mult és éles államférfiúi esze ajánlották a fejedelemségre, akivel szemben Khlesl Homonnay Drugeth Györgyöt léptette föl.

Ilyen viszonyok közt lépett trónra a vallási türelmetlenségéről ismert II. Ferdinánd (1619—1637).

c) **Erdély részvéte a harmincéves háborúban.** II. Ferdinánd Az ellen-trónrajutásakor kitört a harmincéves háború, amely Magyarországra is átesapott, ahol nagyobb erővel indult meg az ellenreformáció. Forgách primás a gráci egyetemről behívta a nagytudományú Pázmány Pétert, aki utána a primási székre is került. Ettől fogva ő volt az ellenreformáció lelke. Nagy képzettsége, kitűnő vitatkozó képessége és szónoki tehetsége egyenesen erre a célra rendelték. A papság jobb

nevelése céljából alapította a nagyszombati főiskolát és a bécsi Pázmáneumot. Irodalmi munkáiban megmutatta a katolikusoknak, hogyan kell egyházukat és hittételeit védelmezniök. Ahol csak megfordult, mindenütt a protestánsok visszatérítésén fáradozott. Vissza is hódította a katolicizmusnak vagy harminc főúri családot. Ezek azután jobbágyaikat is a katolikus egyházba vitték.

A katolikusok támadó föllépése azonban elkeserítette a protestánsokat, a bécsi béke intézkedéseinek meggyűlöltése pedig a katolikusok közt is elűzöttséget keltett. Legtöbb oka volt a panaszra Bethlennek, aki a protestánsokat is, a bécsi békét is meg akarta vé-

delmezni s akinek személyes sérelme is volt. Bethlen már jó ideje titokban készülődött is. II. Ferdinánd trónralépése és a csehek fölkelése azután tette ösztönözték.

1619 szeptemberében hadai meg is indultak. Elfoglalták Kassát és néhány hét múlva már Nagyszombat és Pozsony is a kezükben volt.

Minthogy az ország egészen Bethlen kezébe került, az udvar hajlandó volt vele alkudozni, de Bethlen mindenekelőtt országgyűlést kívánt. A pozsonyi országgyűlésen azután a rendek a val-

Pázmány.

lásügyet a protestánsok óhajai szerint rendezték, a jezsuitákat kiűzték és Bethlent kormányzónak választották meg. Az udvar ezután fegyverszünetet kötött s a politikai kérdések megvitatására Besztercebányára (1620-ra) országgyűlést hirdetett, amelyre az osztrákok, a csehek, a lengyelek, a törökök és a franciák is elküldték követeket. A béketárgyalás ugyan meggyűlölt, de Bethlen szerencsével küzdött tovább és Ferdinánd kénytelen volt Nikolsburgban békét kötni, amelyet 1622 elején írtak alá. Ferdinánd az 1608-iki törvényeket megerősítette; Erdély megerősítésére Bethlen élete tartamára megkapta a hét északkeleti megyét (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod és Abaúj), valamint az oppelni és ratibori hercegségeket. Sőt a király az átengedett terület végvárainak fönntartására is évi 50 ezer forintot fizetett.

Bethlen első támadása.

A nikolsburgi béke.

Bethlen politikájában ekkor lényeges fordulat történt. Nagyon jól tudta, hogy a török hatalma mennyire bomlófélben van s a császár segítségével a felszabadítást is lehetségesnek tartotta volna. Amikor tehát neje meghalt, nőül kérte Ferdinánd leányát, Cecilia Renátát. De Ferdinánd az ajánlatot visszautasította, sőt a nikolsburgi békét sem tartotta meg. Így azután Bethlen török segítséggel másodszor is támadt és 1624-ben Bécsben megerősítette a nikolsburgi föltételeket. De a béke ekkor sem tartott soká. Bethlent új házassága, melyet Brandenburgi Katalinnal kötött, a német protestánsok táborába Bethlen vitte. Csehország megalázása után a császár hatalma annyira meg- erősödött, hogy Bethlen is megint fegyvert fogott ellene. De a német szövetségesek nem harcoltak hasonló szerencsével és ezért Bethlen 1626-ban Pozsonyban megint kibékült a nikolsburgi föltételek alapján.

Bethlen uralkodása azonban nemcsak abból a szempontból neve- zetes, hogy az 1608-iki törvényeket fegyveres kézzel megvédelmezte, hanem belső kormányzása Erdélyre olyan jó hatással volt, hogy az ország aranykorát élte. Mert Bethlen nem csak nagy diplomata és kiváló hadvezér volt, hanem jó kormányzó is. Ezen a téren is Báthory István és Bocskay nyomaiba lépett. A gazdasági élet, különösen a kereskedelem megint fölvirágzott. A fejedelem a szomszédos országokkal előnyös szerződéseket kötött. A szász városok a Fekete-tenger felé és a Balkánra, Kassa Lengyelországba sok árut vitt ki. Hasonlókép föllendült a szellemi élet is. Székhelyén, Gyulafehérvárott, amelyet nagy építkezésekkel szepített, idegen tudósok és művészek gyülekeztek. A fejedelem könyvtárt, főiskolát alapított, amelyen több kiváló külföldi is tanított. Előmozdította a magyarok külföldi tanulmányait és évenként több magyar ifjú tanult az ő költségén külföldi egyetemeken.

Halála után neje, Katalin (1629—1630), katolikus tanácsosai ösztönzésére át akarta adni az országot Ferdinándnak. De a rendek Rákóczi Györgyöt hívták be, aki a királyi seregek támadását visszaverte és trónját teljesen megszilárdította.

I. Rákóczi György (1630—1648), Zsigmond fejedelem fia, Bethlen I. Rákóczi hadvezére volt. Nem volt olyan művelt és nagyeszű ember, de megfontolt, körültekintő és következetes politikája őt is a kiváló fejedelmek sorába emelte. Az ország nyugalját és tekintélyét nem akarta könnyelműen kockára tenni és elsősorban az ország belső fejlesztésére törekedett. Később azonban mégis kilépett semlegességéből. A királyi területen ugyanis megint kiújultak a régi bajok. Északon az idegen zsoldosok garázdálkodása miatt a parasztság föllázadt. Az ellenrefor-

máció is új erővel indult meg: az áttérések, üldözések, a templomok A linzi béke, elfoglalása napirenden voltak. Ezeknek az állapotoknak a megszüntetésére (1644-ben) megindította a harcot és III. Ferdinándot (1635—1657) a linzi béke kötésére kényszerítette. A linzi békében (1645) a protestáns vallásszabadság nagyobb vívmányt ért el, mint az előző békékben: kimondták, hogy a cuius regio, eius religio elvét eltörlik és a protestánsok 90 templomot kaptak vissza.

II. A NAGYHATALMAK MEGALAKULÁSÁNAK KORA.

1. Franciaország, mint vezető hatalom.

Az állam
minden-
hatósága.

a) **A középponti hatalom megerősödése.** A hűbériség bomlása következtében az európai államokban mindenfelé megerősödött a fejedelem hatalma. Ez helyenként csak hosszas küzdelmek eredménye volt (pl. Angol-, Francia-, Spanyolországban), de végül is lassanként beletörődtek, hogy a fejedelemnek fejet hajtsanak.

Az állami hatalom mindenhatósága először a gazdasági életben fejlődött ki. Az első nemzetgazdasági rendszer: a merkantilizmus, az állami hatalom korlátlan beavatkozását jelentette. Amikor pedig a reformáció megindult, ez alkalmat adott arra, hogy a fejedelmek az egyház ügyeibe is beavatkozzanak. De leginkább növelte az uralkodók hatalmát — a középkori hűbéres hadszervezet felbomlása után — az állandó hadseregek megszervezése. Ezzel együttjárt a pénzügyek újjászervezése s az állami és a fejedelmi pénzügyek egymástól való elválasztása.

A fejedelmek korlátlan hatalmukat a kormányzás minden ágában meg akarták őrizni. Ebből a célból a közigazgatást centralizálták. A központosítás következtében a közigazgatás minden szála a király kezében futott össze, aki hí hivatalnokosztály teremtésén fáradozott. A központi hatalom ilyen módon való kifejlesztésével már II. Fülöp korában, Spanyolországban találkoztunk, de a király abszolút hatalmát legteljesebben Franciaországban fejlesztették ki: Richelieu, Mazarin és XIV. Lajos.

XIII. Lajos
és Richelieu.

b) **XIV. Lajos abszolút kormányrendszere.** Franciaországban IV. Henrik óta a királyi hatalom következetes megerősítésén fáradoztak. A hugenotta küzdelmek aláásták a király tekintélyét, de már IV. Henriknek sikerült ezt visszaállítani. Halála után kiskorú fia, XIII. Lajos (1610—1643) került a trónra, aki helyett előbb anyja,

Medici Mária, majd Richelieu bíboros kormányzott. A király egészen neki engedte át az államügyek intézését. Richelieu bíborosnak első feladata az volt, hogy a belső rendet helyreállítsa és azután kifelé is éreztesse az ország hatalmát. Ezt a célt meg is valósította. Legveszedelmesebb a protestánsok nagy hatalma volt, ellenük fordult tehát elsőbben. Elfoglalta váraikat, de leveretésük után megújította a nantesi rendeletet, mert vallási jogait csorbítani nem akarta, csak fegyveres hatalmukat törte meg. A protestánsok után pedig sorra kerültek a főurak is, akik régi hűbéres jogait szerették volna visszaszerezni.

Így erősítette meg ez a kiváló államférfi a fejedelem hatalmát; Külső politikai eszközökkel tovább folytatta a hagyományos Habsburgellenes politikát. Beleavatkozott a mantovai örökösödési háborúba (1629—1631), a harmincéves háborúba való sikeres beavatkozással pedig az állam tekintélyét kifelé is nagyra növelte.

Richelieu halála után az olasz származású Mazarin kormányzott a gyermek XIV. Lajos (1643—1715) helyett, aki öt éves korában került a trónra. Mazarin, bár kevesebb tehetséggel és eréllyel, egészen Richelieu nyomdokain haladt.

Mazarin halála után (1661-ben) XIV. Lajos maga vette át az ország kormányzását. A mindenható miniszterek kora ezzel megszűnt. XIV. Lajos mindenben a saját akaratát érvényesítette és csak szakminisztereket alkalmazott, akik az ő parancsai szerint vezették az ügyeket. Tőle indult ki minden és tőle, a hatalmas és fényes roi-desoleiltől várta mindenki boldogulását. Az abszolút hatalom tetőpontját érte el. A király szájába azt a híres mondást adták: «l'état c'est moi». Rendeleteinek egyetlen megokolása az volt: «car tel est notre plaisir». A nemességet udvarába vonta, amelynek pazar környezetében a nemesség is pazarolni kezdett. Sokan anyagi zavarokba keveredtek, az udvartól évdíjat fogadtak el s ezáltal elvesztették függetlenségüket. A parlament hatalma is megtört. Ha a királyi rendeleket nem akarta beiktatni, XIV. Lajos fegyveres kísérettel vonult a parlamentbe és megparancsolta a beiktatást (lit de justice).

Tanácsosainak megválogatásában különösen szerencsés volt. Colbert. Legnevezetesebb közöttük Colbert pénzügyminiszter, aki gazdaságilag újjászervezte az országot. Colbert a polgárosztály fejlesztésére törekedett s a papság és nemesség ellenére az alsóbb, adózó néposztályokon akart segíteni.

Colbert a merkantil rendszer legtükrösebb képviselője, ame-

A gazdasági politika.

lyet róla colbertizmusnak is neveznek. Ő nemcsak a gyarmati kereskedelemre törekedett, hanem a nemzeti ipar fejlesztését sem tévesztette szem elől. De ipart is, gyarmatokat is Colbertnek kellett teremtenie. Az ipar fejlesztésében fáradhatatlan volt. Ahol a külföldön valamely iparág virágzásnak és hírnévnek örvendett, onnan kiváló iparosokat édesgetett Franciaországba, hogy ezek oda is átültessék az iparág ügyességeit. Ahol pedig ezt tenni nem lehetett, oda a franciákat küldte ki tanulmányútra. Állami mintagyárakat alapított, a tőkét s a vállalkozókat pedig azzal buzdította ipari vállalatok alapítására, hogy előleget, adómentességet és prémiumokat adott nekik, a külföldi verseny ellen pedig védővámokkal oltalmazta őket. Az olyan cikkeket, amelyeket Franciaországban is készítettek, pótvámokkal védelmezte azokkal szemben, amelyeknek veszedelmes versenyétől tartani kellett. A kereskedelem védelmére az Ordonnance de Commerceben megteremtette a modern kereskedelmi törvénykönyvet. Buzgólkodásának megvolt az a nagy eredménye, hogy amíg előtte az országnak alig volt ipara, néhány év múlva, különösen a fényűzési cikkeket egész Európa Franciaországból szerezte, s mindenütt a francia ízlést utánozták. Az iparon kívül a gyarmatbirodalom szervezése is Colbert érdeme. Északamerikai gyarmatbirodalmukat XIV. Lajosról Louisianának nevezte el s az ő idejében kezdtek a franciák Indiában is gyarmatokat alapítani.

Louvois és
a hadügy.

A rendezett pénzügy, az állam megnövekedett jövedelme és a virágzó gazdasági élet XIV. Lajosnak lehetővé tették azt is, hogy a hadügyet egészen új alapokon szervezze. Ez az újjászervezés Louvoisnak a munkája. Louvois a tiszteket külön kadét-iskolákban nevelte a hadi pályára; ezzel a hadviselés rendszerebb lett. Különösen a tüzérség és a műszaki csapatok fejlődtek. A katonai műszavak és a commando is Franciaországból terjedt el és a mai napig is francia. A gyalogságnál is nevezetes újítás történt: a baionnette meghonosításával összekötötték a puskát és a lándzsát. Vauban a várépítésben is új rendszert teremtett és Franciaország határszéli várait, különösen északkeleten nagyszerűen megerősítette. A kor kitűnő hadvezérei: Condé, Turenne az új sereggel fényes diadalokat arattak.

Az udvartartás.

Ez volt Franciaország legfényesebb korszaka. A francia szellem, amelynek fény- és árnyoldalai a királyban is megvoltak, meghódította az egész művelt világot. Nemcsak a francia gazdasági politikát, a hadsereget és az ipart utánozták, hanem az udvartartást is

minden szertartásával együtt. Ezt utánozták a francia főurak és a külföldi udvarok, még a legkisebbek is.

A művészeteket, az irodalmat és a tudományt Franciaország- Irodalom és
ban ez az udvartartás virágoztatta föl. A francia akadémiát még művészet.
Richelieu alapította (1635). A fényes és finom élet s a király kegye
az irodalomnak is javára vált. Ekkor éltek Corneille, Racine, Molière,
La Fontaine, Fénelon és Pascal. Igaz, hogy a király nem mindig a
tehetséget pártolta s több kiváló író szókimondásáért keserűen meg-
lakolt.

Még az irodalomnál is jobban virágzott a művészet. A király
és az őt utánzó főurak sok művészt foglalkoztattak. A király ver-
saillesi, trianoni palotái körül a főurak is építettek palotákat. Ver-
sailles és Fontainebleau valóságos nemesi városokká lettek, ahol
egymás mellett pompáztak a *Mansard* mester és tanítványai barokk
palotái. A kerteket is építészeti szabályok szerint megnyírták, szob-
rokkal és vízművekkel díszítették. A legkiválóbb festők vetekedtek
a falak díszítésében és XIV. Lajos dicsőítésében.

Egyházi
kérdések.

XIV. Lajos még az egyházi kérdésekben is korlátlan hatalomra
törekedett. 1685-ben visszavonta a nantesi rendeletet, amiért körül-
belül 50,000 család elmenekült és magával vitte a híres francia ipar
titkait a Németalföldre.

c) XIV. Lajos külső politikája és a spanyol örökösödési háború. Tervei.

XIV. Lajos abszolút hatalmát és a Colbert és Louvois működéseinek
eredményeit nagyszabású hódító politikára használta. Messze ki
akarta tolni Franciaország határait. Azt mondta, hogy az országnak
joga van természetes határokat szerezni. Így azután különösen észak-
keleten folyt a küzdelem, ahol a Rajna vonalát akarta elérni. Ter-
veinek keresztülvitelében pedig semmi sem akadályozta, sem eskü,
sem a nemzetközi szokások megsértése, amiért első háborúit rabló-
hadjáratoknak is nevezték. A támadott fél pedig természetesen a két
Habsburg birodalom volt, a hanyatló Spanyolország és a bomló né-
met-római birodalom.

Először Spanyolországtól Belgiumot követelte magának, mint
felesége (Mária, IV. Fülöp spanyol király leánya) örökségét, holott neje
lemondott minden örökösödési jogáról. A *belgiumi* háborút a hollandi,
ezt meg a pfalzi háborúk követték (1667—1697), amelyeknek során
Lajos megszerezte Elsászt, Franche-Comté és Belgium egyik legérté-
keesebb részét (Lillet és környékét).

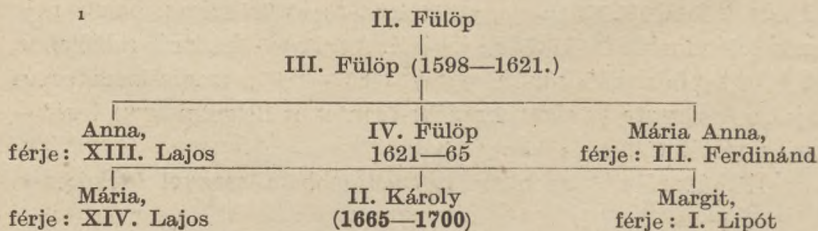
E háborúknál azonban nevezetesebb a **spanyol örökösödési**

háború. Erre a spanyol-Habsburgok férfiágának kihalása, illetőleg a Bourbon-háznak a Habsburgokkal való rokonsága adott alkalmat.¹

A XVII. század elején a spanyol Habsburgok férfi-ága kihalóban volt. A kihalásnak induló dinasztiaival elsősorban Franciaország kereste a családi összeköttetést. II. Fülöp halála után III. Fülöp (1598—1621) egyik leányát, *Annát* XIII. Lajos francia királyhoz, másik leányát, *Mária Annát* III. Ferdinánd német császárhoz adta feleségül. IV. Fülöp alatt (1621—1665) folytatódott ez a családi összeköttetés. Ő ugyanis egyik leányát, *Mária Teréziát* kényszerűségből XIV. Lajoshoz, *Margit Teréziát* I. Lipót német császárhoz adta nőül. IV. Fülöp utódának, *II. Károlynak* (1665—1700) már nem voltak gyermekei és így a spanyol trónörökösödés kérdése időszerűvé lett. A családi összeköttetés révén két örökös volt: a *Bourbon-dinasztia* (XIV. Lajossal) és az *osztrák-Habsburg-dinasztia* (I. Lipóttal.) Európára nézve azonban egyaránt veszedelmes lett volna, ha akár Franciaországhoz, akár a nagy német császársághoz csatolják Spanyolországot. Ezért az *európai egyensúly* érdeke azt kívánta, hogy egyikük se kapja meg Spanyolországot. Az *európai egyensúlyt* III. Orániai Vilmos angol király képviselte, aki azt ajánlotta, hogy II. Károly után Spanyolországot Margit Terézia első házasságából született leányának fia, *József bajor herceg* örökölje, Ausztria és Franciaország pedig kárpótlást kapjanak. II. Károly, az utolsó spanyol-Habsburg, Bajor Józsefet meg is tette örökösnek, de ez váratlanul meghalt. Ezután II. Károly *1700-ban* — Lajos támadásától félve — Lajos unokájának: *Anjou Fülöpnek* javára végrendelkezett. Ez azonban nem tett sem Angliának, sem pedig Ausztriának és most nagy háború indul meg: a spanyol örökösödési háború, amely 1713-ban az utrechti, illetőleg *1714-ben* a rastatti békével végződik.

Az utrechti béke.

A kongresszus, amely a háborút befejezte, egész Európára fontos határozatokat hozott. V. Fülöp (1700—1746) eszerint megtartotta Spanyolországot és a gyarmatait. Az angolok megkapták Gibraltárt, Menorcát és az északamerikai francia gyarmatok egy részét.

Poroszország a háború során királyság lett. Belgiumot, Milanót, Nápolyt és Sardiniát Németországhoz csatolták. A Bourbonokkal rokon Anjou-ház spanyol trónra jutása Franciaország sikerét jelentette, de az utrechti kongresszuson kikötötték, hogy Spanyolország és Franciaország sohasem egyesülhetnek egy fő alatt. Az európai egyensúlyt ezzel sikerült megmenteni, de Spanyolország elvesztette nagyhatalmi állását.

2. A német birodalom viszonyai; a porosz királyság keletkezése.

Ugyanakkor, amikor Európa fejedelmei mindenfelé hatalmuk A birodalom erősítésére törekedtek és XIV. Lajos központosító rendszerét hono- bomlása. sították meg, Németországban az állami egység meglazult. A westfáliai béke után már csak államszövetség volt és a császárnak nem voltak nagyobb jogai, mint a többi fejedelemnek.

A császárok — a helyzet felismerése után — új alapon igyekeznek hatalmukat kifejleszteni. Figyelmüket birodalmuk nyugati részéről — ahol tért veszítettek — annak keleti részére Ausztria és Magyarország felé fordítják. Az osztrák tartományokból és Magyarországból akarnak egy új birodalmat teremteni. A megújuló magyar fölkelések és a törökkel való háborúk is mindinkább keletre terelik a császárok figyelmét. Eközben az egyes fejedelmek hatalmuk növelésére törekednek és erre — különösen a XIV. Lajossal való háborúk idején — alkalmuk is nyílt. Valamennyi fejedelmi családnál Poroszország gyorsabb és jelentékenyebb volt a brandenburgi választófejedelem- fejlődése. ségnek, illetve a Hohenzollern háznak a megerősödése, mert ennek következtében a belső egyensúly lassanként fölbillent, Ausztria elvesztette a hegemoniát és kénytelen volt fölvenni a versenyt a szerencsésebb Poroszországgal.

A Hohenzollernnek őse, Frigyes nürnbergi vágrófi a nikápolyi csatában tett jó szolgálataért nyerte jutalmul Zsigmond császártól a brandenburgi őrgrófságot. Később mint választófejedelmek nagy hatalomhoz jutottak és erélyesen dolgoztak családi érdekeik előmozdításán. Brandenburgi Albert 1525-ben protestáns vallásra tért és mint a német lovagrend nagy mestere, szekularizálta és porosz hercegséggé alakította a lovagrend birtokait. A következő század elején a Rajna vidékén is szereztek birtokokat (a jülich-clevei örökség egy részét) és ettől az időtől kezdve a Hohenzollernnek törekvése az volt, hogy három tagban fekvő birtokaikat összekössék, területileg egyesítsék.

A nagy
választó-
fejedelem.

Ezt a politikát Frigyes Vilmos a nagy választófejedelem (1640—1688) indította meg. (A harmincéves háború és az utána következő zavarok alkalmasak is voltak a terjeszkedésre. A westfáliai béke megszerezte neki Hátsó-Pomerániát.) Országainak belső igazgatásával pedig olyan hatalomra tett szert, amellyel egy más német fejedelem sem vetekedhetett. A kor szellemének megfelelően, XIV. Lajos példájára, erélyes eszközökkel abszolút hatalmat szerzett, amelyet azonban igen szerencsésen népe javára, különösen gazdasági fölvirágoztatására használt. Birtokait jó póstaintézménnyel kötötte össze, utakat és csatornákat épített és hollandus és francia iparosokat telepített. De országának fegyveres hatalmát is ő alapította meg. A pénzügyet olyan szerencsésen szervezte, hogy nagy összegeket fordíthatott a hadseregére, amely 30,000 emberre rúgott. Ezt az irigylet sereget a svédek, a hollandusok és a császár is iparkodtak pártjuknak megnyerni. Frigyes Vilmos pedig élt az alkalommal és kellő árt fizettetett a támogatásért. (Svéd-lengyel háború: oliviai béke; hollandi háború.)

A királyság
megalapí-
tása és meg-
szervezése.

Utóda III. Frigyes (1688—1713) I. Lipót császárt a törökök ellen és a spanyol örökösödési háborúban is megsegítette s ezért jutalmul 1701-ben a királyi címet nyerte. Ettől az időtől kezdve a Hohenzollernek porosz királyoknak tekintették magukat, de királyi székhelyüket a régi Brandenburgban, Berlinben tartották.

III. Frigyes fia, I. Frigyes Vilmos király (1713—1740) nagyapja nyomdokain haladt. Birtokaihoz megszerezte a Keleti-tenger mellett Elő-Pomerániát. De szerzeményeinél jóval nevezetesebb volt szervező munkája. Ő maga egyszerű, szigorú erkölcsű ember, nem pazar és nem művészetkedvelő, mint atyja, hanem inkább vaskezü, takarékos fejedelem. A magasabb műveltség érdekében semmit sem tett, a népnevelésre azonban nagy gondot fordított és körülbelül 1000 népiskolát állított föl. Maga is legszivesebben családi körben vagy tanácsosai közt pipázva és sörözve töltötte szabad óráit. Kedélyessége azonban vasszigorral párosult. Hivatalnokaitól odaadó, hű szolgálatot követelt. A porosz bürokráciának ő a megalapítója. Akaratát föltétlenül érvényre juttatta és a hivatalnokokat ellenőriztette. A pénzügyeket is újra rendbehozta; az adót igazságosan osztotta el és az államjövödelmet gyarapította; hűtlen kezelőit bitóval büntette.

A hadsereget még tovább fejlesztette. Az ő idejében az már 80,000 főre rúgott és különösen gárdája volt híres. Maga a király is a hadsereggel foglalkozott a legszivesebben és fontos reformokat is léptetett életbe (a lépésben járást és a vastöltővesszőt, amely lehetővé tette a gyorstüzélést). Hadserege még a franciánál is jobb volt, de

azért a király békés politikát folytatott és inkább a belső erősödést óhajtotta. Alatta lett Poroszország félelmesen erőssé, a német birodalom legvirágzóbb országává.

3. Az északi államok. Nagy Péter reformjai.

Az újkor elején Európa északi részén négy jelentékenyebb állam van: Lengyelország, Dánia, Svédország és Oroszország.

a) **Lengyelország** a középkorban a *Piastok* (840—1370), majd Lengyel-
a *Jagellók* (1370—1572) uralma alatt Észak-Európa leghatalmasabb ország.
állama volt. Hanyatlása a Jagelló-ház kihalása után kitört zavarokkal kezdődik. *Báthory István* (1576—1587) trónrajutása után ugyan helyreáll a rend, de a pártoskodás ezután is az ország legnagyobb baja; erre vonatkozóan mondotta már Báthory, hogy a pártoskodó Lengyelország előbb-utóbb az idegenek martaléka lesz. Midőn Báthory után a svéd Wasa-dinasztia katolikus ágából való *III. Zsigmond* került a lengyel trónra, akkor Báthory jóslata teljesülni látszott. A svédek ugyanis elszakadtak a katolikus ágtól, viszont Zsigmond a protestáns *II. Gusztáv Adolfot* (1611—1632) nem ismerte el a svéd trónon. A két állam között több mint 60 éven át (1598—1660) tartó háború Lengyelország teljes vereségével végződött, amely ekkor mondott le Livlandról, Estlandról Svédország javára, Kelet-Poroszországról Brandenburg javára (olivai béke, 1660). Ettől kezdve Lengyelország gyorsan hanyatlik, hogy végre is beteljesedjék rajta Báthory jóslata.

b) A középkorban a skandináv-államok között **Dániáé** volt a Dánia. vezető szerep. A *kalmári unió* is (1397—1524) dán vezetés alatt jött létre és állott fön mindaddig, amíg *II. Keresztély* (1513—1523) zsarnoksága miatt a svédek fellázadtak és az uniótól elszakadtak. Ettől (1674-től) kezdve Dánia (és Norvégia) hanyatlik, habár a 30 éves háború első szakában *IV. Keresztély* (1588—1648) mint az észak-német protestáns rendek feje és mint a protestáns-unió vezetője — jelentékeny szerepet játszik. A háború kimenetele azonban rá nézve kedvezőtlen s csak a német ügyektől való teljes visszavonulás árán nyerhette vissza Dánia a háború során elveszített birtokait (lübecki béke, 1629). Mivel pedig a 30 éves háború Svédországnak jelentékeny területeket juttatott, ez a két állam között feszültséget, majd háborút okozott, amely ugyancsak Dánia vereségével végződött, úgyhogy a Sundon túl levő birtokairól le kellett mondania Svédország javára (kopenhágai béke, 1660). E kudarcok hatása alatt a polgárosztály a

nemesség államrontó hatalma ellen szervezkedik és az ú. n. *királytörvényben* (1665) a király (III. Frigyes, 1648—1670) részére abszolút hatalmat biztosít. Ezzel a XVII. század közepe táján Dánia is abszolút királysággá alakul, amely kifelé már nem játszik a régihez hasonló, vezető szerepet, de bennit megerősödik és helyes reformok (a jobbágság eltörlése, a posta államosítása, stb.) által a gazdasági élet fölvirágzik.

Svédország.

c) **Svédország** csak a kalmári-uniótól való elszakadása (1524) után jut jelentősebb politikai szerephez; a Wasa-dinasztia vezetése alatt gyorsan fejlődik és II. *Gusztáv Adolf* (1611—1632) idején lesz vezető hatalommá. Gusztáv Adolf részt vesz a 30 éves háborúban s annak végén Svédország Elő-Pomerániát, az Elba és Weser torkolatvidékét nyeri el. Lengyelországtól már korábban megszerezte Livlandot, Estlandot s így a Keleti-tenger első hatalmassága lett. De az elsőségért sok harcot kell vívnia Lengyelországgal, az irigykedő Dániával és ezek szövetségesével, Oroszországgal. E háborúknak X. *Károly Gusztáv* (1654—1660) a hőse, aki a kopenhágai és olivai békékben (1660) hazája elsőségét biztosítja.

E háborúkat követő békés évek alatt Svédországban is a Dániához hasonló belső rendezés és alkotmányváltozás történik s a királyi hatalom itt is korlátlanul lesz. De az ország nem sokáig élvezi a békét, mert midőn a 15 éves XII. *Károly* (1697—1718) kerül a trónra, a régi ellenségek: Lengyelország és Dánia — Oroszországgal szövetségben — Svédországra támadnak. Ezzel elkezdődik az *északi háború* (1700—1721), amelynek során Károly egymásután leveri valamennyi ellenfelét. II. Ágost lengyel királyt (1697—1733) meg is fosztja trónjától s helyébe *Leszczynszky* Szaniszlót (1704—1709) teszi. De Lengyel-, majd Szászországban II. Ágosttal folytatott hosszas küzdelmek idején Oroszország annyira megerősödik, hogy Nagy Péter a *pultavai* csatában (1709) döntően megveri Károlyt. Ezzel a kocka megfordult; II. Ágost visszakerül a lengyel trónra, ellenfelei mindent visszahódítanak és a háború végén (*nystadti béke*, 1721) Svédország elveszítette a Keleti-tenger partvidékét s ezzel együtt nagyhatalmi állását. Rovására Porosz- és Oroszország erősödtek.

Oroszország.

d) **Oroszország emelkedése.** Az északi államok között Oroszország legkésőbb jut szóhoz, de Lengyel- és Svédország lehanyatlása után ő lesz Észak-Európa vezető állama. A több fejedelemségből álló Oroszország a XIII., XIV. és XV. századokban (1229—1470) tatár uralom alatt állott és ez idő alatt Európával semmiféle összeköttetése nem volt. III. *Iván* moszkvai fejedelem vet véget a tatár hódoltságnak, IV. *Iván* (1531—1584) pedig hozzáfog a birodalom egységes megszer-

vezéséhez. Ő nevezte magát először *minden oroszok cárijának*. Irtózatosságot kegyetlenséggel — amiért *Rettenetesnek* nevezték el — megtöri a nemesség hatalmát; állandó katonaságot alkot (*strelícek*) és hódító politikát folytat. Északon *Archangelszk* kikötőt alapítja, Keleten pedig ázsiai területre terjeszkedik (Szibéria megszerzésével). Ugyanekkor Nyugattal is kapcsolatot akar teremteni, különösen az európai kultúra (ipar, tudományok, művészetek) terjesztésével. Félévszázados uralkodása alatt megalapította az egységes orosz császárságot és azt a fejlődés útján elindította.

Rettenetes Iván halála után belső zavarok törnek ki és még nagyobbak lesznek akkor, midőn fiával (1598-ban) kihal a *Rurik-ház*. Öt évi interregnum után a leányágon rokon *Romanov*-család kerül a trónra, amelynek negyedik uralkodója, *I. Péter* (1689—1725) teszi Oroszországot európai nagyhatalommá.

Péter cár legfontosabb céljának azt tartotta, hogy Oroszországot a nyugati művelt államok színvonalára emelje. Kiváló külföldi politikája. férfiak nevelték; mint cár ismételtén beutazta Európa országait és különösen Hollandia gazdasága és Svédország intézményei lepték meg. Állandó érintkezést akart teremteni a külfölddel. Ezt azonban az Északi-Jegestenger partjairól (*Archangelszkből*) fönn tartani nem lehetett, amiért Nagy Péter politikájának alap gondolata az volt, hogy Oroszországnak tengert szerezzen. Ennek érdekében akart hajóhadat szervezni; ezért tanulmányozta Hollandiában a hajóépítést és állott be maga is hajóácsnak. Tervéhez először délen foghatott hozzá, ahol a töröktől elfoglalta Azovot (1695). De a Fekete-tenger megszerzésénél fontosabb volt Oroszországra a Keleti-tenger partvidékének meghódítása, amire a nagy északi háború adott alkalmat.

Nagy Péter elérte célját, megszerezte a Keleti-tenger legfontosabb partjait és megteremtette országának az érintkezését a nyugati államokkal. A háború folyamán a Keleti-tenger partján alapított új főváros (Szent-Pétervár) hamarosan fölvirágzott és Péter cár hozzá látott az újjászervezés nagy munkájához. Kitűnő katonaságát (210 ezer ember), a skót Gordon, a flottát (28 ezer matrózzal) maga a cár szervezte. A közigazgatás is újjáalakult. Nagy Péter szakminisztériumokat szervezett és a főbb hivatalokra idegeneket, főként németeket alkalmazott. Különösen a közlekedés fejlesztésén fáradozott: utakat épített és csatornákat tervezett. A gazdaságot is mesterséges intézkedésekkel védelmébe vette. Külföldről iparosokat hozott be; kiváltságok és kedvezmények adásával gyárak alapítására, külföldi tanulmányutakra ösztönözte az oroszokat. Szervezte a póstaintézményt, egységes súly- és

mértékrendszert hozott be. Az európai divat és szokások, amelyeket udvarában meghonosított, külföldi utazásai, a külföldi iparosok beédesgetése az ó-orosz körökben nagy elégtelenséget keltett. A papság izgatott ellene, a strelicek testőrsége föllázadt. Ezeket a mozgalmakat azonban a cár vad kegyetlenséggel fojtotta el, fia is a börtönben halt meg. Azután megtörte az ellenszegülő és önállóságra törekvő elemeket. Az egyház hatalmát pedig akként semmisítette meg, hogy a pátriárka méltóságát megszüntette (1721) s az egyház kormányzását a püspökökből alakult szent szinodus tanácsára bízta, amelynek élén ő állott, mint a görögkeleti egyház feje. Pétert *Nagynak* nevezték és méltán; az ő korában senki nagyobb tettekkel be nem véste nevét az utódok emlékezetébe, mint ő, aki Oroszországot európai nagyhatalommá tette.

4. Az angol forradalom.

A Stuartok
absolutis-
musa.

a) **A Stuartok abszolutizmusa.** Az újkör elején Angolországban is az abszolutizmus diadalmaskodott. A Tudorok korlátlan hatalommal uralkodtak, de az angol nemzet önkényüket eltűrte, mert politikájuk a nemzet gondolkodásával nem ütközött össze. De Erzsébettel kihalt a Tudorház és Stuart Mária fiával a skót Stuartok kerültek a trónra, akiknek gondolkodása már nem egyezett annyira az angolokéval. Önkényük nemcsak politikai, hanem vallási téren is érvényesült.

I. Károly
önkény-
uralma.

Az ellentétek Stuart Mária fia, I. Jakab (1603—1625) alatt még nem élesedtek ki, de midőn ennek fia, I. Károly (1625—1649) francia hercegnőt vett el, a francia összeköttetés a Stuartokat egészen a katholicizmus táborához fűzte. Ezzel az ellentét ki is élesedett és a parlament Károly trónraléptekor a határvámok szedésének jogát csak egy évre szavazta meg, holott rendesen az uralkodás egész tartamára szokták megadni. Midőn Károly a határvámokat (tonna- és fontpénz) a parlament megajánlása nélkül is szedte és a parlament ennek ellenszegült, Károly föloszlatta az országgyűlést és tizenegy évig önkényesen kormányzott s a tonna- és fontpénzeket önkényesen szedte, sőt a tengeri haderő fejlesztése érdekében külön adót (hajópénz) vetett a kikötővárosokra, amelyet azután az ország belsejében is behajtatott.

Az egyház-
politika.

A szenvedélyeket ez is fölkorbácsolta s az adóbehajtás sok helyen összeütközésekkel és zavargással járt. De az önkényuralmat mégsem a pénzügyi, hanem az erőszakos egyházpolitika bukatta meg. Ugyanis a skót presbyteriánusokat és puritánokat az anglikán egyházba való belépésre kényszerítette. Erre a skótok föllázadtak, de

a király nem bírt velök (1639). Kellő fegyveres erő és pénz hiányában tehát összehívta a parlamentet, amelyet azonban, minthogy az adót a sérelmek orvoslása nélkül megszavazni nem akarta, mindjárt megint föl is oszlattott (rövid parlament 1640), de ugyanabban az esztendőben megint összehívott.

A parlament vezető férfiai javaslatára elhatározták, hogy a par- A hosszú
lament a király hívása nélkül is minden harmadik esztendőben összeül parlament.
és saját hozzájárulása nélkül föl nem oszlatható. A király tanácsosait (Laudot és Straffordot) börtönbe vetették és később kivégezték. A parlament egészen kezébe vette az ügyek vezetését és a király hadseregét föl oszlatta.

A király egy ideig tehetetlen volt a parlamenttel szemben, amely mind több és több jogot követelt magának. Végül is Károly katonákkal vonult a parlamentbe, hogy elfogja az ellenzék vezéreit. De azok nem voltak ott, London népe pedig fegyvert fogott a parlament védelmére; maga az országgyűlés katonaságot szervezett és a vele való rendelkezést is magának tartotta fenn.

b) **A forradalom kitörése; Cromwell. Gazdasági fölvirágzás.**
Károly erőszakos föllépésével kitört a polgárháború. Az ország északi részeiben fegyverkező és a király oldalán álló nemességgel szemben a parlament is sereget gyűjtött. Az ő pártján volt a polgár- osztály, a nagy városok, maga a főváros is.

A két sereg közül a királyé volt a jobbik. A polgárok a hadban A királyság
nem voltak járatosak és felszerelésük sem volt olyan tökéletes. A par- bukása.
lament győzelmeit csak Cromwell Olivérnek köszönhette, aki a király seregét egészen megsemmisítette. Károly kénytelen volt Skóciába menekülni, de a skótok nagy váltságdíjért kiadták a parlamentnek, amelyből Cromwell (1649-ben) kizárta a királpártiakat, azután törvény elé állította Károlyt, akit hazaárulással vádoltak, mert népe ellen idegen országok segítségét kérte. A bíróság a királyt elítélte és 1649 január 30-án ki is végeztette.

A királyság ezzel megszűnt; a kormányzást a parlament vette át. De a köztársasági rendet nem lehetett könnyen fönntartani. Az irek és skótok föllázadtak és Cromwellnek véres ütközetekkel kellett elfojtania a lázadást. A parlamenttel is ellentétek támadtak, amire aztán A köztársaság.
Cromwell 1653-ban szétkergette, anélkül, hogy a parlament a föl- oszlatáshoz hozzájárult volna. Majd minden polgári és katonai hatalmat magára ruházott. Mint kormányzó lord protektor megkapta azokat a jogokat, amelyeket előbb a királytól megtagadtak. Kinevezte a hivatalnokokat és egyszersmindenkorra megszavazták neki a rendes

Cromwell
lord
protektor.

állami kiadásokra szükséges jövedelmet. Cromwell ezután figyelmét a rend helyreállítására fordította és a belső rendet csakhamar meg is teremtette. Vallásos kérdésekben teljes szabadságot adott. Politikája Erzsébet királynő nyomain haladt. Az angol népnek dicsőséget és nagy nyereségeket hozott. Spanyolországtól elragadta Jamaikát és Dünkirchent.

Act of
navigation.

Legfontosabb intézkedése azonban a hajózási törvény (act of navigation) kiadása volt (1651). Ezzel Hollandia kereskedelmi verse-

Cromwell.

nyét akarta sujtani. Tönkre akarta tenni a kis ország hatalmának alapját: átmeneti kereskedelmét és kimondotta, hogy: 1. Anglia partjai mellett a partmenti hajózásból és halászatból az idegen hajókat kizárja; 2. Anglia és gyarmatai közt a kereskedelmet csak angol hajó közvetítheti; 3. az európai országok árúit az angol hajókon kívül csak az illető ország hajói hozhatják a szigetországba; 4. külföldi kereskedők a bevitt árúkért kétszeres vámtételeket fizetnek; 5. a gyarmatok árúit Angliába kell hozni. Hogy pedig e rendeletet ki ne játszhas-

sák, igen pontosan meg is határozta az angol hajó forgalmát. Eszerint angol hajó az, amely Angliában készült, angol lobogó alatt hajózik, amelynek tulajdonosa, kapitánya és legénysége legalább háromnegyedrészen angol.

Hollandia az act of navigation miatt háromszor is fölvette Anglia ellen a háborút (1652—4, 1664—7 és 1672—4) s végre is el kellett ismernie Cromwell rendeletét és amerikai gyarmatait is Angliának kellett átengednie. Ezzel Cromwell megalapította Anglia kereskedelmi és tengeri elsőségét.

A kiváló diktátor azonban már uralmának ötödik esztendejében meghalt. Utóda fia, Richárd lett, akit azonban a sereg rákényszerített,

hogy mondjon le. Ekkor a Monk tábornok vezetése alatt álló királypárt visszahívta a Franciaországban tartózkodó Károly herceget, aki trónralépte előtt kiáltványt adott ki, amelyben kijelentette, hogy lemond az abszolút hatalomról. Örömmel fogadták vissza. A sok zavart különösen a polgárság nagyon megelégedte s a királlyal a rend is helyreállt.

II. Károly (1660—1685) jelentéktelen ember volt és eleinte meg *II. Károly*. is fért a parlamenttel. De csakhamar bekövetkezett a fordulat. A király haragja a hosszú parlament tagjai ellen fordult. Királygyilkosoknak nevezte őket, kivégeztetésekkel és birtokelkobzásokkal akart rajtuk bosszút állni. Még Cromwell holttestét is kiásatta és fölakasztatta. A legnagyobb elkeseredést azonban az okozta, hogy a király a katholicizmushoz vonzódott és öccse, Jakab trónörökös át is tért. A test-act és A parlament erre rákényszerítette a királyt, hogy fogadja el a «test- a habeas act»-et (1673), amellyel a katolikusokat kizárták az állami hivatalok- corpus. ból. Mivel pedig sok igazságtalan üldözés és elfogatás történt, hogy ezeket az üldözéseket megszüntessék, a «habeas corpus act»-et is ráerőszakolták. Ez a nevezetes törvény eltiltotta, hogy az angol polgárt bírói végzés nélkül elfogják és elrendelte, hogy a letartóztatott felet egy nap alatt át kell adni törvényes bírójának.

Károly fia, *II. Jakab* (1685—1688) azonban nem tartotta meg a törvényt. A főméltóságokat katolikusokkal töltötte be. A nemzet túrt, mert Jakab az utolsó Stuart volt, de amikor fia született, leányának férjét, Orániai Vilmost hívták be és neki ajánlották föl a trónt. Az egész nemzet elpártolt Jakabtól és Orániai Vilmos kardesapás nélkül foglalta el a trónt. Csak a katolikus irek fogtak fegyvert a Stuartok érdekében, de őket is leverték és a Stuartok francia kegyelemkényerre szorultak.

Így ért véget a dicsőséges forradalom ; *III. Vilmos* (1688—1702) A dicsőséges a «declaration of rights»-ben elismerte a nemzet jogait (1689). Ural- forradalom. kodása alatt a parlamentáris kormányrendszer megerősödött, a király elismerte, hogy az adót az országgyűlés évenként szavazza meg. A budgetet és a civillistát elválasztották. A trónöröklést csak a parlament beleegyezésével lehetett rendezni. A legfontosabb határozat értelmében pedig a királynak a minisztereket a parlament többségéből kellett választani. Ezzel Angliában Európa valamennyi állama között először érvényesült a parlamentárizmus (a népfenség) elve.

A gazdasági
élet fölvirág-
zása.

A lefolyt küzdelmek alatt Anglia nagy társadalmi és gazdasági változáson megy keresztül. A királyi önkényuralommal együtt letört arisztokráciával szemben a szegényebb nemességnek s a falusi földműves és a városi iparos-kereskedő osztálynak jut jelentékenyebb szerep. Vilmos is ez utóbbi osztályt támogatja leginkább s ez osztály fejlődését iparfejlesztő politikája is előmozdítja. Vilmos a gyáraknak adott segítséggel és kiváltságokkal, az ipari védővámokkal, a menekülő hugenotta iparosok befogadásával, a gyarmati ipar korlátozásával többet tett az angol ipar fejlesztése érdekében, mint bármely előde.

A nagybirtokos arisztokrácia hanyatlása és a városi polgár-osztály emelkedése a gazdasági életben a pénznek az eddiginél nagyobb jelentőséget ad. Ezzel függ össze az első állami banknak, az *Angol Banknak* (Bank of England ; Paterson Vilmos, 1694) alapítása. Hollandia leszorítása után, Amsterdam helyében London kerül a világkereskedelem élére, mint annak első kikötője.

Magyar történet.

5. Hazánk I. Lipót korában.

Változás a
Habsburg
politikában.

a) **I. Lipót önkényuralma.** A westfáliai béke után Magyarország helyzete is megváltozott. A császárság meg volt törve és a Habsburgok régi hatalmuk visszaszerzésére új eszközöket kerestek. Szorosabban akarták összekapcsolni örökös tartományaikat és Magyarországot. Ezekből akartak új, erős birodalmat szervezni, hogy azután császári hatalmuk régi fényét is helyreállíthassák. Fölmerült megint a terv, amellyel már Miksa foglalkozott, hogy Magyarországot is a birodalomhoz csatolják.

I. Lipót (1657—1705) sokkal kedvezőbb viszonyok között is láthatott hozzá a beolvasztás tervének megvalósításához, mint elődei közül bárki. Az abszolutizmust nemcsak az segítette diadalra, hogy a Habsburgok megszabadultak a német bonyodalmaktól, hanem még inkább az, hogy Erdélytől már nem kellett tartaniok. Ott I. Rákóczi György halála után rohamos hanyatlás állott be.

II. Rákóczi
György
lengyel
hadjárata
és Erdély
romlása.

II. Rákóczi György (1648—1657) is jó uralkodó volt és amíg a béke művén fáradozott, uralma áldásos is volt. De 1657-ben lengyel vállalata nagy bajba döntötte.

Lengyelország gyöngesége már régebben kitűnt. A svédek, a poroszok, az oroszok mindnyájan lengyel területre vágyakoztak. Így tehát Rákóczi is részt akart venni az ország fölosztásában. X. Károly svéd királlyal szövetkezve, az erdélyi rendek és a török tiltakozása

dacára hadat vezetett Lengyelországba. De a lengyelek megverték és megsarcolták, hazafelé útközben pedig a törököktől rászabadított tatárok egész seregét elfogták és rabságba hurcolták.

A szerencsétlen háborúból Rákóczi csak kevesedmagával tért vissza. Erdélyben nagy volt a szomorúság és az elkeseredés és a rendek már az ő távollétében fiát, I. Rákóczi Ferencet választották meg fejedelmükké. De ekkor közbelépett a török és a Rákócziak helyében *Rhédey* Ferencet (1657—1658) tette meg fejedelemmé. Amikor azonban a török veszedelem elvonult, Rákóczi trónját visszakövetelte és *Rhédey* le is mondott. De most maga a nagyvezér vezetett ellene sereget és ugyanakkor a tatárok is borzasztóan földúlták Erdélyt. Rákóczi elűzése után a nagyvezér *Barcsay Ákost* (1658 szept. — 1660 dec.) ültette a trónra. De Rákóczi tőle is visszakövetelte Erdélyt és ezzel még egyszer rázúdította az országra a török veszedelmet. A gyalui csatában Rákóczi megsebesült és sebeibe belehalt, a török kivonulása után pedig a tatár rabságból visszatért *Kemény János* (1661—1662) fogott fegyvert a tehetetlen *Barcsay* ellen. *Barcsay* lemondott ugyan az ő javára, de a törökök *Apafi Mihályt* (1662—1690) léptették föl ellene, majd Nagyszőlősnél megverték és megölték. *Apafi* ezek után háborítatlanul ült a trónon, de országának területe már csak kis roncsa volt a *Bethlen* hatalmas Erdélyének. A lakosság megfogyott és elszegényedett, az elpusztult helyekre oláhok vándoroltak be.

Erdély romlása a bécsi udvar malmára hajtotta a vizet. *Lipót Lipót tanácsupa* középszerű, gyenge udvaronccal vette magát körül, akikben csosai és politikájuk. nem volt semmi államférfiúi tehetség. Udvaronc természetük pedig megragadott minden alkalmat, hogy hűeknek bizonyítsák magukat, s minthogy a magyar törekvéseket Bécsben nem szívesen látták, a magyarok befeketítését rendszeresen folytatták.

Lipót ugyan hitlevelében megerősítette az alkotmányt, az 1608-iki törvényeket és a vallásszabadságot, de annak dacára egymást érték a sérelmek. Az országgyűlésen a sérelmek tárgyalását meg sem akarták engedni.

A legnagyobb bajt az udvar török politikája okozta. A török A török ügy. hadszervezet akkor már egészen fölbomlott, amit a magyar hadvezérek és államférfiak már régen észrevettek, de a bécsi udvar félt a támadó háborútól és a magyarok akarata ellenére is megújította a békét. Az udvar és a nemzet között az ellentétet ez annyira kiélezte, hogy a török ügyben még a katolikus udvari párt sem értett egyet a királlyal.

b) **A Wesselényi-összeesküvés.** A közvélemény elítélte az udvar török politikáját és a támadó háborút követelte. Ennek a politikának

Zrínyi
Miklós.

leglelkesebb szöszolója Zrínyi Miklós volt. Korának legkiválóbb emberei közé tartozott; művelt, tudós férfiú, akinek nagy műveltségét, szép könyvtárát és gyűjteményeit az idegenek is bámulattal emlegették; emellett kitűnő hadvezér és jó államférfiú. De a bécsi udvar nem bízott benne, működését megbénította és amikor a török kiűzése érdekében kezdett mozgalmat, minden segítséget megtagadtak tőle. Pedig Zrínyi már családja hagyományai következtében is a török elkeseredett ellensége volt. A fölszabadítást szükségesnek tartotta; úgy vélte, hogy ideje is elérkezett, de német segítség nélkül, nemzeti erővel akarta a törököt kikergetni. Ebből a célból a hadsereget is

át kellett volna alakítani. Ennek a célnak a szolgálatában állott Zrínyi egész politikai és irodalmi működése: hadtudományi munkái, «Török áfium ellen való orvosság» és híres éposza, a «Szigeti veszedelem» is.

Csak hogy az udvar és a magyarországi hadak fővezére: Montecuccoli gróf Zrínyi katonai tudományát lekicsinyelték, pedig Montecuccoli Magyarországon igen szerencsétlenül küzdött.

Zrínyi pedig tetteivel akarta igazát bizonyítani. Amikor 1663-ban a török Zrínyi birtokaival szemben új várat akart építeni, Zrínyi megelőzte és fölépítette

Az 1663-i
hadjárat.

Zrínyi Miklós.

Újzerint; a törököt kétszer is visszaverte Újzerin alól és több török csapatot egészen megsemmisített. A kor szokása ellenére télen is folytatta a hadjáratot és fölégette az eszéki hidat, amelyen a török hadait a Dráván 11½ évszázad óta átszállította. Sikerei egész Európában nagy örömet okoztak. A pápa és az idegen fejedelmek elhalmozták kitüntetésekkel, de Bécsben akkor is gúnyolódtak rajta.

Köprili 1664-ben új hadjáratra indult és elsősorban Zrínyi ellen fordult. Az udvar veszni is hagyta Újzerint. Montecuccoli csak a stájer határnál fogadta el a csatát és Szentgotthárdnál fényes diadalt is aratott. Mindenki azt hitte, hogy a legyőzött ellenséget üldözőbe veszik és fölszabadítják az országot. Ehelyett azonban egész Európa nagy meglepetésére a győztes hadvezér Vasvárott lealázó békét kötött.

A vasvári
béke.

A külföld is megütközött a békén, az országot pedig valósággal elragadta az elkeseredés. Wesselényi nádor, az udvar hű embere, Lippay primás és Nádasdy országbíró, a protestánsok legnagyobb ellenségei, óvást emeltek a béke ellen. Az egész országban azt hajtogatták, hogy az udvar nem akarja fölszabadítani az országot. A legaulikusabb urak, a katolicizmus legbuzgóbb támaszai is megemlékeztek az aranybulla 31. pontjáról és ellenállásra készültek, amit az udvar előtt nem is titkoltak.

Az elégtelennek élen először Zrínyi Miklós, ennek halála (1664) után Wesselényi nádor, majd az ő halála (1667) után Zrínyi Péter, az új horvát bán állott, de az összeesküvés tagjai nem nyertek külső segítséget, egymással sem értettek egyet és a szövetség bomladozni kezdett s mielőtt a fölkelést megszervezték volna, minden kitudódott s a vezetők fogságba kerültek.

Az udvar elérkezettnek látta az alkalmat, hogy kemény bosszút A kivégzés-álljon nemcsak az összeesküvőkön, hanem az egész országon. Zrínyit, sek. Frangepánt, Nádasdyt is elfogták, Bécsben idegen törvényszék elé állították, fej- és jószágvesztésre ítélték és (1671 április 30-án) kivégezték.

Az udvar azonban nem elégedett meg ezzel. Az alkotmányt is, A pozsonyi a protestánsokat is meg akarta semmisíteni. Életbe léptették a cseh-vértörvény-országi rendszert, a nagy birtokelkobzásokat. Pozsonyban Rottal szék. elnöklete alatt vértörvényszéket állítottak föl. A vagyonos családokat megvádolták, hogy részesek voltak az összeesküvésben; törvény elé állították őket és a bíróság elszedte birtokaikat. Azután a protestánsok ellen fordultak, Szelepcsényi primás megidéztette papjaikat és tanítóikat (1673—1674). Csak azok kaptak közülök kegyelmet, akik ártértek vagy elhagyták az országot. A többi gályarabságba hurcolták.

De a kormány ezzel sem elégedett meg. Roppant adókat vetett Az alkot- az országra, amelyet idegen katonasággal szállott meg. A császár mány tábornokai: Spork, Spankau és Cob vérengző kegyetlenséggel dúlták elkobzása. a fölvidéket. 1673-ban pedig az alkotmányt nyíltan elkobozták; az ország kormányzására guberniumot szerveztek, amelynek élére Ampringen Gáspárt, a német lovagrend nagymesterét állították. Az abszolutizmus teljes diadalt aratott.

Mindez azonban nem volt elég. A bécsi kormány gazdaságilag A gazdasági is tönkre akarta tenni az országot. Egészen elszigetelték tehát a kül- elnyomás. földtől. Bécs városát mind nagyobb kiváltságokkal halmozták el, amelyek következtében az idegen kereskedő már el sem juthatott

Magyarországba, sőt nem is igen érintkezhetett közvetlenül a magyarsággal. Az osztrák örökös tartományokban magas vámtételeket fizetettek a magyar kereskedőkkel, míg az osztrák kereskedők Magyarországon vámmentességet és kiváltságokat kaptak. A legnagyobb kiváltságokat a vasvári béke után alakult Keleti Kereskedelmi Társaság kapta, amelynek fölállozták az ország minden érdekét. Még a marhavásárookra is privilegiumot kapott. Olesó hússal látta el az udvart, de a magyar vevők csak akkor vásárolhattak, ha a Keleti Társaság már beszerezte szükségleteit. Így a gazdálkodásnak ez az ága is tönkrement, pedig a török befészkelődése óta ez volt a termelés legvirágzóbb ága, a vagyonszerzés legbiztosabb útja. És ez történt a gazdaság több más ágában is. A városok elszegényedtek, lakosságukat megtizedelték a protestáns üldözések s Spork, Spankau és Cob kegyetlenségei. A kereskedők tönkrementek és megfogytak, az ipar csak a kisipar formájában tengődött tovább.

A bujdosók.

c) **Thököly és a fõlszabadító háború.** A bécsi udvar abszolutizmusa nem érte el célját. A pozsonyi vértörvényszék és a császár tábornokainak üldözése elõl a nemesség erdélyi és török területre menekült. Ezek a bujdosók azután nem nézték tétlenül a német katonaság garázdálkodását, hanem megindították ellenük a küzdelmet. Szervezve nem voltak, nagyobb haderõvel nem rendelkeztek, küzdöttek tehát úgy, ahogy erejüktõl kikelt: portyázva, gyors rajtütésekkel. Maradandó eredményeket természetesen nem értek el, de annál több kárt okoztak a császári seregekben.

Thököly
megindítja
a fölkelést.

A döntõ fordulatot csak Thököly Imre gróf hozta meg, aki a bujdosók között Apafi udvarában tartózkodott. Atyját a Wesselényi összeesküvés után üldözõbe vették és nagy birtokait is elkobozták; az akkor 13 éves Thököly Imre álruhában Erdélybe menekült. A bujdosók sikerei arra ösztönözték, hogy közibük álljon és 1678-ban meg is kapta Apafitól erre az engedelmet.

Thököly megjelenése nagyot fordított a fölkelõk ügyén. Ősszel vakmerõ meglepetéssel elfoglalta a bányavárosokat, ahol nagy kincs jutott kezei közé. Késõbb a kurucok Pozsonyig nyomultak elõre, sőt a morva határt is fenyegették, úgyhogy Lipót, aki addig hallani sem akart a kibékülésrõl, mégis kénytelen volt megkezdeni a tárgyalásokat.

Az 1681-iki
országgyûlés.

Az alkotmányellenes politika tehát teljes kudarcot vallott. Lipót elhatározta, hogy visszatér az alkotmányos útra és 1681-re Sopronba összehívta az országgyûlést és Thökölyvel ki akart békülni. De Thököly nem bízott az országgyûlésben; nem hitte, hogy a vallás-

ügyet méltányosan fogja rendezni és ezért követeknek nem adott megbízást a tárgyalásra. Az országgyűlés nem is nyugtatta meg az országot. A nádori széket ugyan betöltötték — Eszterházy Pált választották meg, — de a vallásügyben új ellentétek merültek föl. A protestánsok elpanaszolták sérelmeiket; a király tett is bizonyos engedményeket, de ezek a protestánsokat nem elégítették ki, úgyhogy tiltakozva otthagyták az országgyűlést, amely megszüntette a linzi béke vívmányát és még azt a jogot sem adta meg a protestánsoknak, hogy szabadon építhessenek templomokat.

Az országgyűlés tehát még inkább fölkorbácsolta a szenvedélyeket. Thököly is újra megragadta a fegyvert. A török Erdélyt is utasította, hogy támogassa a fölkelőket. Majd az is megerősítette Thököly helyzetét, hogy nőül vette Rákóczi Ferenc özvegyét, Zrínyi Ilonát és így a nagy Rákóczi-vagyonnal is rendelkezett. 1682-ben már Kassát, Lőcsét, Eperjest, Füleket és a bányavárosokat is elfoglalta.

Thököly azután a Dunántúlt is elakarta ragadni Lipóttól. Bécs a porta is föllelkesült a fejedelem sikerein és Kara Musztafa nagyvezér ostroma, Thököly bukása. 1683-ban nagy hadsereggel jött az országba. De a török nem Thököly északmagyarországi terveit akarta támogatni, hanem új hódításra vágyott és Bécs ostromára készült. Bécs ostroma azonban meghiusult. A rosszul fölszerelt, züllött török sereg nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Stahremberg a vár védője és Lotharingiai Károly, a fölmentő sereg vezére pedig kitűnő vezérek voltak. Sobieski lengyel király és a német fejedelmek is segítséget küldtek. A török tehát vereséget szenvedett.

Az új fordulattal Thököly is elvesztette a küzdelmet. Az udvar most Thököly ellen fordult, akitől el is foglalták a fölvidéket, úgyhogy Thököly hatalma csak Munkácsra szorult vissza. Eközben Magyarországon nagyot fordult a világ. A nemzet örült annak, hogy a király erélyesen hozzáfogott a fölszabadításhoz és amikor 1686-ra Buda ostromát tervezték, a kurucok nagy része is Lotharingiai Károly seregeihez csatlakozott.

Buda visszafoglalásának a terve különben a külföldön is élénk Buda visszhangot keltett. Jött angol, francia, olasz és spanyol segítség is. Kuruc körülbelül 15 ezer volt a seregben, de amíg a kis külföldi csapatok külön nemzet gyanánt harcoltak, a magyarokat a császári seregbe osztották be. Az ostrom Lotharingiai Károly és Miksa bajor választófejedelem vezérlete alatt közel három hónapig tartott. Szeptember 2-án volt a döntő roham; estére a vár a keresztényeké volt és Abdurrahman pasa is elesett.

A török magyarországi uralma ezzel megbukott. Még 1686-ban elesett Pécs és Szeged is. 1688-ban kivonult a török Székesfehérvárról, amelyet a délvidék elveszte után már nem tudott védelmezni. Ugyan-
ebben az évben Thököly ügye is végkép elbukott ; Zrínyi Ilona három
évi ostrom után kénytelen volt Munkácsot átadni. Ősszel és a követ-
kező évben pedig Bajor Miksa és Badeni Lajos Nándorfehérvárt,
Szerbia és Bosznia egy részét is megvették. A zalánkeméni (1691)
és a zentai nagy csatavesztés (1697) után a török Karloviczon békét
kötött 1699-ben. Magyarország a Temesköz kivételével fölszabadult
a török uralom alól.

d) A fölszabadítás következményei. A fölszabadító háború után
az udvar hódított országnak tekintette Magyarországot. A kormány-
zás élén Kollonics Lipót gróf állott, a győri püspök, a magyarság leg-
ádázabb ellensége, akinek a Wesselényi-összeesküvés óta mind na-
gyobb szerep jutott Magyarország kormányzásában ; 1695-ben a
primási széket is elnyerte. A fölszabadítás után majdnem korlátlan
hatalmat gyakorolt.

Az eperjesi
vértörvény-
szék.

Buda elfoglalása után munkába lépett minden tényező, hogy a
magyarságot megtörje. Kollonicsnak azt a mondást adták a szájába,
hogy az országot koldussá, majd katolikussá és németté teszi. 1687-ben
már meg is kezdődött az irtózatos üldözés. Caraffa tábornok, aki
akkor még Munkácsot vívatta, azzal az ürüggyel, hogy nagy össze-
esküvésnek jött a nyomára, amelynek célja Munkács fölmentése volt,
Eperjesen vértörvénytörvényt állított föl, amely a gazdagabb nemeseket
és a protestánsokat kezdte üldözni. A vértörvénytörvény nagy riadalmat
keltett a felsőmagyarországi nemesek körében, de működése nem tar-
tott hosszú ideig, mert az 1687-iki országgyűlés a törvénytörvény eltör-
lését követelte.

Az 1687-iki
ország-
gyűlés.

Az eperjesi vértörvénytörvény nagyon jól előkészítette az udvar-
nak a talajt, hogy terveit az országgyűlésen megvalósíthassa. A király
itt nyíltan kijelentette, hogy fegyverrel hódította meg az országot
és így kénye-kedve szerint kormányozhatná, de hajlandó az alkot-
mányt tiszteletben tartani, ha a rendek eltörlik az aranybulla 31-dik
pontját és elismerik a Habsburg-ház fiágának örökösödését. A meg-
rémült rendek, akiknek hálásaknak kellett lenniök a fölszabadító
hadjárat eredményeiért, nem mondhattak ellent. A fiág örökösödését
nagyobb nehézség nélkül elfogadták. A trónörökös ellen úgy sem
emeltek soha kifogást és rendesen még a király életében megkoronáz-
ták. Ez tehát a tény és a fegyveres fölkelés jogáról is, habár nem szí-
vesen, de — lemondtak.

De Lipót még így sem tartotta tiszteletben az alkotmányt. Kollonics Kollonics bő javaslatot dolgozott ki, hogy milyen módon kell az or- reform-
szágot kormányozni és újjászervezni. Már az 1687-iki országgyűlésen tervezete.
előadta, hogy az elpusztult területek benépesítéséről gondoskodni kell és reformokat kell hozni, mert az ország az utolsó másfél század alatt nagyon elmaradt a nyugati országok mögött. Ezért kérte a rendeket, hogy küldjenek ki reformbizottságot az újítások életbeléptetésére. Az országgyűlés azonban okkal félt Kollonics terveitől és azt kívánta, hogy a reformokat országgyűlésen tárgyalassák. Csakhogy az udvar 1687 után már nem akart országgyűlést tartani. Kollonics tehát a királlyal kinevezette a bizottságot, amelynek tagjai mind idegenek voltak. Ennek a segítségével dolgozta ki javaslatát.

A javaslat bevezetésében elpanaszolta az ország elmaradt és A javaslat.
elpusztult állapotát. Ezen a bajon telepítéssel akart segíteni. De kifejtette, hogy idegeneket akar telepíteni, akik a király hű katolikus alattvalói legyenek. A javaslat igazságügyi része több jó újítást is tervezett: így a törvény előtti egyenlőséget, a bíróságok újjászervezését. A pénzügyi részben azt hangoztatta, hogy az ország bőven termő és ezért elvállalhatja az egész birodalom adójának negyedrészt, ami közjogi szempontból is sérelmes volt. A hadiadót a papságra és a nemességre is ki akarta róni. Legsérelmesebb a vallásügyi rész volt. A visszaszerzett területre nézve kijelentette, hogy a hódoltság idején hozott törvények itt nem érvényesek és protestánsok vallásukat nem gyakorolhatják.

Ezt a javaslatot az országgyűlés el nem fogadta volna; Kollonics tehát rendeletekkel akarta életbeléptetni, de ez ellen még hű csatlósa, Eszterházy Pál nádor is tiltakozott.

Kollonics tehát más utakon tört célja felé. Hogy az ország ere- A kormány-
jét mentől jobban megtörje, ahol lehetett, megakadályozta a vissza- zat.
hódított területek visszacsatolását és az országos kormánysszervek alá rendelését. A Maros, Tisza, Duna és Száva török területtel határos partvidékét kivették a polgári hatóságok hatásköre alól, katonai határőrvidékké szervezték és a haditanács gondjaira bízták. A drávántúli megyéket is elszakították az országtól és Szlavónia néven külön kormányozták.

Főlelevenítették a Rudolf idejében alkalmazott *ius armorum* A neoacquis-
elvét. Azt mondták, hogy a fegyverrel visszaszerzett területek a ki- tica com-
rály tulajdonai és ha a birtokosok meg akarják tartani földjeiket, missio.
meg kell váltaniok a fegyverjogot. Fölállították tehát a neoacquistica commissiót és megyénként fölszólították a nemességet, hogy igazolja

birtokjogát. Ha a birtokos beigazolta tulajdonjogát, a bizottság kiszabta rá a magas váltságdíjat. Ha nem tudta megfizetni, földjét elkobozták. A sok elkobzott jószágot s az egészen elnéptelenedett déli vármegyék területét azután árúba bocsátották. Természetesen arra törekedtek, hogy a vevők idegenek, hű alattvalók legyenek.

Telepítések.
Svábok.

Hasonló politikát folytattak a köznéppel szemben is. Az ország legtermékenyebb és legmagyarabb részét, az Alföldet akarták idegenek kezére játszani. A nagy előnyök, amelyeket Kollonics ígért, tömegesen csábították ide az osztrák, salzburgi és bajor lakosságot (svábok). Kollonics adott nekik ingyen telket és öt évre adómentességet. A magyar telepes azonban nem élvezte ezeket a kedvezményeket.

Szerbek.

Kollonics a görög vallású szerbeket is szívesen fogadta. Szerbek már a török uralom idején nagy csoportokban vándoroltak be. Midőn pedig a főlzabadító háború során a törökök visszafoglalták Szerbiát, Boszniát, a szerbek Csernovics Arzén metropolita vezetésével magyar területre menekültek és Lipóttól szabadságlevelet kaptak, amely külön jogaikat és kormányzatukat is meghagyta. Eleinte ideiglenes letelepülőknek tekintették őket, később azonban a szerbeket is fölhasználták a magyarság megtörésére. A határőrvidéket csupa szerbekből szervezték.

A Jászkún-
ság eladása.

A magyarság már nem részesült ilyen kedvezményekben; a kormány még a Jászkúnságot is eladta a német lovagrendnek, aminek következtében ez a kiváltságolt nép elvesztette régi jogait és jobbágysorba süllyedt. A legnagyobb nyomort azonban a vallásüldözés, a katonaság és magas adóteher zúdította a magyarokra. A vallásüldözés a fölvidéken újra megindult. Templomokat, iskolákat foglaltak, papokat elűzték, a hívőket vallásos gyakorlatukban háborgatták. A vissza foglalt területek pedig semmi vallásos védelemben sem részesültek. A jobbágyság nyomorát meg az adóteher tette elviselhetetlenné. Ezt

A vallás-
üldözés.

Az adó és az
executio.

folyton-folyvást emelték, úgyhogy egy-egy házra évi 20 frt is jutott. Ha a lakosság nem tudta megfizetni, megjelent a katonaság és karhatalommal hajtotta be; külön teher volt a katonaszállásolás és a császári sereg pusztítása, amely még a törökénél is szörnyűbb volt. A lakosság megint menekült, a katonai executio elől falustól szöktek meg. S a nyomorral nőtt az elkeseredés és a gyűlölet.

Erdély
önállásának
megszűnése.

A nyomorból pedig Erdélynek is kijutott, amely a főlzabadulás után egészen elvesztette önállóságát. A török hatalmaskodása következtében a ravasz Teleki már a nyolcvanas évek elején az udvar politikájához közeledett és Lipót követével, Dunod páterrel, Apafi tudta nélkül egyezséget kötött. 1685 végén, Apafi bámulatára, császári

hadak érkeztek Erdélybe. Caraffa irtózatossággal hajtotta be a sereg eltartására szükséges pénzt. Ekkor Apafi Haller Jánost küldte Bécsbe egyezkedni, de az önállóságot már nem lehetett fönn tartani. A császári hadak Buda elfoglalása után Erdélyben több várat megszálltak, amire a fejedelem megkötötte a balázsfalvi szerződést, elszakadt a töröktől és elismerte a magyar király fönnhatóságát. Lipót az erdélyi alkotmányt megerősítette, de tényleg a császári kapitányok parancsoltak s a nyomor Erdélybe is beköszöntött. A fől-szabadító háború során a török fölszólítására Thököly kísérletet tett az erdélyi fejedelemség visszaállítására. Lipót gyámságával elégület len rendek Medgyesen fejedelemmé is választották Thökölyt, de Badeni Lajos két hónap múlva kiszorította. Apafi fiát, II. Apafi Mihályt rákényszerítették, hogy mondjon le a fejedelemségről. Azóta Erdély kormányát külön guberniumra bízta és Bécsben külön kancelláriát és kamarát is szerveztek számára.

e) II. Rákóczi Ferenc fölkelése.

Kollonics kormányrendszerének hatása olyan volt, mint Básta rémuralmáé. A gazdasági élet tönkrement, a jobbágyság és a kisnemesesség az adóteher és az üldözés következtében megélni sem tudott. Az emberek erdőkbe és nádasokba rejtőztek. A szegény-legények csoportokba verődve, veszélyeztették a közbiztonságot. Néhol a menekültek olyan nagy csoportokat szerveztek, hogy még a katonasággal is összetűztek. De a kormány e zavargásoknak nem tulajdonított nagyobb jelentőséget. Pedig a külföldi követek is észrevették a forrongást és nagyon jól tudták, hogy a mozgalom országossá lesz, amint vezérre akad.

Az elkeseredés az északkeleti fölvidéken volt legnagyobb, ahol a bujdosó kuruc csapatok még várakat is foglaltak. Vezetőik Thököly kapitányainak nevezték magukat. De a Thökölybe vetett remények csakhamar eloszlottak. Az északvidéki kurucok figyelme ekkor az ifjú II. Rákóczi Ferencire irányult.

Rákóczi ifjúságát szomorú körülmények közt töltötte. Apja Rákóczi már röviddel az ő születése után meghalt. Mostoha apjának, Thököly- Ferenc

Rákóczi Ferenc.

Általános
forron-
gás.

nek küzdelmei új bajokba keverték. Mint gyermek végigszenvedte Munkács hároméves ostromát. Azután elszakították hőslelkű anyjától, Kollonicsot tették meg gyámjává és a neuhausi jezsuita kolostorba vitték, hogy jó katolikussá és hű alattvalóvá neveljék. Majd nőül vette Sarolta Amália hesseni hercegnőt és magyar birtokaira vonult. Békés természetű ember volt és hogy az udvar haragját magára ne zúdítsa, tartózkodott a politikától, de a bécsi udvar őt gyanúsította a zavar szításával. Rákóczi ekkor Bécsbe sietett; még arra is hajlandó volt, hogy magyar birtokait külföldiekkel cserélje el és elköltözzék Magyarországból. De az udvarban birtokai elkobzásáról kezdtek beszélni; Rákóczinak be kellett látnia, hogy az udvar bizalmát soha sem fogja megnyerni.

Összekötése XIV. Lajossal.

A bizalmatlanság, az üldözés elkésérítette. Az ország bajait már korábban is látta. Még inkább föltárta előtte ezeket a bajokat Bercsényi Miklós gróf, az ungi főispán, aki korábban szintén az udvar szolgálatában állott, de az elnyomás miatt az ellentáborba terelődött. Amikor a spanyol háború kitört, XIV. Lajos figyelme is Rákóczira irányult; felszólította, hogy álljon az elégtelennek élére. Rákóczi eleinte még elutasította az ajánlatot, de amikor keserősége nőtt, Longueval századossal levelet küldött XIV. Lajosnak, amelyben segítséget kért. Longueval azonban a levelezést Bécsben megmutatta és Lipót 1701-ben Rákóczit nagysárosi kastélyában elfogatta és Bécs-újhelyen börtönbe vetette. Innen csak nagynehezen szabadították ki őt neje fáradozásai és Lehmann százados önfeláldozása. Rákóczi Lengyelországba menekült, ahol jóakaróinak váraiban rejtőzött és külföldi segítség után nézett. A Beszkidekben akkor már körülbelül ezer kuruc gyűlt össze. Midőn Rákóczitól biztatást kaptak, be sem várták jöttét, hanem támadtak (1703) és hirtelenében a Tiszáig haladtak előre. A parasztság nagy csapatokban csatlakozott hozzájuk. A német katonaságot, az idegeneket és a kegyetlenkedő földesurakat támadták. Ezért azután Károlyi Sándor szatmári főispán Dolhánál útjokat állta és a kétezer főnyi sereget szétverte.

Az első sikerek.

Az országban eleinte nem voltak tisztában a mozgalom jellegével. A nemesség azt hitte, hogy parasztlázadás. A bécsi kormány jelentéktelen helyi mozgalomnak tekintette. Időközben azonban megérkezett Rákóczi, aki a dolhai vereség után már nem habozhatott. A Beszkidekben talált sereg csupa parasztból és kisnemesből állott. Fegyverzetük alig volt, kardja és puskája csak kis részöknek, mert az udvar az utóbbi időben a lakosságtól minden fegyvert elkobzott. De nemsokára megjött Bercsényi is 800 lengyel vitézzel. Erre a ku-

rukok gyorsan nyomultak előre. Rákóczi a nemességet is megnyugtatta, úgyhogy az is csatlakozott hadaihoz; még a megbántott Károlyi Sándor is, akit a dolhai győzelem után Bécsben kicsűfoltak. 1704-ben az erdélyiek is csatlakoztak Rákóczihoz és a rendek Gyulafehérvárott fejedelemmé választották. Ugyanakkor Károlyi a Dunántúlt hódította meg. A hódítás annál könnyebben történt, mert a Spanyol örökösödési háború miatt csak kevés katona volt itthon.

A kurucok már Morvaországot és Bécs környékét pusztítgatták. Békétár-Lipót tehát elhatározta magát a békealkudozásra és Széchenyi Pál gyalás-érseket bízta meg a tárgyalásokkal. De a békealkudozás két ponton megakadt. Rákóczi vissza akarta állítani Erdély önállóságát és a külföldi hatalmak jóállását kívánta, hogy az udvar ne viselkedhessék úgy, mint a bécsi béke után. De az udvar nem fogadta el a feltételeket s így a háború — váltakozó szerencsével — tovább folyt.

1705-ben azonban meghalt Lipót és fia I. József (1705—1711) A szécsényi új béketárgyalást kezdett. Rákóczi ekkor Szécsényben országgyűlést gyűlés tartott, amelyen Lipót követei is megjelentek. Itt a rendek lengyel szokás szerint fegyveres szövetséget kötöttek és Rákóczit vezérlő fejedelemmé választották és békeköveteket küldöttek Nagyszombatra, ahol a tárgyalások folytak. Eredményt most sem értek el, pedig Hollandia és Anglia mindent elkövetett, hogy a királyt engedékenységre bírja. Rákóczi is óhajtott a békét. Egyénisége nem volt a vezetésre A fölkelés való, hadserege pedig rendezetlen fölkelés volt, nagyrészt rosszul bajai. felszerelve. Igaz, hogy bátran, vitézül harcoltak; a meglepetés, a portyázás mesterei voltak, ezzel aratták legfényesebb diadalaikat, ezzel szerezték híruket Ocskay, Vak Bottyán, Bezerédi, Béri Balog Ádám. A nyílt nagy ütközetekben azonban nem tudták helyüket megállani és eredményeiket nem tudták biztosítani. Egy-egy szerencsétlen küzdelem után a csapat hazaszéledt és csak hetek múltán lehetett megint használni. A tüzéség gyöngé volt, a vezérek nem értettek a modern hadvezetéshez. Ezzel szemben a francia mintára újjászervezett császári seregnek jó vezetése és felszerelése volt és így a kurucok olykor 100,000 emberével szemben a császáriak 40,000 rendes katonával kedvezőbb helyzetben voltak. Azután a hadviseléshez szükséges pénz is hiányzott. XIV. Lajos segítsége nem volt elegendő.

Rákóczi tehát arra törekedett, hogy XIV. Lajos több áldozat- Az ónodi tot hozzon a fölkelésért. De Lajos kijelentette, hogy a szövetséges gyűlés. rendekkel nem szövetkezhetik, mert Lipót alattvalói. Hogy tehát ezt az akadályt az útból elhárítsák, Ónodra országgyűlést hívtak

össze és kimondták a Habsburg-ház trónvesztését (1707) (Okolicsányi és Rakovszky fölkoncolása).

A hanyatlás. Ez a lépés azonban szerencsétlen volt, mert épp akkor XIV. Lajos Józseffel béketárgyalást kezdett; a tervezett szövetség tehát elmaradt és elmaradtak a segélypénzek is. A császáriak új seregeket hoztak az országba és a fölkelők döntő vereséget szenvedtek *Trencsénnél* (1708), ami az egész országot lehangolta. Ocskay árulóvá lett, Bezerédi követni akarta példáját. Vak Bottyán is meghalt s Erdély és a Dunántúl is elveszett. A nép kifáradt, a remény elhagyta, a pestis is tizedelte.

A szatmári béke. Csak akkor javult a helyzet valamelyest, amikor Angliában a békepárt kerekedett fölül. József király ekkor a magyar Pálffy Jánosra bízta a hadvezetést és azt akarta, hogy általános béke nélkül szerelje le az egyes vezéreket. Ez azonban nem sikerült; Rákóczi az új császári vezérrel, Pálffy Jánossal béketárgyalást kezdett, de föltételeit Pálffy nem teljesíthette. A fejedelem tehát külföldön keresett segélyt, Poroszországban és Nagy Péternél. Időközben a fejedelem megbízásából Károlyi alkudozott tovább, aki a reménytelen helyzet láttára, a fejedelem ellenére is elfogadta Pálffy föltételeit. 1711 április 29-én Szatmáron megkötötték a békét és a kurucok hűségét esküdtek az időközben elhalt József utódának, III. *Károly* királynak. A békében a király kegyelmet adott a fölkelőknek; Rákóczi-nak és társainak három hét alatt le kellett tenniök a hűségesküt. A fejedelem és kísérete azonban nem fogadta el a békét. A király biztosította a vallásszabadságot és az alkotmányt és a sérelmek tárgyalására országgyűlést ígért.

6. Békés önkényuralom.

A labancok fölülkerekedése. *a) III. Károly kormányrendszere.* A szatmári béke után a politikában tehát új korszak következett. Az udvar hívei annál könnyebben kerekedtek fölül, mert az alkotmányért küzdő nagy családok sorra kihaltak és birtokaik is az udvar híveire szálltak. Fölkelésről már szó sem lehetett. Az udvar is vigyázott, hogy nagyobb elégtelenséget ne keltsen.

A király hatalma. A király hatalma jobban megerősödött, mint valaha. III. Károly (1711—1740) ugyan hitlevelet adott ki és utódaira nézve is kimondták, hogy kötelesek hitlevelet kiadni és esküt tenni; az országgyűlésről törvénybe iktatták, hogy minden harmadik évben össze kell hívni: mégis a király ezeket a törvényeket megkerülte s egész

uralkodása alatt csak háromszor tartott országgyűlést. Nemcsak a külügyekre, a had- és a pénzügyre terjedt ki korlátlan hatalma, hanem a belső igazgatásra is. A bíróságok tőle függtek és parancsokat és utasításokat kaptak Bécsből; a legfőbb kormányhatóságok tagjait is ő nevezte ki és ő fizette.

A reformok, az új intézmények is gyarapították a király hatalmát. Elsősorban az állandó katonaság és az ehhez szükséges állandó hadiadó (contributio), amelyet az 1712—15., illetőleg az 1722—23-iki országgyűlés elfogadott. A nemesek ugyan az egyedüli magyar haderőnek még mindig a bandériumokat és a nemesi fölkelést tekintették, de a tényleges állami haderő a kb. 30,000 főnyi állandó (császári-királyi) hadsereg, amellyel az uralkodó korlátlanul rendelkezett. Nagy baj volt, hogy e hadsereg fölállításánál az országgyűlés nem tudta megővni annak nemzeti jellegét s így a magyar csapatok is a császári sereg idegen intézményébe kerültek. Amikor az udvar a magánosok által fölállított ezredeket átvette, ezeket is német szóra fogták. A tisztállásokat igen fukaran osztogatták magyaroknak. Az egész intézmény idegen hatóság, a bécsi haditanács hatásköre alatt állott; vezére nem a nádor, hanem valamelyik osztrák tábornok volt. Az sem volt megállapítva, hogy milyen módon szerezze a király zsoldosait, hogy mire és meddig használhatja őket. A kor szokása szerint életfogytiglan vagy megrokknásáig, később 15—20 évig tartották a legényt katonasorban. Ezért a jobbágy nem nagyon vágyott a dicsőségre és megkezdődött a fogdosás, sőt még a börtönbe kerültet is besorozták.

A király a belső kormányzás terén is nagyobb hatalomra törekedett. *Helytartótanácsot* állított föl, amellyel a nádor hatalmát akarta megszorítani. Az új tanács különben a régi királyi tanács folytatása volt. Elnöke a nádor; ha ez nem volt, a helytartó. Minthogy a tanácsosokat a király nevezte ki és ő fizette, csak aulikus urak jutottak belé és a helytartótanács nem is volt az alkotmány öre, hanem az udvar politikájának eszköze. Ez a végrehajtó hatalom középponti szerve, amely a belső kormányzást vezette. Ennyiben megfelelt a mai minisztériumoknak (kivéve a király személye körüli, a pénz-, had- és igazságügyminisztériumot).

A *kancellária* sok tekintetben fölötte állott, mert a királlyal való minden érintkezést a Bécsben székelő kancellária közvetített. Még az országgyűlés fölterjesztései is csak ezen az úton jutottak a királyhoz. Az ő révén gyakorolta a király kegyelmi jogait is és azért, aki valamit akart, a kancellária jóakarátát és támogatását kereste. E kormányhatóság tagjai (két alkancellár és 12 tanácsos) már többnyire

Állandó
hadsereg.

A kormány-
szervek :
A helytartó-
tanács.

A kancellá-
ria.

németek s a hatóság tényleg a bécsi kancellária főnnhatósága alatt állott.

A kamara. Még idegenebb volt a *királyi kamara*, amely az udvari kamarával szemben függetlenségét nem őrizhette meg. Tanácsosai szintén nagyrészt idegenek. A hadiadó ügye nem is tartozott hozzája, hanem egyenesen a haditanács hatáskörébe. Különben a fontosabb ügyeket a titkos tanács döntötte el, amelybe magyar tanácsost csak alkalmilag hívtak meg.

A megye. Hogy Magyarország önállóságát mégsem veszítette el teljesen, annak oka az volt, hogy a középponti kormányhatóságoknak semmiféle eszköz sem volt a kezükben, amellyel rákényszeríthették volna a megyei törvényhatóságokat rendeleteik végrehajtására. A politikai ügyeket a megyegyűléseken megvitatták s a hatóság «tisztelettel félretett» minden oly rendeletet, amely a nemzet vagy a nemesség jogait csorbította.

Az igazságszolgáltatás. A király még a törvényszékeket is osztrák mintára akarta újjászervezni, amiért a rendek erősen elleneztek a reformot, de végre mégis elfogadták (1722—23. o. gy.). Ez a reform újjászervezte a királyi kuriát. A kuria ekkor már két testületre oszlott: a hétszemélyes táblára és a királyi táblára, alattok állott az újonnan fölállított négy kerületi tábla. Kisebb ügyekben megmaradt a megyei és a városi törvényszékek hatásköre. A jobbágy ügyét meg továbbra is az úriszék intézte, sőt néhol az uraság pallosjoga is megmaradt.

Carolina resolutio. Legnagyobb sérelem érte az országot a vallásügy terén. A királynak 1731-ben kiadott rendelete (Carolina resolutio) sok tekintetben Kollonics elveit juttatta diadalra. A protestánsoknak megtiltották, hogy sérelmeiket testületileg fölpanaszolják. A vallásszabadságot úgy értelmezték, hogy a megyénként kijelölt két helyen (az ú. n. articuláris helyeken) kívül csak magánistentiszteletet tarthatnak, amelyen a családtagokon kívül más nem vehet részt. A stólat a katolikus papnak is kötelesek megfizetni és meg kellett ünnepelniök a katolikus ünnepeket. Papjaikat a katolikus esperesek vizsgálták meg. Hogy a tisztségekből kizárják őket, olyan esküformát írtak elő, amely hitelveikkel ellenkezett. *A katolikus vallás államvallássá lett.*

Péró lázadása. A katonaszállásolás régi bajai is megújultak. A sok teher a jobbágytársadalmat kétségbeejtő helyzetbe taszította és 1735-ben ki is tört a parasztlázadás (Péró), amelyet azonban könnyű szerrel elfojtottak.

A török háborúk. Rákóczi Lengyelországból XIV. Lajoshoz ment, akit azonban nem tudott rávenni, hogy a magyarok érdekében beavatkozzék. Később (1717), a török háború alkalmából a portánál keresett

segítséget. Károly uralkodásának egyik nagy eredménye a hódoltság teljes megszüntetése. Károly ugyanis, hogy Velencét megsegítse, 1716-ban megindította a háborút a török ellen. Savoyai Jenő fényes diadalt aratott Péterváradnál, megvette Temesvárt és Nándorfehérvárt. A török 1718-ban a pozsareváci békében, a Maros-Tisza-Duna-közéről és a régi melléktartományok egy részéről is lemondott. Az udvar még a bujdosók kiadását is követelte, végre azonban megelégedett vele, hogy Rodostóba internálták őket. Húsz évvel később (1737) még egyszer kitört a háború, de az akkori császári vezérek csak vereséget szenvedtek. Nándorfehérvár is elveszett s az 1739-ben kötött belgrádi békében Károlynak le kellett mondani a melléktartományokról. A török is lemondott minden magyarországi újabb szerzeményről. Az így felszabadult Maros-Tisza-Duna szöge katonai igazgatás alá került. Mercy tábornok e területen nagy telepítéseket kezdett, amelyek megint Kollonics szellemében folytak. De annál nagyobbak voltak Mercy érdemei az országrész gazdasági fejlesztése körül.

b) **A Pragmatica Sanctio.** III. Károly elérte a királyi hatalom olyan megerősítését, amelyért elődei hiába küzdöttek. Legnagyobb eredményének azonban azt az örökösödési szerződést tekintette, amely leányágának is biztosította a trónt.

Amikor a rendek 1687-ben a fiág örökösödését elfogadták, a **Az 1703-iki Habsburg-ház osztrák ágának csak három férfitagja élt: I. Lipót és házitörvény.** fiai, József és Károly. Lipót a trónutódlás rendjét 1703-iki házi törvényében úgy szabályozta, hogy halála után József kapja a császári koronát és a Habsburgok örökös országait, Károly pedig Spanyolországot. Arra az esetre, ha Józsefnek fiörökösei nem maradnának, akkor Károly legyen a császári trón és az örökös országok uralkodója is. Ha pedig Károly is fiutód nélkül halna meg, akkor először József, azután Károly, Lipót és visszamenő sorrendben a Habsburg-ház többi nőágára ruházta az örökösödés jogát. Mivel Józsefnek nem voltak fiai, utána Károly került a trónra. De Károlynak trónrajutásakor szintén nem volt fia. Az udvar ennek következtében rendezni akarta a nőág örökösödésének kérdését, de Károly természetesen azt szeretne volna elérni, hogy a saját leányágára és ne József leányaira hagyassa a trónt. 1713-ban tehát megváltoztatta az 1703-iki családi szer- **Az 1713-iki házitörvény.** ződést és a titkos tanács ünnepélyes ülésén fölolvastatta azt az örökösödési rendet, amelyet utóbb Pragmatica Sanctiónak neveztek s amely elsősorban Károly leányaira ruházta a trónt. Azután (1720) sorra elismertette a nőág örökösödését az örökös tartományokkal is.

A magyar
Pragmatica
Sanctio.

Magyarországra utoljára került a sor. Az udvar óvatosan fogott hozzá a kérdés megoldásához. Jól elő akarták készíteni a talajt és mindenkép úgy szerették volna elintézni, hogy a rendek tegyék meg az ajánlatot. Nagy levelezés folyt, hogy az urakat megnyerjék. Az ország főméltóságai és az aulikus családok több mint egy esztendőn át iparkodtak az idegenkedőket megnyerni, a közvéleményt előkészíteni. Az ígéretektől, a jutalmazástól sem riadtak vissza. Az ország azonban a sérelmeket hajtogatta. Végre 1722-ben elfogadtatták Erdéllyel és azután a magyar országgyűlés elé vitték, amely egyhangúan elfogadta a nőág örökösödését (1722—23-iki országgyűlés 1., 2. és 3. törvénycikke).

1722/23.,
1., 2., 3. t.-c.

Eszerint először Károly, azután József, ennek kihalta esetére pedig Lipót leányágára terjesztik ki az örökösödést (2. t.-c.). Kimondják azt is, hogy Magyarország uralkodója mindig az legyen, aki az örökös tartományokat is bírja (1. t.-c.). A harmadik pontban meg újólag biztosították az ország alkotmányát és törvényeit. A magyar Pragmatica Sanctio lényegesen különbözik az osztráktól. A magyar rendes országgyűlési törvény, amelynek három pontja kétoldalú szerződést tartalmaz. Azután a magyar törvény csak három nőág jogát ismeri el, az osztrák visszamenő sorrendben az összes nőágakét.

Perszonális
unio.

Fontos a törvény első cikkelye is, amely Magyarország és az örökös tartományok szoros kapcsolatát megteremtette. Ez a kapcsolat perszonális-unio, amelyből a két ország közös védelme következett.

A közös védelem szüksége nagyon is hamar előállott. III. Károly a Pragmatica Sanctiót nemcsak az osztrák tartományokban és nálunk, valamint bátyjának férjhez ment leányaival, hanem az európai uralkodókkal is elfogadtatta. De alig lépett trónra Mária Terézia (1740—1780), a külföldi hatalmak őt csak magyar uralkodónak ismerték el, az osztrák örökös tartományokat visszakövetelték és fegyvert fogtak Mária Terézia ellen. *Károly Albert* bajor választó a Habsburg trónt magának követelte, sőt később (1742, Frankfurtban) császárrá is választatta magát. A bajorokkal szövetséges francia király Belgiumot, a spanyol király az itáliai birtokokat, a szász választó Morvaországot, *Nagy Frigyes* pedig Sziléziát követelte.

A Pragma-
tica Sanctio
megvédel-
mezése.

Mária Terézia trónja a legnagyobb veszedelemben volt, de midőn a pozsonyi országgyűlésen a magyar rendek támogatását kérte, ezek lelkesedéssel (*«vitam et sanguinem!»* (1741. szept. 11.) nagy hadi és pénzsegélyt szavaztak meg. A 8 évig tartó osztrák örökösödési háborúban ismét a magyarok mentették meg a Habsburgok ingó trónját s a

felbomlásnak indult Ausztriát. A magyarok (valamint az angolok és oroszok) segítségével Mária Terézia az egy Szilézia kivételével mindent visszafoglalt s ellenfeleit az 1748-ban kötött aacheni békében rákényszerítette az osztrák örökösödési rend elfogadására. Később — immár kedvezőbb körülmények között — megkísérelte Szilézia visszaszerzését is, (hétéves háború), de sikertelenül.

A másfélévtizedes háborúkban a magyarok áldozatkészsége és hősiessége (ekkor lett híre és rettegetté a magyar huszárok neve; Nádasdy F., Hadik A.; München elfoglalása, Berlin megsarcolása) nagy szolgálatot tett a Habsburg-háznak. Elismerte ezt Mária Terézia is és hálát is érzett a nemzettel szemben, mégis már az ő uralkodása alatt újabb sérelmek és fölbecsülhetetlen károk érték a nemzetet.

III. A FÖLVILÁGOSODÁS KORA.

1. A fölvilágosodás irodalma.

Az után a nagy lendület után, amely a természettudományok- A tudomában és a gondolkozás módszerében még a reneszance idején végbe- mányos ment, a szellemi élet gyors lépésekben fejlődött. A reneszan:z és a haladás. nyomában járó reformáció meghozták a gondolkozás szabadságát. Az újkori tudomány a természet megfigyeléséből és a józan észből indul ki és sok új és gyakorlati értékű dolognak jut nyomára. Kopernikus (1473—1543), Galilei (1564—1642) és Keppler (1571—1630) fölismerték a Föld mozgásának és keringésének törvényeit s ezáltal a gondolkodást matematikai alapra helyezték és megkönnyítették a későbbi felhaladásokat.

Toricelli (1608—1647) rájött a levegő súlyának, a légnyomásnak ismeretére, Huyghens (Hájhensz) (1629—1695) az első inga- és zsebórát szerkeszti, Papin (1647—1712) pedig a gőz feszítő erejét ismeri föl, illetőleg próbálja azt alkalmazni.

A XVI. és XVII. század első felének e nagy nevei után Newton (1642—1727) fejezte be az alapvető munkát a gravitáció elméletének megalkotásával. Ennek a természetfölfogásnak a hatása alatt keletkeztek a természettudomány új ágai: a fizika és geologia, a kémia, a növénytan és végre az élettan, a biologia. A tudományos kutatás közben a filozófusok a gondolkozás és vizsgálódás módjának kérdésével foglalkoznak. Az angol Bacon (Békn) (1561—1626) szerint az ismeretszerzés forrása a *tapasztalás* (empirizmus, induktív módszer), a francia Descartes (Dekárt) (1596—1650) szerint pedig a *kétkedés*; csak az

igaz, amihez kétség nem férhet, amit a józan ész igaznak megállapít (racionalizmus, deduktív módszer). Mindkét módszer a gondolkozás szabadságára alapítja az emberiség szellemi fejlődését.

Az angol filozófia. A szabad gondolkodás igazi hazája Angolország volt, ahol a filozófusok a társadalmi rend és a vallás kérdéseit is belevonták okoskodásaikba.

Hobbes. Az első, aki ezekkel a kérdésekkel foglalkozott, Thomas Hobbes (1588—1679) *Leviathan* c. munkájában a társadalmat szerződés útján keletkezettnek mondta. A kezdetleges társadalom azonban mindenek harca mindenek ellen (*bellum omnium contra omnes*). A béke kedvéért tehát az emberek lemondtak természetes jogaikról és azok egy részét az államhatalomra ruházták át. Minthogy az államhatalomnak a belső béke érdekében föltétlen engedelmességre van szüksége, Hobbes az abszolút monarchiát tartotta a legtökéletesebb kormányformának, amelyben a nép akaratát a fejedelem hajtja végre. Hobbes bűnnek mondotta a forradalmat és dicsőítette az önkényuralmat.

De az angol forradalom korának másik nagy alakja, *Milton* (1608—1670) a költő és politikus a népakaratot dicsőítette s azt tanította, hogy a nép ki is végézheti bűnös fejedelmét. Hobbes tanait azután John Locke (1632—1704) fejlesztette tovább. Ő is a társadalmi szerződést fogadta el, de szerintem ezzel nem szűntek meg a természetes jogok: a személyes szabadság joga és a munkától függő tulajdonjog, amelyek épp ezért elidegeníthetetlenek. Azt hirdette, hogy a nép hatalma továbbra is kifejezésre jut a törvényhozásban s a nép elidegeníthetetlen jogai védelmében saját akaratát az uralkodóval szemben is megvalósíthatja. Ezt nem nevezte lázadásnak, mert a lázadás a törvények áthágása.

A vallás. Locke a vallással is foglalkozott. A kereszténységet az észszerű, természetes vallásnak tekintette, mert a szeretetet hirdeti. Ebből levonta a vallásos türelem elvét. A vallásnak szerintem szoros kapcsolatban kell lenni az erkölctannal s a türelmetlenség csak azon felekezet ellen jogosult, amelynek tanai erkölctelenek. A legfőbb erkölcsi törvény pedig, hogy boldogságra kell törekednünk s ezt a törek-

A deisták. vésünket a mások boldogulásával kell összeegyeztetnünk. Ezt az elvet a moralisták vagy deisták iskolája fejlesztette tovább, amely elvetette a kijelentett vallást és a természettest állította azzal szembe, amelynek forrása az emberi értelem. A deisták Isten létét a tapasztalatból és a józan eszből bizonyították, ami ezzel nem egyezett, azt elvetették. Gondolkodásuk nagy ártalmára volt az isteni kijelentéseken alapuló keresztény vallásnak.

A kontinens népeit a francia írók ismertették meg ezekkel a A francia tanokkal. Franciaországban XIV. Lajos és még inkább XV. Lajos fölvilágosodás. korában a gondolatszabadságot elnyomták. Több kiváló író műveit eltiltották, amire azok a szabad Angliában kerestek oltalmat. Ott megismerkedtek annak szabad szellemével és irodalmával. Franciaország intézményeit elmaradottaknak, igazságtalanoknak, lenyűgözőknek találták, az angol intézményekért rajongtak, a franciákat megvetették, kigúnyolták. Különösen Montesquieu, Voltaire és Rousseau váltak ki közöttük.

Montesquieu (1689—1755) Anglia szabad intézményei lelkesítet- Montes- ték. Lettres persanes (1721) című művében a francia visszaéléseket quieu. támadta. Még nagyobb hatást tett Esprit des lois (1748) c. műve. A különböző népek különböző törvényeiből magyarázta, milyennek kell lenni a törvényhozásnak és az ország törvényeinek. A visszaélések meggátlására a kormányhatalmat három ágra akarta szétválasztani: a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalomra. Az angol intézmények szellemében reformokat követelt; az alkotmányos monarchia híve volt. A törvényhozásban a két kamarás rendszert dicsérte; az alsóház tagjainak választására jogot óhajtott mindenkinek, az egészen szegények kivételével.

Míg Montesquieu az alkotmányos monarchiát tartja helyesnek, Voltaire. addig Voltaire (1694—1778) a demokráciának, a polgári szabadság, testvériség, egyenlőségnek a híve. Ez eszméket szellemesen írott művei útján bevitte a köztudatba. A francia közönséget teljesen megnyerte eszméinek és az előkelő körökben valóságos Voltaire-kultusz fejlődött. Voltaire nagyszámú műveiben társadalmi, vallási kérdésekkel is foglalkozott. Ő is a természetes vallás híve volt, aki egyedül erkölcsös- séget akart tanítani: a dogmákat, a külsőségeket és a vallásos rajon- gást pellengérre állította. Ő és a hozzá hasonló írók: Diderot, D'Alam- bert (az ú. n. enciklopédisták) művei az emberi tudást és szellemet hatalmasan föllendítették, de az emberekben a vallásosságot, a hitet és az örök erkölcsiséget (eszménységet) megrendítették.

Az eddigi politikai tanítások Rousseaunál (1712—1778) érnek a Rousseau. csúcspontra, aki a szabad köztársaságért lelkesedik, amelyben a nép akarata teljesen érvényesül. A társadalmi szerződés (Contrat social) c. művében Rousseau azt hirdeti, hogy a nép joga annak meghatá- rozása, hogy milyen államformában éljen.

A vallást és az állam intézményeit bíráló filozófikus irodalom- Új nemzet- mal egyidőben a nemzetgazdasági irodalom is új eredményekhez gazdasági jutott. A merkantil rendszerrel szemben, — amely az ország nemes- rendszerek.

Fiziokrata
iskola.

érckészletének mennyiségét tekintette a nemzeti gazdaság alapjának — új tanítás, az úgynevezett fiziokratizmus lépett föl. Megalapítói Quesnay (1694—1774) udvari orvos és Gournay voltak. Quesnay a legszabadabb és legfontosabb foglalkozásnak a földművelést tekintette. Szerinte ez az állam és a polgárok vagyonosodásának alapja, az egyedül igazi produktív gazdasági ág. Az ipar és kereskedelem tőle függ és csak akkor teljesíti föladatát, ha belföldi nyersterményt hoz forgalomba. Az államférfiúnak tehát a földművelést kell támogatnia ; ezzel az egész gazdasági élet érdekeit karolja föl. Minthogy pedig a föld a vagyon, a legigazságosabb adónak a földadót tekintette.

Az industria-
lizmus.

Valamivel később Smith Ádám (1723—1790) lépett föl új rendszerrel. Szerinte a vagyonosodás alapja nem a föld, hanem a munka, amely a nyerstermének értékét fokozza. Ennek a munkának leg-tökéletesebb kifejlődése pedig az iparban érhető el. A fiziokratákkal megegyezett abban, hogy ő is a gazdálkodás szabadságát hirdette (*laissez faire, laissez passer*: szabad verseny). Miként az állambölcsészek a politikai élet terén, úgy a fiziokraták és industrialisták a gazdasági élet terén kívánják a szabadságot. Föl akarták szabadítani a jobbságyságot és meg akarták dönteni az egyént korlátozó gazdasági intézményeket : a céheket és a monopolumokat. Elveik a fölvilágosult filozófia elveiből fakadtak és velük együtt is terjedtek s a század második felében Európában a reformtevékenység ezeken az alapokon indult meg.

2. II. Frigyes kormányrendszere.

Azt a korszakot, amelyben Európa abszolút uralkodói a fölvilágosodás elveinek érvényesítésével akarták népeiket boldogítani, a fölvilágosult abszolutizmus korának nevezzük. Hobbes és Locke tanításaiból az uralkodók az abszolutizmus indokolását olvasták ki, de egyben levonták azt a következtetést is, hogy a népe akaratát képviselő uralkodó minden tevékenységének a nép javára, a közjóra (a deisták tána: *commune bonum summa lex*) kell irányulnia. Ezt nevezik felvilágosult abszolutizmusnak. Ennek a rendszernek első és legkiválóbb érvényesítője II. Frigyes (1740—1786) porosz király volt.

II. Frigyes
ifjúsága.

II. Frigyes apja szűklátókörű és szigorú elveivel nem tudott megbarátkozni. A francia irodalmat bámulta és ifjúi fölhevülésében a porosz udvar levegőjét nyomasztónak tartotta. Apja kitűnő kormányát csak később tudta méltányolni.

Az első
sziléziai
háború.

Amikor trónralépett, éppen európai háború volt kitörőben. Károly Albert, a bajor választó Mária Teréziával szemben magának követelte

a Habsburgok trónját és Francia-, Spanyol- és Szászország is segítségére siettek. Ezt az alkalmat Frigyes megragadta, hogy Poroszország hatalmát megerősítse és az osztrák örökösödési háború során (1740—1748) elfoglalta Ausztriától a bányatermékekben gazdag és iparilag fejlett Sziléziát. Mária Terézia nem tudott belenyugodni A második sziléziai háború. Szilézia elvesztésébe s ezért most már ő hozott össze egy nagyobb szövetséget Frigyes ellen és ezzel kitört az úgynevezett hétéves háború (1756—1763), amely megsemmisítéssel fenyegette Poroszországot.

A hatalmak már annyira féltek a Hohenzollernektől, hogy éppúgy megalázásukra törtek, amint az újkor elején a Habsburgokat akarták megalázni. De Mária Terézia hadvezérei, Daun és Laudon jeles képességei eltörpültek II. Frigyesé mellett és Poroszország, területét Sziléziával megnagyobbítva, mint Európa legfélelmesebb katonai hatalma került ki e háborúból.

Frigyesnek azonban nem e nehéz küzdelmekben elért siker volt Poroszország a legnagyobb érdeme. A nagy király épp olyan kitűnő államférfiú és nagyhatás-szervező volt, mint hadvezér. Korlátlanul uralkodott: mint XIV. Lajos, minisztert sem tűrt meg maga mellett. De nagy hatalmát, amint a fölvilágosult íróktól tanulta, népe javára akarta fordítani. Az ország első szolgájának nevezte magát és roppant munkabírással — naponként csak 5—6 órát aludva — végezte az államügyeket. A lelkiismeretességet és szorgalmat, amely őt jellemezte, hivatalnokainak is lelkére kötötte.

Poroszországnak akkor már kitűnő közigazgatása volt, Frigyes Igazságügy. az igazságszolgáltatást is reformálta. Cocceji kancellár a Codex Friedericianus kidolgozásával az igazságszolgáltatást függetlenné, olcsóvá és gyorsá tette. 1794-ben Poroszország már a törvény előtt való egyenlőséget is megvalósíthatta.

Frigyes a pénzügyet is újjászervezte. Nagy állami befektetései Pénzügy. hez és költséges háborúhoz nagy jövedelemre volt szüksége. A jövedelmet nagyrészt indirekt adókkal szerezte, különösen a kávé- és dohánymonopolium hozott gazdag jövedelmet, úgyhogy Frigyes a sok háború dacára nagy államvagyonat hagyott utódára (4 millió tallér).

Fölvilágosultsága a vallás terén volt legföltűnőbb. A deisták Vallásügy. természetes vallásának hatása alatt állt és türelme annyira ment, hogy az akkor mindenünnen elűzött jezsuitákat országába befogadta.

A nemesség kiváltságait tiszteletben tartotta. Hadseregének A nemesség. tisztjei nemesek voltak, az elszegényedőket évdíjjal segítette és megmentésükre hitelintézeteket állított. Katonai föladatuk megszűnte után társadalmi, politikai és gazdasági tevékenységre ösztönözte őket.

A nemesség nem is vált semmittevő osztállyá, hanem különösen a vidéki kormányzat irányításával szerzett nagy érdemeket.

Gazdasági
élet.

A gazdaság is sokat köszönhetett Frigyesnek. Mint hadvezér igen jól ismerte a földművelés fontosságát s a hétéves háború után, hogy az ország a csapást könnyebben kiheverhesse, a népnek a katonai raktárakból ingyen magot osztatott s a katonalovakat is rendelkezésükre bocsájtotta. Mocsarakat csapoltatott. Az ipart merkantilista védővámokkal lendítette föl. A kereskedelem érdekében csatornákat ásatott és a tengeri kereskedelmet is fölkarolta.

Művelődés.

Csak a művelődés terén nem volt működésének maradandó hatása, mert maga mindig a francia műveltség bámuloja maradt és a német irodalmat, amely Klopstockkal és Lessinggel akkor lendült föl, semmibe sem vette. Udvarában franciákat gyűjtött maga köré, kastélyát franciákkal építtette és díszíttette s a berlini operában a francia zenének hódolt. Visszaemlékezéseit és egyéb munkáit is franciául írta.

3. Orosz- és Lengyelország II. Katalin korában.

II. Katalin.

Nagy Frigyes mellett különösen Katalin cárnő volt híres fölvilágosult rendszeréről. Nagy Péter cár után ugyanis az ország nem haladt előre a megkezdett úton. Az ó- és az új-orosz párt áldatlan és vad küzdelmei dúlták négy évtizeden keresztül, miközben hét uralkodó váltotta föl egymást a trónon. N. Péter hatodik utódát, III. Pétert (1762) csakhamar megfosztotta a hatalomtól nagyravágyó, eszes és tevékeny, német származású felesége: II. Katalin (1762—1796). A filozófusok nagy tisztelője volt, Voltairerrel levelezett, Diderot-t meg udvarához fogadta. Maga is írt és szakadatlanul dolgozott. Montesquieu elvei alapján alkotmányt akart adni népének, de a megvitatására összehívott gyülekezet nem tudta megérteni hivatásának komolyságát és a terv abban maradt. Legfontosabb intézkedése, hogy a jogszolgáltatást elválasztotta a közigazgatástól. Előmozdította a kereskedelmet és a bányászatot, segíteni akart a szegény népen és újításokat tervezett a műveltség terjesztésére. Ezen utolsó terve miatt összeütközött az ó-oroszokkal. A Fekete-tenger partjának és Lithvániának megszerzése azonban népszerűvé tették Katalint. Reformjainak nagy része azért hiúsult meg, mert kegyenceiben vakon megbízott, és azok bizalmával gyakran visszaéltek és félrevezették a cárnőt (Potemkin).

Lengyel-
ország bukása.

II. Katalin uralkodásának legnagyobb és Európa XVIII. századbeli történelmének egyik legnevezetesebb eseménye Lengyelország

fölosztása. Lengyelország hanyatlása a Jagelló-ház kihalása és a szabadkirályválasztási jog érvényesítése után föltartóztatlan volt.

A hanyatlás legfőbb oka a belső szervezet gyöngesége. A királynak úgyszólván semmiféle hatalma sem volt, minden jogát a rendi országgyűlés gyakorolta. A lengyel nemesek büszkén nevezték államukat köztársaságnak, ahol akaratok nélkül misem történhetik. Csakhogy a nemesség nem volt elég önzetlen, elfogulatlan és képzett, hogy a nagy szabadságot az ország javára fordíthassa.

A Jagellók kihalta után az idegen trónjelöltek nagy vesztegetéseket kezdtek, a szegény nemesek szívesen fogadták az idegen pénzt, ami alkalmat adott a külső hatalmaknak, hogy beavatkozzanak. Ezt a lehetőséget pedig elősegítették a *liberum veto* és a *konföderáció* intézményei, amelyek majdnem korlátlan hatalmat adtak a lengyel nemesnek.

Ha valaki vétót mondott az országgyűlésen, a rendek határozat *A liberum* nélkül oszlottak szét. Így egyetlen ember ellenmondása megakadályozta az országgyűlés működését. Szokásos volt továbbá a rendek fegyveres konföderációja, amikor valamely kerületben az egy véleményűek szöveteztek, a többi kerületeket is csatlakozásra szólították föl, és ha a királyt is megnyerték, olyan országgyűlést tartottak, amelyen vétót nem lehetett mondani. Akaratuk érvényesítésére ilyenkor fegyvert is fogtak. Csakhogy ez veszedelmes fegyver volt, különösen, ha valamely konföderáció mögött idegen hatalom állott.

Mindez anarchiát teremtett, amely alatt komoly törvényhozás-
Társadalmi
ról, reformokról szó sem lehetett. Hiszen gyakran még a törvényke-
és gazdasági
zés is szünetelt miatta. Pedig a reformok elkellettek volna, mert né-
bajok.
hány gazdag főnemes kivételével a nemesek is szegények és műve-
letlenek voltak, a parasztság meg baromi sorsban élt. Gazdasági élet
nem fejlődött, középosztály alig volt, az sem élvezett semmiféle jogot.
Ipar egyáltalán nem fejlődhetett, mert a külföldi iparcikkek vámmen-
tesen jöttek be. A német kereskedők meg csak addig maradtak len-
gyel földön, amíg meggazdagodtak, azután megint kivándoroltak.

A hanyatló állam először a svéd, azután a porosz szomszédság-
Az orosz
terhét érezte, de igazán veszélyessé az orosz beavatkozás vált.
beavatkozás.
XII. Károly leverése után II. Ágost (1697—1733) visszanyerte
úgyan trónját, de azóta a belső torzszalkodásnak vége-hossza nem volt
és Nagy Péter elérkezettnek látta az alkalmat a beavatkozásra. Ami-
kor a visszatérő II. Ágost szász haddal akarta hatalmát megszilárdí-
tani, az orosz seregek bevonultak és a cár, mint protektor, kényszerí-
tette Ágostot (1717), hogy szász hadait vigye ki és hogy 23,000

embernél többet ne tartson fegyverben. Ezután az orosz beavatkozást már nem lehetett megtörni. II. Ágost halála után az újra megválasztott Leszczynszki helyett az orosz hadak III. Ágostot (1733—1763) ültették a trónra, majd II. Katalin cárnő megint fegyveres beavatkozással a szentpétervári követet, *Poniatowski* Szaniszlót (1763—1795) választatta meg.

A disszidensek.

A lengyelek akkor már maguk is tudatára ébredtek annak, hogy alkotmányuk hibái milyen veszedelemmel fenyegetik őket. Reformokat is terveztek, de Katalin ezt csak úgy akarta megengedni, ha a disszidenseknek (a nem katolikusok: görög keletiek és protestánsok) jogokat adnak. A katolikus nemesség ugyanis a többnyire német protestánsokat és az orosz görög keletieket minden jogtól megfosztotta. Az oroszok Katalinhoz fordultak pártfogásért. Amikor az országgyűlés a cárnő kívánságát visszautasította, Katalin az országgyűlést seregekkel vetette körül és kieroszakolta a határozatot. Erre a déli katolikus rendek konföderációt kötöttek a határozat ellen (1766). Ezzel Lengyelországban kitört a polgárháború.

Az első fölosztás.

Ekkor közbejött a török háború, amelynek során Katalin elfoglalta a Dunáig terjedő vidéket, de ezzel magára haragította Mária Teréziát. Hogy a háborút elkerüljék, II. Frigyes azt ajánlotta, hogy Katalin adja vissza az elfoglalt török területeket és kárpótolja magát Lengyelországban. Így a három hatalom 1772-ben hatalmas területeket ragadott el Lengyelországtól. Oroszország kapta Litvániát a Dünáig és a Dnyeperig, Mária Terézia a magyar korona jogán Galiciát és Lodomériát, Poroszország pedig Nyugat-Poroszországot Danzig és Thorn kivételével.

Ezt a csapást Lengyelország már nem heverhette ki. Az oroszok híveikből állandó tanácsot szerveztek és az orosz követ tudta nélkül semmi sem történhetett. A lengyelek — immár teljesen elkesve — alkotmányújítással akarták megmenteni államukat. Az alkotmány Montesquieu elvein épült föl, a királyság örökös lett, a vétót eltörölték, a nemesek jogait a városi polgárosztályra is kiterjesztették.

A második fölosztás.

De II. Katalin a régi alkotmány érdekében közbelépett, egyben seregei elfoglalták Litvánia nagyobbik felét. Erre Poroszország is magához ragadta a Posen tartományt, Danzigot és Thornt. A cárnő pedig híveit Grodnóban országgyűlésre hívta össze s azt kívánta, hogy állítsák vissza a régi alkotmányt. Orosz ágyúk közt húsz napig, határozathozatal nélkül, ültek együtt a követek. Végre senkit sem bocsájtottak ki, de a követek nem szólaltak meg (a grodnói néma országgyűlés) s az elnök kijelentette, hogy a javaslatot elfogadták.

Az orosz terror ellen a lengyelek fegyvert fogtak. Kosciuszko ki is űzte az oroszokat, de erre Poroszország és Ausztria is beküldte hadait. Maciejowicénél az oroszok leverték a lengyel sereget, Kosciuszko is sebesülten fogságba került. Az oroszok szörnyű borzalmakkal vonultak be Varsóba és végkép fölosztották az országot. Oroszország kapta Litvánia még megmaradt részeit, Poroszország a Búgig és Nyemenig terjedő részt, Ausztria a Galiciától a Búgig fekvő területet (1795). A harmadik fölosztás.

4. Magyarország a fölvilágosodás korában.

a) **Mária Terézia uralkodása.** III. Károly alatt Magyarország Mária kormányzását új alapokra helyezték, amelyek a régi kormányhatóságok jogait megszorították és a király hatalmát kiterjesztették. Utóda, Mária Terézia (1740—1780) alatt azonban a nemzet megint talált rá alkalmat, hogy jogait elismertesse. Midőn Mária Terézia a Pragmatica Sanctio megvédelmzésére a magyarok segítségét kérte és megkapta, a rendek nagy lelkesedésükben sem feledkeztek meg az országról és alkotmányos jogaik védelméről. A királynő megígérte, hogy az országban fog lakni és hogy a világi és egyházi méltóságokat csak magyarokra fogja ruházni. Eltörölte a neoacquistica commissiót. A helytartótanács és a kancellária függetlenségét biztosította. A kamarát függetlenítette az udvari kamarától és a bánya-, só-, kincstári stb. jövedelmek kezelését, amelyek eddig nem tartoztak hatáskörébe — reá bízta. A partium néhány megyéjét visszacsatolta. A Maros és Tisza mentén fekvő katonai helyeket a megyei hatóság alá rendelte. A határőrvidékből Szerém-, Verőce- és Pozsegamegyéket szervezte. Lengyelország fölosztása alkalmából visszakerültek Zsigmond idejében elzálogosított szepesi városok. 1776-ban Fiume birodalmi várost, mint a szent korona külön testét az országhoz csatolta, hogy megnyissa a magyarságnak az utat az Adriára. Legnehezebben ment a Maros-Tisza-Duna közének visszacsatolása, mert tanácsosai ebből külön fejedelemséget akartak alakítani, de végre a magyar álláspont mégis diadalmaskodott és 1779-ben megalakult Temes-, Torontál- és Krassómege. Sőt az illyrek külön kancelláriáját is a magyar kancelláriába kebelezte. Terézia trónra lépése.
Az alkotmány biztosítása.
Visszacsatolások.

A visszacsatolásoknak nagy jelentősége volt. Magyarország megint egységes állam lett s a királynő Erdélyről is elismerte, hogy hozzátartozik.

A királynő magatartása Magyarországgal szemben különben A hadiadó kérdése.

később megváltozott. Jóindulata megmaradt, de a rendekkel összekocant, érezte velük haragját s az alkotmánynak útjában álló pontjait nem vette figyelembe. A meghasonlást a hadiadó kérdése okozta. Mária Terézia már az osztrák örökös háború után akarta seregét szaporítani és újjászervezni. Ezért 1751-ben a magyar országgyűléstől az adó fölemelését kérte. A rendek azonban sérelmeiket sorolták föl, hogy az 1741-iki diéta határozatai közül sok nincs végrehajtva: majd felsorolták a nép szegénységét és csak nagynehezen emelték az adót 700,000 frttal. A hétéves háború után a királynő még egyszer fölvetette a kérdést. 1764-ben az országgyűléstől újabb egy millió frtnyi adóemelést kért. Hogy a nemzetet megint megnyerje magának, fölvette az «apostoli király» címet (1760-ban), megalapította a magyar nemes testőrséget és közvetlen az országgyűlés összehívása előtt (1764-ben) a Szent István-rendet. Az elvet is elő akarta készíteni; Kollár jezsuitával könyvet íratott, amelyben ez kifejtette, hogy az egyház birtokai tulajdonképen királyi birtokok s hogy adómentességüket annak köszönheték, hogy régebben katonai terhet vállaltak. Következtetése természetesen az volt, hogy a katonai teher megszűnt, s így az adómentességnek sincs helye. De Mária Terézia ekkor sem érte el célját. A rendek arra hivatkoztak, hogy 1741-ben biztosította a nemesi birtok adómentességét (és rossznéven vették tőle, hogy éppen ő ócsárolja a nemesi fölkelést és nevezi azt hasznavehetetlennek, amikor pedig az örökösödési háborúban ez a nemesi fölkelés mentette meg a trónját). Ezért a nemesi fölkelés megváltására nem voltak hajlandók és fönntartották adómentességüket.

Az országgyarmati helyzete.

A királynő nagyon méltatlankodva oszlatta föl az országgyűlést és nem is hívta többé össze. A pénzt, amit közvetlenül nem tudott Magyarországtól megszerezni, közvetett úton akarta megkapni. Magyarországot és Ausztriát akkor vámvonall választotta el. Ezt a vámvonalat az örökös tartományok érdekében tartották fön és segítségével már I. Ferdinánd óta több magyar termelő ágot szolgáltatottak ki Ausztria érdekeinek. Mária Terézia ezt a rendszert akarta teljesen kiépíteni. Magyarországot Ausztria gyarmatának tekintették; a magyar ipart elnyomták, hogy az osztrák iparosok nálunk jó piacot nyerjenek. Az idegen iparcikkek behozatalát pedig magas vámokkal akadályozták meg; így azok lemaradtak a magyar piacról, ahol a verseny nélkül maradt osztrák árúk magas áron kelhettek el. A magyar gazda viszont nyerterményeit csakis Ausztriában adhatta el, mert 20 %-os vámokkal és tilalmakkal akadályozták, hogy árúját Ausztria külső határán át tovább vihesse. Így az osztrák vevő olcsón

jutott a nyersterményhez és drágán adhatta iparcikkeit. A magyar gazda pedig, ha nem akarta, hogy terménye elveszen, bármily áron odaadhatta. E tiltó vámrendszer csakhamar éreztette romboló hatását. Az ipar, a kereskedelem és a városi osztály hanyatlott. A mezőgazdaság hozadéka megcsökkent, mert a terményt nehéz volt értékesíteni. Azt mondták, hogy az ország saját zsírjába fullad.

Az abszolutisztikus törekvések Mária Terézia minden jóindu-Sérelmek. lata dacára is tovább folytak. 1765 után a nádori széket sem töltötték be, hanem a királynő vejét, Albert szász-tescheni herceget küldték Pozsonyba helytartónak.

De voltak más sérelmek is. A kormány *Horvátországot* el akarta szakítani s *Erdély* egyesítését az anyaországgal sem engedte meg a királynő. A *határőrvidék* is katonai kormány alatt maradt. Az ott letelepített rácok adót nem fizettek és birtokaikért csak katonáskodni tartoztak. A fenyegető orosz és török veszedelem ellen a székelyföldön is határőrvidéket szerveztek. A Báthory I. idején jobbágysorba került székelyek tömegesen jelentkeztek is, de az idegen intézménnyel megbarátkozni nem tudtak és jogaik védelmére a királynőhöz akartak folyamodni. Ekkor a Mádéfalvánál tanácskozásra összegyűlteket Buccow tábornok éjnek idején ágyúkkal körülfogatta és 400-at közülök leágyúzott (1764).

Legveszedelmesebb a királynő németesítő törekvése volt, annál Németesítés. is inkább, mert a németesítés észrevétlenül folyt. Az urak már a szatmári béke óta sűrűn érintkeztek az udvarral. Mária Terézia egészen Bécshez vonzotta őket és az odagyűlő arisztokratákat a nemzettől lassanként teljesen elidegenítette. Azt hitte, hogy ugyanezt a célt fogja elérni a nemes testőrséggel is, amelybe a köznemesek küldtek megyénként 2—2 nemes ifjút. De ebben a reményében csalódott, mert a nemes ifjak hamar tudatára ébredtek nemzetük elmaradottságának és tőlük indult ki az a mozgalom, amely a magyar irodalmat újjáteremtette.

Mária Terézia uralkodása egyébként jelét mutatja annak, hogy ő is a kor fölvilágosult szellemének hatása alatt állott s népeinek boldogítására törekedett.

Megérezte a királynő jóindulatát a jobbágyság is. A királynő Urbéri 1765-ben kiadott urbéri szabályzatában meghatározta a jobbágyszabályzat. szolgálatainak maximumát. Eszerint az egésztelkes jobbágý évenként 52 robotnappal tartozott, ha ígásmarhával dolgozott, anélkül 104-gyel. Azonkívül fizetett 1 frt fejadót, kilencedet és voltak meghatározott apró szolgáltatásai. A telek azonban legfőljebb nyolc részre

volt osztható. Új szerződést a földesúr csak akkor köthetett, ha ez a jobbágyra kedvezőbb volt, mint a régi. Sőt Mária Terézia megengedte a jobbágnak, hogy pörét az úriszéktől a megyei törvényszékhez föllebbezhesse, ahol a megyei ügyész tartozott őt védeni. A legfontosabb eredmény pedig a szabad költözködő jog megadása volt.

Oktatásügy.

Még többet köszönhetett a királynőnek az oktatásügy. Mária

II. József.

Terézia kijelentette, hogy az iskola politikum és érvényesítette is azt a jogát, hogy az államhatalom irányítsa jövőbeli polgárainak nevelését és fölügyeljen az oktatásra. Az országot nyolc tankerületre osztotta, amelyekben a középiskolák egy-egy főigazgató, a népiskolák tanfelügyelő ellenőrzése alatt álltak. Az 1773-ban eltörölt jezsuitarend birtokait is az oktatásügyre fordította, belőlük szervezte a tanulmányi alapot. Legnagyobb érdeme, hogy az elhanyagolt nagyszombati egyetemet Budára, a királyi palotába helyezte át és újjászervezte. Az orvosi fakultást ő állította föl. Ő alapította a selmecbányai erdész- és bá-

nyászakadémiát és a nemesség nevelésére a bécsi Theresianumot.

II. József.

b) **II. József kormányrendszere.** Mária Terézia halála után fia, József került a trónra, aki apjának halála (1765) óta már császár volt s a kormányzás ügyeivel még anyja halála előtt megismerkedett.

József különben igen gondos nevelésben részesült; ismételtelen beutazta Európa művelt országait. Így megismerkedett a fölvilágosult eszmékkel és lelkesen szegődött zászlajuk alá. Már 19 éves korában emlékiratban fejtette ki kormányzása elveit, amelyeket később

meg is akart valósítani. II. Frigyes és II. Katalinnal együtt ő volt a fölvilágosodás korának legkiválóbb uralkodója.

II. József teljesen abszolút uralkodó volt, aki országai érdeké- Fölvilágosult ben akarta érvényesíteni korlátlan hatalmát; gondolkodásban pedig elvei. annyira forradalmi, olyan nagy ellensége a meglévő rossznak, hogy nem is látta az akadályokat, amelyek intézkedései elé gördülhetnek. Szentül meg volt győződve, hogy amit életbe akar léptetni, az helyes és nem is gondolt rá, hogy népei nem akarnak az ő eszméi szerint boldogulni. Tudta azt, hogy intézkedései az egyháznak és a rendeknek nem fognak tetszeni, de azt hitte, hogy egy csapásra megbénítja erejüket. Nem számolt a nemzeti és nyelvi különbségekkel, különböző országainak különböző történeti hagyományaival. Életének tragikum, hogy egész munkáját ezek a tényezők hiusították meg. Országait nagy egységes birodalomná akarta összeolvasztani. Ennek A birodalom élén az anyja fölállította államtanács állott, amelynek a négy kan- kormány-cellária: az ausztriai, a magyar, az olasz és a belga voltak alárendel- zása. delve. Az egész kormányzás a császár kezében összpontosult.

Monarchiájában Magyarországot is csak tartománynak tekintette. Magyaror- A magyar alkotmányt már csak azért is gyűlölte, mert még szág beol- egészen rendi volt. Minthogy azonban az eskü szentségét tisztelte, vasztása. el volt határozva, hogy nem koronáztatja meg magát, hitlevelet nem ad ki és esküt nem tesz. A Szent Koronát Bécsben a császári család kincsei közé lajstromoztatta be. Trónralépését egyszerű leiratban tudatta a megyékkel, amelyben a hatóságokat s a nemesi kiváltságokat megerősítette. Azután hozzáfogott a kormányzás központosításához. A magyar kamarát beleolvasztotta a helytartótanácsba, amivel a pénzügyi kormányzást önállóbbá tette. Az erdélyi és a magyar kancelláriát egyesítette. Az egész ország élén tehát, beleértve Erdélyt is, két kormányhatóság állott, amelyek székhelye a közép-pont: Buda lett. Oda tette át a kúriát is.

Intézkedései az országban nem voltak népszerűek. A megyék hangosan követelték a koronázást és az uralkodó újításainak végrehajtását lehetőleg akadályozták.

Ezt József nem akarta megtűrni, elhatározta, hogy megtöri a A megye megyéket és engedelmes eszközeivé teszi őket. 1785-ben kiadott ren- megrend-deletével az országot tíz kerületre osztotta, Erdélyt pedig háromra; szabályo- a fölosztásban földrajzi szempontok vezették. Minden kerület élére zása. egy-egy királyi biztost állított, aki a hivatalnokokat — az alispán kivételével — el is mozdíthatta és helyüket újakkal tölthette be. Egy év múlva megszüntette a tisztikar választását és megtiltotta a

megyegyűlések tanácskozásait és agitációját. Természetes, hogy ez az intézkedése nagy ellenállásra talált, s a biztosok több megyében kénytelenek voltak a katonaság karhatalmát igénybe venni.

A német
hivatalos
nyelv.

Még nagyobb elkeseredést keltett a már egy évvel korábban (1784 ápr. 26) kiadott nyelvrendelete. A császár ebben kijelentette, hogy a holt latin nyelv nem alkalmas arra, hogy hivatalos nyelv legyen.

De a magyart sem tartotta alkalmasnak, mert nem mindenki beszéli; a magyarokon kívül vannak az országban németek, illyrek és oláhok is. Így azután a birodalom hivatalos nyelvét: a németet tette hivatalossá, amelyet a külföldön is megértenek. A kormányhatóságoknak a rendelet értelmében már fél év múlva németül kellett levelezniük. Elrendelte, hogy egy év múlva a megyék ügyvitele is egészen német legyen, három év alatt pedig a törvényszékeké is. Akik nem tudtak folyékonyan németül beszélni és írni, azokat a császár rendelete elbocsátással fenyegette. A rendelet értelmében az esetleges országgyűlés nyelve is német lett volna, és a megyék csak olyan követeket küldhettek volna, akik németül tudnak. Az iskolákba is bevezették, az egyetemen a tanítás németül folyt, és sok tanszékre idegen tanárt hoztak. Ez a rendelet alapjában támadta a nemzeti létet. Épp ezért a legnagyobb akadályokba ütközött; még a nemzetiségi megyék is tiltakoztak ellene.

Ez annál nagyobb baj volt, mert a papság és a nemesség már korábban is gyűlölte Józsefet, ezentúl pedig minden rendelkezését gyanúval fogadta és megghiúsítására törekedett. József különben szintén gyűlölte a papságot és a nemességet. Elődjeinek törekvései ezeken a kiváltságos osztályokon törtek meg. Ők hiúsították meg az egységes birodalom megvalósítását is. A fejedelmi abszolútizmussal hatalmukat nem lehetett összeegyeztetni. Minthogy József törekvéseiben magával szemben találta a papságot és a nemességet, azért ezek megtörésére törekedett; az ő kiváltságaik a császár fölvilágosultságával is ellenkeztek.

A kath. egy-
ház függetle-
nítése.

Mindjárt trónralépése után első dolga az volt, hogy az egyházat az idegen hatóságok (Róma) alól függetlenítette. A placetum regulumot a legszigorúbban alkalmazta. A papságot egészen eltiltotta a római curiával való érintkezéstől. Eltörölte mindazokat a szerzetes-rendeket, amelyek nem foglalkoztak oktatással vagy betegápolással; monostoraikat elfoglalták és vagyonukat a vallásalapozás csatolták. Az eltörlés az országban nem vert föl nagy port, csak a nép sajnálta a franciskánusokat. A lefoglalt javakból 950 új plébániát állított föl. Az egyházi vagyont pedig összeíratta, hogy a fölösleges jövedelmet

A szerzetes-
rendek eltör-
lése.

is a plébániák és a lelkészek ellátására fordíthassa és rendezte a lelkészek illetményeit is.

De II. József nemcsak a katolikus egyházat akarta függetleníteni az idegen hatóságoktól, hanem programjába a vallásos ^{A türelmi} rendelet. türelem elvét is fölvette. A protestánsokat még trónörökös korában megnyugtatta, hogy helyzetükön javítani fog és ezt az ígérését 1781-ben kiadott türelmi rendeletével be is váltotta. E rendeletével megengedte, hogy a nemkatolikus keresztények mindenütt, ahol száz család lakik és anyagi viszonyaik elbírnák, emelhetnek templomot és iskolát, papot és mestert tarthatnak. Ahol nem volt együtt száz család, ott magán istentiszteletet tarthattak, amelyen mindenki megjelenhetett. A Carolina Resolutio rendelkezésével szemben kimondotta, hogy senki sem kötelezhető vallásos fölfogásával ellenkező esküre, amivel megnyitotta a protestánsoknak a hivatalokat.

A vallási kérdéseknél is fontosabbnak tartotta a társadal- ^{A társadalmi} miakat: a nemesség megadóztatását és a jobbágyság terheinek könny- ^{reform.} nyítását, de ezeket nem sikerült megoldania. Még 1783-ban elrendelte, hogy a korona és az egyház jószágain léptessék életbe az örökváltságot, majd 1784-ben a népszámlálást, hogy az adót igazságosabban lehessen kivetni.

A császár társadalmi reformjait azonban megzavarta az erdélyi Hóra és oláhok lázadása. A jobbágyok érdekében hozott rendelkezések az ^{Kloska} addig teljesen jogtalan oláhokat elvakították. A rablóbandák, ame- ^{lázadása.} lyekkel a kormányzat ezeken a vidékeken megküzdeni nem tudott, csatlakoztak a műveletlen pópáktól fölizgatott néphez. Hóra azt hirdette, hogy a császár az oláhokkal van és közös ellenségük a magyar nemesség. Oroszok is izgattak. S a fölbujtott nép Hóra és Kloska vezetése alatt megtámadta a zaránd-, majd a hunyadmegyei nemeseket, legyilkolta őket, házaikat fölgyújtotta, majd Erdélybe is behatolt (1784). Vakmerőségüket még fokozta, hogy a katonaság tétlenül nézte garázdálkodásukat; az oláhok már dák királyságot kezdtek emlegetni. Csak két hónapi garázdálkodás után vetett véget a katonaság a mozgalomnak. A nemességet ez természetesen elkésértette. A császári katonaság viselkedése azt a hitet terjesztette el, hogy maga a császár izgatta föl a jobbágyokat uraik ellen. Ezután kétszeres bizalmatlansággal fogadták a társadalmi intézkedéseket s mindent elkövettek, hogy az újításokat megakadályozzák.

De a jobbágyság sorsa mégis jelentékenyen javult. A császár ^{A jobbágy-} 1785-ben rendeletet adott ki, hogy anyja úrbéri szabályzatát minde- ^{ság.} nyütt életbeléptesse. A jobbágyság helyzetét javította az új törvény-

A föld-
fölmérés.

kezési rend is. A császár a külön megyei és városi törvényszékeket eltörölte és 38 alsófokú bíróságot állított föl, amelyek az osztrák büntető törvény szerint egyenlően ítélkeztek nemes és nem nemes fölött.

Végeredményben II. József a nemesség megadóztatására törekedett. Enélkül reformja csonka volt. Egynéhányszor úgy nyilatkozott, hogyha a nemesség adót vállalna, megszüntetné a káros vámpolitikát is, hogy az országot gyarmati helyzetéből fölszabadítsa. A császár a fiziokrata eszmék híve volt és a nemesség megadóztatásának tervében is nagy szerep jutott a fiziokrata tanoknak. József azok alapján a földet tekintette a legigazságosabb adóalapnak és 1786-ban elrendelte a földek fölmérését s a nemesek jövedelmének összeírását. Az idegen földmérők egész rajokban árasztották el az országot, de munkájuk nagy akadályokba ütközött. A nemesség ellenállt, sok helyt a népet is fölizgatták. A földmérőket bántalmazták, eszközeiket összetörték, úgyhogy a munka nem volt befejezhető.

II. József
török
háborúja.

1787-ben úgy látszott, hogy II. József kormányrendszere győzedelmeskedik. Ez év őszén azonban Oroszország támadó politikája háborúra sarkalta Törökországot. II. József, mint Katalin cárnő szövetségese, szintén megindította hadait. Törökországról úgy vélekedett, hogy bomlófélben van, nem akarta tehát, hogy Oroszország egymaga gyarapodjék a Balkánon.

A háború azonban szörnyű csalódást hozott; a törökök József hadsorát áttörték, megverték és a császárnak is Temesvárig kellett futnia.

A rendszer
bukása.

Ez a szerencsétlenség pedig fölszabadította a magyarok ellenállását. József rendszerét idáig is csak szuronyokkal tarthatta fenn. Amint a katonaságot kivonta, a megyék mozgolódni kezdtek és a rend hamarosan fölbomlott. A háború sem volt népszerű; nem tudták, hogy József mit akar vele. A hadsereget Magyarország rovására akarta élelmezni; tömegesen vitette el a gabonát és a takarmányt, úgyhogy egyes vidékek az éhínségtől féltek. A termést elrejtették, a császár meg föltörette a magtárakat és ingyen vitette el a szükséges élelmet. A nép is ellentállt, a katonák és a legények a katonaszedés elől elbujdostak; a megyék összegyűltek és megkezdődött az izgatás; megtagadták a hadiadó fizetését. Ugyanakkor Belgium is föllázadt; a porosz király is titokban a császár külső és belső ellenségeit támogatta.

A megyék
mozgalma.

A magyar ellenállás a megyéből indult meg, amelyről József azt hitte, hogy megtörte. De az irodalom is szította, amelynek élén Kazinczy a magyar nyelvet újjá akarta teremteni. Amint a mozga-

lom megindult, valóságos forradalmi láz fogta el az embereket. Országgyűlést, koronázást, a korona visszahozatalát sürgették. Szakítani akartak az egész rendszerrel, követelték az új intézkedések megszüntetését, a Mária Terézia korabeli állapot visszaállítását. Mária Terézia uralmát is csak 1764-ig ismerték el törvényesnek. Sokan Józsefet és a dinasztíát trónvesztettnek tekintették, mert megszegte az 1723-iki szerződést. Azt mondták, hogy az alkotmány megszegése megszüntette a Habsburg örökösödési jogait. A Hohenzollernek közt már keresték is az új királyt.

József kénytelen volt alkotmányos útra térni. Megígérte, hogy József összehívja az országgyűlést és megkoronáztatja magát; a koronát halála is visszaküldte. A diétát azonban már nem érte meg. A táborból betegesen tért meg Bécsbe. Halála előtt megsemmisítette összes rendelkezéseit, a türelmi rendelet, a jobbágyokra vonatkozó intézkedések és a lelkészrendelés kivételével. Amikor meghalt (1790 febr. 20), Magyarországon éppen örömmámorban, díszbandériumokkal és fényes kivilágítások közt vitték vissza a koronát a budai várba.

5. Az északamerikai szabadságharc.

A fölvilágosodás korában, Európától távol, Északamerika keleti partvidékein, a gyarmati területen új államszervezet volt alakulóban.

Az amerikai gyarmatosok közül a spanyolok csak bányászat- Az angol
tal, a franciák csak kereskedelemmel aknázták ki gyarmataikat. gyarmat-
A germán gyarmatok maradandóbbak voltak, mert a földet vették tosítás.
birtokukba és megmunkálásával megszilárdították uralmukat. Az angolok telepítései már Erzsébet idejében kezdődtek, de csak I. Jakab alatt indultak meg nagyobb méretekben. Az Angliában üldözött felekezetek hívei ide menekültek és új telepeiken önkormányzati jogokat szervezve, a XVIII. század folyamán 13 államot alapítottak.

Az új gyarmatállamokkal az anyaország keveset törődött. A király szabadságlevelet adott nekik, azután meg helytartót küldtek minden egyes állam élére, amelyek tartományi gyűléseket tartottak és a kormányzóknak ez a gyűlés ajánlotta meg a közigazgatáshoz szükséges pénzeszközöket.

Különben az egyes államok kormányzása és társadalma nagyon különböző volt. A *déli*ekben sok nemes ember telepedett meg, akik nagy ültetvényeket alapítottak, kényelmesen éltek, földjeiket pedig eleinte deportált gonosztevőkkel, később néger rabszolgákkal műveltették. Ezen államok arisztokratikus jellegűek voltak. Az *északi*akban

szegény nép telepedett meg, amely kisbirtokait művelte vagy halászatból élt. Életmódjuk nagyon egyszerű volt és anyagi eszközök híján az anyaországtól jobban elváltak, mint a déliek. Ezek demokratikus jellegűek s a rabszolgatartással sem tudtak megbarátkozni.

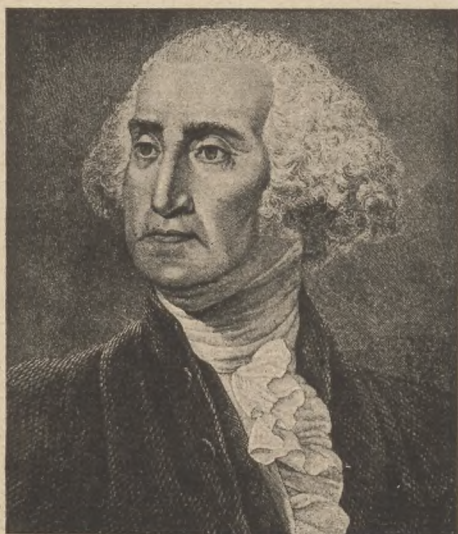
A gyarmati helyzet.

Mivel Anglia gyarmatai gazdasági hasznát maga akarta élvezni, megakadályozta ott az ipar fejlődését, eltiltotta a gyarmatosokat attól, hogy más államok iparcikkeit vegyék és hogy nyersterményeiket másoknak, mint angoloknak eladják.

Az adókérdés.

Majd az angol minisztérium azt kívánta, hogy a gyarmatállamok járuljanak hozzá az anyaállam hadügyi költségeihez, de a gyarmatosok

nem akartak fizetni. Erre bélyegadót vetettek rájuk, de nem tudták behajtani és vissza kellett vonulniok. Ekkor a kormány vámot vetett a teára, papírra, festékre, bőrre és üvegre. Ez Boston kereskedőit sértette, Massachusetts áttért a többi államhoz és erélyes mozgalmat kezdett. A bostoniak meg indiánusoknak öltözve, elszüszlették az első tea-szállítmányt (1773). Ezt Anglia meg akarta boszszúlni, Bostont a seregek körülzárták. A fölizgatótt amerikaiak Philadel-

Washington.

phiába kongresszusra gyűltek, amely kijelentette, hogy az amerikaiak fegyverrel fogják magukat megvédeni.

A szabadságharc.

Az államok Washingtont állították az önkéntes seregek élére (1775), aki egy évi ostrom után föl is szabadította a várost. A küzdelem során Virginia köztársasággá kiáltotta ki magát és elszakadt az anyaállamtól. Példáját a többi állam is követte és a kongresszus kijelentette az Egyesült-Államok függetlenségét (1776 július 4). Majd Franklin közbenjárására Franciaország is háborút üzent, Hollandia és Spanyolország is Anglia ellen fordult, amire francia közvetítéssel létrejött a versaillesi béke (1783), amelyben Anglia elismerte az Egyesült-Államok függetlenségét.

A függetlenség kivívása után még fontos kérdések voltak hátra. Az Egyesült-
 A békét szentesíteni, az államadósságot rendezni kellett. Meg kellett ^{Államok}
 alkotni az új állam alkotmányát. Két év tanácskozásai után köz- ^{alkotmánya.}
 társasági államformában és olyan alkotmányban állapodtak meg,
 amely szerint minden állam a belügyek rendezését magának tartotta
 fenn, mindegyiknek külön törvényhozása és külön törvényei vannak.
 A középponti kormány csak kifelé képviseli a szövetséget, tehát a
 pénz-, had-, kereskedelmi- és vámügyekben határoz és a diplomáciai
 alkudozásokat vezeti. A képviselők házába az egyes államok lakos-
 ságuk arányában küldik követeiket, a szenátusba minden állam tör-
 vényhozása küld két tagot. A végrehajtó hatalmat a négy évre vá-
 lasztott elnök gyakorolja államtitkáiraival. A kongresszus által meg-
 szavazott törvényeket az elnök vissza is küldheti és ilyenkor csak úgy
 emelkednek törvényerőre, ha kétharmad többség újra megszavazza.
 Az első elnök Washington lett, akinek az alkotmány létrejötte körül
 is nagy érdemei voltak. Amíg tehát Európában az abszolutizmus
 érvényesül, addig Amerikában a Montesquieu, illetőleg a Voltaire és
 Rousseau felfogása szerint való népuralom fejlődik ki. A népfenség
 elvének ezen teljes diadalra jutása nagy hatással van Európának
 abszolutizmus alatt nyögő népeire, elsősorban a francia népre, amelyre
 épp a legsúlyosabb abszolutizmus nehezedett.

IV. A FRANCZIA FORRADALOM ÉS HÁBORÚK KORA.

1. A francia forradalom kitörése és alakulásai; Napoleon.

a) **A forradalom előzményei.** A fölvilágosult eszmék hatása
 alatt egész Európában megkezdődött a reformtevékenység, csak
 Franciaországban nem változtattak a régi intézményeken. Az udvar
 is, az odagyűlő nemesség is elfojtott minden reformot, de az irodalom
 által táplált mozgalom áttépte a gátakat és erőszakosan, forradalom-
 mal sodorta el a régi rendszert (ancien régime).

XIV. Lajos halála után unokája, XV. Lajos (1715—1774) került Law
 a trónra. Az ötéves gyermek helyett nagybátyja, az orléáni herceg ^{rendszerre.}
 kormányzott, aki a csődbejutott államháztartás orvoslását a skót
 Lawra bízta. Law, hogy az adót emelhesse, nagy pénzforgalmat akart
 teremteni, ezt pedig angol mintára alapított kereskedelmi társulattal
 és papírpénz kibocsátásával vélte elérni. Újításai iránt olyan bizal-
 mat keltett, hogy határtalan üzérkedés indult meg, s a kereskedelmi
 társulat részvényei 500 livreről 18,000-ig emelkedtek. Akik kezdetben

vásároltak, nagyon megszedték magukat; amikor azonban az osztalékot megállapították, a közönség észrevette, hogy nem kapja meg a tőke kamatait, a lelkesedés megesappant és az árak és a papírpénz értéke rohamosan hanyatlottak (1720). Erre ki kellett mondani a bukást, a papírpénzt értéktelennek nyilvánították és a kereskedelmi társaság részvényei is 200 livrere szálltak le. Law elmenekült, de a francia gazdasági élet és az államháztartás majdnem egy évszázadig szenvedett miatta.

XV. Lajos.

XV. Lajos kormányzása (1723 óta) a bajt még inkább fokozta. az államügyekkel már semmit sem törődött, s ha egy óráig kellett velük foglalkoznia, már panaszkodott. Minden idejét vadászattal és mulatsággal töltötte. Helyette kegyencek (Fleury, Choiseul) kormányoztak, s a legfontosabb államügyekbe kegyencnők (Pompadour márkinő, du Barry grófnő) szóltak bele.

A nemesség.

A rossz kormányzás mellett a társadalmi állapotok is nagyon visszások voltak. Minden jogot a kiváltságos osztályok élveztek és minden teher a polgárság és a parasztság vállaira nehezedett. A bajt fokozta a nemesség anyagi romlása. Az udvarban kifejtett fényűzést még a leggazdagabbak sem bírták; birtokaik kormányzásában tehát csak azt nézték, hogy jövedelmük mentől nagyobb legyen s a parasztokra mindig nagyobb terhet róttak. Másrészt még a királytól kaptak nagy évjáradékokat, kegydíjakat, leányaik kiházásításai alkalmával ajándékokat. Ezeket a nagy összegeket az államjövedelmekből fizették s így természetesen ezt is a szegény népen vették meg.

Noblesse
de robe.

A polgárság egy része különben szintén a nemességbe emelkedett. Ha ugyanis vagyonra tettek szert, akkor iparkodtak maguknak hivatalt vásárolni. Ezek a hivatalok azután a családban örökösödtek. Az örökösöket a noblesse de robehoz számították, s ha valaki közülök nemesi földet szerzett, a nemesi címet is megszerezhetette. Ezek lassan szokásaikban is a nemességhez hasonultak és elváltak a polgárságtól.

A főpapság.

A nemességhez kell számítani a papság nagy részét is. A nagy jövedelmet hajtó főpapi állásokat csak nemesek kapták, akik azután épp olyan világias életmódot folytattak, mint a többi nemesek. Annál szomorúbb volt azonban az alsó papság dolga, amellyel elvilágiasult főnökei vajmi keveset törődtek.

A polgárság.

Gazdaságilag a polgárosztály örvendett a legjobb helyzetnek. Amióta meggazdagodott, kezébe vette az államügyeket: hitelezett és szállított az államnak, bérbevette az adókat, vámokat és monopóliumokat. A nemesség is tőle szerezte a pénzt, ha szüksége volt rá. A polgárok nagy része az állam pénzügyeiben érdekelve lévén, a köz-

ügyekbe bele akart szólni; a nemesség kiváltságai is bántották, amiért az irodalom különösen a polgárokat hódította meg az új eszméknek.

A nyomorgó parasztság egészen el volt fojtva és soraiba az új A paraszteszmék nagy műveletlensége miatt el sem hathattak. A mindenféle ság. adók, amelyek az udvar költsége miatt állandóan növekedtek, elviselhetetlen teherként neheztedtek rá. A paraszt fizetett az államnak földadót, fejadót és huszadot, urának földbért és terményadót. Köteles volt a földesúr malmát, prését használni és használati bért fizetni. Robotban dolgozott. Az urasági jogszolgáltatás alá tartozott, amely nagy pénzbüntetéseket rótt rá.

A társadalmi egyenlőtlenség mellett hiányzott a szabadság is. A szabadság A katolikus egyház üldözte a másvallásúakat; a gondolatszabadságot régi korlátai. elfojtotta a cenzura. A titkon vagy külföldön megjelent könyvek szerzőit elítélték, bebörtönözték, vagy száműzték, a könyveket hivatalból megégették. Elfogatási parancssal (lettre de cachet) bárkit be lehetett börtönöztetni. A gyülekezés meg volt tiltva, a kormányzást nem lehetett ellenőrizni.

A fölvilágosult irodalom hatása alatt különösen a polgárság Az irodalom figyelme volt rá irányítva a bajokra. Az összehasonlítás az angol szabadsággal nagyon kedvezőtlen volt a francia viszonyokra és az elkecseregés az irodalomban forradalmi irányt teremtett, amelynek legjellemzőbb képviselői Voltaire és különösen Rousseau, aki a Contrat socialban (1762) már az angol népképviselési rendszert is kigúnyolta s csak a régi, demokratikus görög államokat nevezte szabadoknak, ahol néphatározatokkal kormányoztak. Követői még szélsőségesebb állást foglaltak el és eszméi a ponyvairodalomban is terjedtek.

b) **XVI. Lajos és az alkotmányozó nemzetgyűlés.** XVI. Lajos XVI. Lajos (1774—1793) trónrajutásakor általánosan azt remélték, hogy a kormányzásban nagy fordulat fog bekövetkezni. A király nagyon jóindulatú volt és maga is szerette volna orvosolni a bajt, de nem tudta, hogyan fogjon hozzá és nem volt meg hozzá a kellő erélye sem. Így azután lelkiismeretessége és jóakarata kárba veszett; főleg az államháztartás baján nem tudott segíteni, pedig csak az államháztartás rendezésével lehetett volna a fönnforgó többi bajt is békés úton orvosolni.

A király végre a népszerű, fiziokrata Turgot-t hívta meg, aki Turgot. takarékosággal és a fiziokrata elvek érvényesítésével akarta a kérdést megoldani. Eltörölte a közbülső vámokat, hogy a gabonát szabadon szállíthassák az országban, eltörölte a királyi útvámokat és megszünt

tette a céheket. Intézkedései azonban nagy ellenkezésre találtak. A gabona szabad szállítása ellen az alsó néprétegek, akik az éhségtől félték, föllázadtak és Versaillest is megostromolták. A kiváltságosak, a régi céhmesterek is ellene fordultak; 1777-ben megbukott. Utóda Brienne azt ajánlotta a királynak, hogy hívja össze a rendek gyűlését (*états généraux*), amely 1614 óta nem ülésezett. A választások előkészületei természetesen kedvező alkalmat szolgáltatottak az izgatásnak. Ez pedig annál veszedelmesebb volt, mert az utolsó évek rossz termése és elemi csapásai következtében nagy éhínség tört ki. A kormány ugyan akart segíteni a nyomorgókon, de majdnem tehetetlen volt. A nép elmenekült földjéről és már 1787/88 telére is a városokba húzódott, ahol könnyebben tengethette életét. Különösen Páris volt a gyülekező helyük. Az orleánsi herceg, Égalité Fülöp, aki a királlyal szintén meghasonlott és a trónra vágyott, megnyitotta az elégületleneknek párisi palotáját: a Palais Royal. Ennek parkjában és udvarán tartották a népgyűléseket, mert ide a rendőrség hatásköre nem terjedt ki.

Az éhség.

A rendek gyűlése.

Az izgalom a választások idején rendkívül nagy volt. A választásokat különben már Necker intézte, aki Briennet fölváltotta. A kormány azonban csalódott a rendek gyűlésében. Azért hívta össze, hogy a kiváltságosak ellenkezését legyőzze és még sokkal erősebb ellenzékre akadt a harmadik rendben, amely elérkezettnek látta az időt, hogy magához ragadja a hatalmat. Sieyès apát röpirata nyíltan hangoztatta, hogy a harmadik rend, amely addig semmi sem volt, érzi, hogy ő van hivatva a legfontosabb szerepre.

A nemzetgyűlés megnyitása (1789 május 5) után az volt a legfőbb kérdés, hogy miként történjék a szavazás. A 300—300 tagból álló papi és nemesi rend azt akarta, hogy — miként a múltban — úgy most is rendenként történjék a szavazás, ami a két összetartó rendnek túlsúlyát biztosította volna a 600 tagból álló polgári renddel szemben. Viszont a harmadik rend a fejenkénti szavazás híve volt, ami biztosította volna többségét, mert a papi és nemesi rendben is sokan a polgársággal együtt gondolkoztak. Az udvar a rendenkénti szavazást rendelte el, de a harmadik rend ebben nem nyugodott meg, hanem kijelentette, hogy a hatalmat a másik két rend nélkül is gyakorolni fogja és hozzálát az alkotmány kidolgozásához (23-án). A király személyesen megjelent a harmadik rend labdaházi gyűlésén és felszólította a rendeket, hogy vonuljanak vissza termeikbe és szavazzanak rendenként. A harmadik rend azonban nem mozdult, Mirabeau kijelentette, hogy csak a szuronyoknak engednek. A következő napokon már a

papság és nemesség egyik töredéke is csatlakozott hozzájuk és a király kénytelen volt június 27-én a fejenkénti szavazást elrendelni.

De XVI. Lajosnak nem tetszett ez a fordulat; Páris körül Július 14. seregeket csoportosított és Neckert (július 11-én) elbocsátotta. Ez újabb izgalmat keltett, a párisi népet pedig Desmoulins Camille a Palais Royalban fegyverbe szólította. Július 13-án kifosztották a fegyverboltokat, 14-én reggel pedig a külvárosok munkásai és csőcseléke és a katonák egy része megrohanta a Bastillet, a politikai foglyok börtönét, amelynek csekély őrsége (nagy részt rokkantakból állott) hamar meg is adta a várat. A mozgalom természetesen a vidékre is átesapott, ahol a tömeg a nemesek kastélyait támadta és pusztította. Az éhezők is nagy rablóbandákat alakítottak, amelyek megremegtették az egész országot.

A párisi, de főként a vidéki forradalmak hatása alatt az alkotmányozó gyűlésnek augusztus 4-i lázas éjjeli ülésén a nemesség és a papság lemondott kiváltságairól és eltörölte a földesúri jogokat. Mindenki előtt megnyitották a hivatalokat, kimondták a vallásszabadságot és hozzáláttak az alkotmány megalapozásához. Október elsején terjesztették a király elé az alkotmány alapvető tételeit. De a király késett a szentesítéssel, habozott; így megint szembekerült a néppel. A párisi asszonycsőcselék, amelyet az inség leginkább izgatótt, október 5-én új forradalmat csinált. Kifosztották a péküzleteket, majd Versaillesbe indultak, hogy kieroszakolják a kenyér árának leszállítását. Lafayette, az új nemzetőrség parancsnoka a támadást nem tudta elhárítani és azt tanácsolta a királynak, hogy mutakozzék a népnek és teljesítse a tömegnek azt a kívánságát, hogy az udvart is, meg a nemzetgyűlést is Párisba helyezze át. De Párisban a nemzetgyűlés az utca hatalmába került és a csőcselék erőszakoskodásai miatt a tárgyalások higgadt jellegüket elveszítették.

Az ülések ugyanis Párisban nyilvánosakká lettek, s a karzaton megjelent közönség zajongott, tetszését nyilvánította, ellenmondott és jelszavakat kiáltott le a szónokoknak.

A nagy izgatás miatt az alkotmány kidolgozása nehezen ment. Az 1791-ik Alapelveit a király már 1790 elején elfogadta, de a részletes kidolgozás csak 1791 őszére készült el. Érvényesült benne a *népfelség elve* és Montesquieu elmélete a hatalom három ágának szétválasztásáról. De Franciaország továbbra is örökös királyság maradt. Az országgyűlés egykamarás volt, mert a nemesség eltörlése után örökjogú törvényhozókat nem akartak elismerni. A királynak csak azt a jogot adták meg, hogy a neki nem tetsző törvényeket két nemzetgyűlés

vagyis négy év tartamára visszavethesse, ha azonban akkor újra megszavazták, vétőjogát már nem érvényesíthette. Az eddig centralizált *közigazgatást* decentralizált rendszer váltotta föl. A községek és kerületek *tisztviselőit* ezentúl mindenütt a közönség választotta. A régi tartományi beosztást eltörölték és az országot 83 *départementra* osztották be. Az *igazságszolgáltatás* nyilvános és ingyenes lett, esküdtzékeket állítottak föl, a büntetéseket enyhítették. A királynak az *udvartartásra* külön civilistát rendeltek. Az adókat mindenki egyenlően fizette.

A pénzügy.

De a törvények máról holnapra nem tudták orvosolni a bajokat.

Legnehezebb volt az államháztartás bajának orvoslása. Talleyrand püspök ajánlatára a nemzetgyűlés lefoglalta a négy milliárd értékű egyházi birtokokat. Ennek fejében az állam elvállalta az egyház és a szegényügy terheit. De a birtokokat egyelőre értékesíteni nem tudták s ezért papírpénzt (assignat) bocsátottak ki, de olyan tömén-telen mennyiségben, hogy értéke mindjárt hanyatlott.

Az emi-gráció.

Az alkotmányozó munka után úgy látszott, hogy az egyetértés a nemzet és a király közt is helyreállt. 1790-ben a Bastille bevételének első évfordulóján a Champ de Marson nagy testvérissülesi ünnepet tartottak, amelyen a király, a nemzetgyűlés, a nemzetőrség és az egész ország küldöttei letették az esküt az új alkotmányra. De ez a nagy egyetértés csak látszólagos volt. A király Párisban fogolynak érezte magát s csak a kényszernek engedett. Testvérei és régi környezetének leghívebb tagjai elhagyták az országot, hogy külföldön: Bécsben, Berlinben és a rajnamenti fejedelmeknél keressenek menedéket és arra iparkodtak őket rávenni, hogy avatkozzanak be a francia ügyekbe. Az emigránsok működése természetesen nagy elégtelenséget keltett.

Az egyház polgári alkotmánya.

Az ellentéteket pedig még kiélesítette az egyház polgári alkotmánya. A nemzetgyűlés ugyanis az egyházat kivonta Róma főnnhatósága alól, a püspökségeket úgy osztotta be, hogy minden département egyszersmind egyházmegye is legyen, a papoknak állami fizetést rendelt és kötelezte őket, hogy tegyenek esküt a polgári alkotmányra. Ezt a törvényt a király csak kényszerűségből szentesítette, a papok kétharmadrésze pedig megtagadta az esküt. Az ellentétek kitörtek: a nemesség, a papság és a vidék egyrésze fölvette a harcot. A király, aki nem tudott úrrá lenni a zavar fölött, menekülni akart (1791 június 20-án) de a belga határ mellett, Varennesben fölismerték és elfogták.

A király elmene-külése.

c) **A királyság bukása és a rémuralom.** A király szökése végzetes hatással volt a királyságra. XVI. Lajos levelet hagyott hátra, amelyben tiltakozott az új alkotmány ellen, amelynek szentesítését kicsikarták

tőle. A csőceselék dühe és szidalmai közt vitték vissza Párisba. A királyság iránt a bizalom megingott és a köztársaságot kezdték emlegetni. A dolog annál veszedelmesebb volt, mert az alkotmány ki- A törvény-
dolgozása után összeült új nemzetgyűlésben (1791 okt. 1) a király- hozó gyűlés.
párt kisebbségben volt a mérsékelt köztársasági *girondistákkal*
és a szélső köztársasági *jakobinusokkal* (hegypártiakkal) szemben.
Ilyen körülmények között a király a külföldi fejedelmektől remélt segítyt. II. Frigyes Vilmos (1786—1797) porosz király és II. Lipót császár Pillnitzben találkoztak is, majd szövetséget kötöttek, de egyelőre semlegesek maradtak. De amikor a mérsékeltebb girondiakból álló kormány bukása után Dumouriez (1792 márciusában) sansculotte kormányt alakított, ez megüzente a császárnak a háborút, de az kedvezőtlenül indult.

A kedvezőtlen hadi események hatása alatt a csőceselék (június 20-án) megrohanta a Tuileriákat és azt mondotta, hogy a király a külső ellenséggel tart. A király családjával együtt a nemzetgyűlésnél keresett védelmet, de a nép azt is megtámadta és fegyveres erővel kényszerítette, hogy a királyt ideiglenesen függessze föl méltóságától és hívjon össze új nemzetgyűlést.

Addig, amíg az új gyűlés tagjait megválasztották, ideiglenes A szeptem-
kormány vezette az államügyeket. Élén Danton állott, mint igazság- beri mészár-
ügyminiszter. A királyt családjával együtt börtönbe vetették, az lás.
esküt nem tett papokat száműzték, a gyanúsakat, értve alattok a nemeseket és királypártiakat, elfogták, majd (szept. 2-án) megrohták a börtönöket és kivégezték az elfogottakat. A mészárlást Danton és a miniszterek sem tudták megakadályozni. Amikor a nemzetőrséget küldték a szerencsétlenek védelmére, ez megtagadta az engedelmességet. Négy nap alatt körülbelül ezer embert gyilkoltak meg.

Danton.

A királyság
bukása.

A konvent.

Közben a harctéren kedvezőre fordult a helyzet és amikor a konvent összeült (1792 szept. 20.), a veszedelem már elmúlt. Ez volt az első testület, amelynek tagjait az általános választójog alapján választották. A választásokban azonban kevesen vettek részt; a higgadtabbak tartózkodtak tőle. A konventben is a mérsékeltabb girondiak meghasonlottak a jakobinusokkal és külön váltak. A konvent ülésének második napján (szept. 21-én) eltörölte a királyságot, azután pört indított a király ellen hazaárulás miatt. A konvent megállapította a király bűnösségét, kimondotta a halálbüntetést és XVI. Lajost 1793 jan. 21-én a guillotinenal kivégezték.

Az első koalíció.

A király halála újabb bonyodalmakat teremtett. A konvent két pártja ádáz küzdelemre szállt egymás ellen. A girondiakat a vidék támogatta, a jakobinusokat a párisi csőceselék. A kivégzés miatt Európa hatalmai is új háborút kezdtek. Poroszországhoz és Ausztriához Anglia, majd Spanyolország és az itáliai államok is csatlakoztak. A koalícióval szemben a francia seregek veszítettek, sőt a sereg fővezére (Dumouriez) az ellenséghez menekült. Párisban mindez nagy rémületet keltett és növelte a rémületet, hogy az esküt nem tett papok a Vendéban, majd az ország egész északkeleti vidékén föllázították a királpárti lakosságot.

A girondiak bukása.

Ez a fordulat a girondiak sorsát is megpecsételte. A párisi nép haragudott rájuk békés politikájuk miatt és Dumouriez árulását és a royalisták fölkelését fölhasználta megbuktatásukra.

A girondiak ugyanis szerették volna megakadályozni a forradalom dühöngését és az utcának az államügyek vezetésébe való beleszólását. De a csőceselék (június 2-án) megrohanta a konventet: az ágyúkat a tanácskozókra szögezve, kierőszakolta, hogy 29 girondi képviselőt függeszzenek föl.

A polgárháború.

Erre az erőszakoskodásra délen is kitört a polgárháború. A déli városok képviselőik érdekében fegyvert fogtak s a fölkelők a küllenség segítségét kérték. De a konvent győzött a belső lázadás fölött és a mérsékeltabb girondiak közül 21-et kivégeztetett, majd az alkotmányt megváltoztatta és szélsőségesen demokratikus alkotmányt (1793-i) készített. (E szerint a nemzetnek legszentebb joga a felkelés, ha a kormány a nép jogát megsértené.) A középponti hatalmat két bizottság ragadta magához: a közbiztonsági bizottság és a kilenc tagú jólét bizottság. Ez az utóbbi lett a tulajdonképeni kormány szerv. Előbb Dantont és híveit választották tagjaivá, akik még békés politikát űztek, de később Robespierre és az ő hívei kerültek a bizottságba. Rendkívüli rögtönítélő forradalmi törvényszékeket állítottak föl,

A rémuralom.

amelyektől nem volt föllebbezés. Megszüntették a kerületek és a községek jogát, hogy tisztviselőiket maguk válasszák. Az egész országban a konvent terrorja érvényesült és a vidéki fiókkörök segítségével a párisi jakobinusok kormányoztak. Párisban a jakobinusok ellenségeit, a vidéken a fökelőket a legkérlelhetetlenebb kegyetlenséggel mészárolták. (A kivégzések tömegesen folytak. Toulonban 200 embert lelőttek. Lyonban 1682-öt végeztek ki; az elsőket csoportosan agyonlőtték (fusillade), utóbb kartácstűzzel végeztek velük (mitrailleade). Nantesben összekötözve hajóra rakták az elítélteket és a hajót elsüllyesztették.)

Még a lelkiismereti szabadságot is elfojtották. Hébert üldözőbe vette a katolikus papságot. Aki közülük nem házasodott meg, azt kultuszgyanúsna nyilvánították. Több templomukat elfoglalták és Hébert az Ész kultuszát rendezte be bennök. A keresztény évszámítást már a köztársaság elején elvetették. Azután a naptárt is újráalkották. A hónapok nevét természeti tulajdonságaikról vették. Mind 30 naposak voltak, s az év végén volt 5 vagy 6 beszúrt nap, a sansculottidák. A hétbeosztás helyett a hónapot három, tíznapos decasra osztották.

Hasonló önkényesen rendelkeztek a tulajdonról. Minthogy az államháztartás baján segíteni nem tudtak, progresszív adórendszert léptettek életbe. A gazdagoktól külön egy milliárdot hajtottak be. Fegyvereiket elszedték, lovaikat elvitték a háborúba. Az egyház és az emigránsok birtokaikat eladták. Amikor pedig a fedezet nélkül maradt assignaták értéke hanyatlani kezdett (1792-ben 28 %, 1795-ben 82 %-kal hanyatlott értékük), halálos büntetést szabtak mindenkire, aki teljes értékükben el nem fogadta.

A konvent a haremezőn is sikereket ért el. (Poroszország a A háború. koalícióból kilépett és békét kötött; Basel, 1795), de a már egy év óta tartó rettenetes vérengzéstől a jobbérzékűek megiszonyodtak.

Dantonnak és a mérsékelteknek már Hébert örült fölforgatása sem tetszett és őt társaival együtt kivégeztették (1794 március 24). Robespierre azonban néhány nap múlva már Danton, Desmoulins és a mérsékeltek ellen fordult és őket is a guillotine alá küldte (1794

A naptár.

Pénzügyi politika.

Robespierre.

Robespierre
bukása.

ápr. 5). Danton kivégzése után ő lett a helyzet ura s valósággal egyeduralmat gyakorolt, úgyhogy tőle már a köztársaságot féltették. Ezért a mérsékeltebbek (1794 július 27-én, thermidor 9) ellene fordultak, híveivel együtt elfogatták és kivégeztették.

A vissza-
hatás.

Azután megindult a visszahatás. A vagyonos osztály ifjúsága tüntetni kezdett a jakobinus-klub ellen, amelyet a konvent be is záratott (1794 nov. 12). A még élő girondiakat visszahívták a konventbe. Az új többség a vagyonos polgárosztállyal szövetkezett és új alkotmány kidolgozásába fogott. A külvárosok népe ugyan fegyvert fogott az 1793-iki alkotmányért (1795 ápr. 1 és máj. 20), de leverték. A terroristákat kivégezték; a vidékieket a királpárti párt mészárolta le (fehér rémuralom). Sőt Párisban is kitört a királpárti forradalom, (1795 okt. 6), de Bonaparte Napoleon azt kartácstúzzal elfojtotta.

Az 1795-iki
alkotmány.

d) **A direktorium és a konzulátus.** A rémuralom bukása után Franciaország a hatalmakkal kibékült. A konvent régi határozata értelmében, majd megszüntették az 1793-iki alkotmányt és helyette újat dolgoztak ki. A választást megint cenzushoz kötötték, sőt a választók cenzusát föl is emelték. A törvényhozás ismét kétkamarássá lett, amennyiben a képviselők egyharmadát (250), akik legalább 40 évesek voltak, az *öreges tanácsába* delegálták. A végrehajtó hatalmat öt direktorra bízta. A politikai egyesületekbe a közönséget már nem bocsátották be és eltiltották a nyilvános szószekeket. Ezáltal a demagógia valamennyire tért vesztett.

A direkto-
rium tehe-
tetlensége.

A direktorium azonban teljesen tehetetlen volt; különösen pénzügyi politikája volt szerencsétlen. 1796-ban a 100 frankos assignat már csak 30 centimeot ért és a direktorium 24 milliárdot megsemmisített. De az újonnan kibocsátott mandát-k szintén elvesztették értéküket.

Külpoli-
tikája.

Hasonló szerencsétlen volt a direktorium hadi politikája. A szövetségesek újra támadtak és a direktorium vezérei vereséget szenvedtek; sikert csak egyedül Bonaparte Napoleon ért el, de ennek az volt a következménye, hogy amikor a közvélemény erélyes kormányt óhajtott, a rend helyreállítását mindenki ettől a kiváló hadvezértől várta.

Napoleon.

Bonaparte Napoleon corsicai olasz családból származott. A katonai iskolát kiváló eredménnyel végezte s már mint fiatal tüzérhadnagy magára vonta a figyelmet (Toulon ostroma, 1793). 27 éves korában már tábornok. A királpártiak lázadásának leveretése után vendémiaiéri fölkelésekor fordult megint feléje a figyelem. Győzelméért a direktorium őreá bízta az itáliai seregek vezetését.

Az olasz
hadjárat.

Napoleon Lombardiában az osztrákokat megverte, a sardiniái

királyt békére kényszerítette és bevonult Milánóba. Ezután átkelt az Alpokon és Bécsnek vette útját. Itt Károly főherceg szállt vele szembe, de Leobenben fegyverszünetet kötöttek, amely alatt létrejött a campoformioi béke (1797). Ausztria lemondott Belgiumról és Lombardiáról; Rajna balpartját is elismerte francia birtoknak.

A campoformioi béke.

A campoformioi béke után egyedül Anglia folytatta a háborút. Ekkor Napoleon Egyiptomra terelte a figyelmet. Azt mondta, hogy Angliát legérzékenyebben Indiában lehet támadni, s erre a célra hadviselés alapjául Egyiptom kínálkoznék. A franciák el is foglalták Kairót és az egész völgyet az első vízesésig. De Nelson időközben az abukiri kikötőben rábukkant a francia hajóhadra és kemény ütközetben megsemmisítette. A franciák el voltak vágva hazájuktól. Napoleon dicsőségét csak úgy mentette meg, hogy Abukirnál szétvert egy nagy török hadsereget és azután seregét elhagyva, visszasietett Franciaországba. Az elhagyott sereg rövid idő alatt el is pusztult (1799).

Az egyiptomi hadjárat.

Az abukiri csata után ugyanis Napoleon az angoloktól francia újságokat kapott, amelyekből értesült a direktorium bajairól. A pillanatot kedvezőnek látta arra, hogy kezébe ragadja a vezetést.

Maga a direktorium belsőleg is meghasonlott és egyik tagja, Sieyès, államcsinyre készült. Ehhez azonban seregre volt szükség és e célra az Egyiptomból visszatérő és mindenütt nagy lelkesedéssel fogadott Napoleont szemelte ki. Az öregek tanácsa, három direktor, Talleyrand külügyminiszter és a rendőrminiszter is egyetértettek velük. A másik két direktort seregekkel őriztették és 1799 nov. végén (brumaire 18) katonasággal vonultak be a törvényhozó testületbe, amelyet Napoleon szétkergetett. Az államcsiny következtében az ügyek vezetését három ideiglenes konzul vette át.

Az államcsiny.

Az alkotmányt Napoleon maga dolgozta ki. Ő lett az első konzul, a külügynek és hadügynek legfőbb intézője; a másik két konzulnak csak tanácsadó szerep jutott. Mellettök állott a senatus, mint az alkotmány őre. A közigazgatást kinevezett tisztikar végezte; a központosítás szigorúan érvényesült. A törvényhozó hatalom 3 részre oszlott: az államtanácsé volt a kezdeményező jog, törvényjavaslatait a tribunatus megvitatta, de nem szavazhatott fölöttük; a szavazás joga a tulajdonképeni törvényhozó testület joga volt, amely azonban viszont nem vitatkozhatott.

A konzuli alkotmány.

Az új alkotmány ellen a jakobinusok és a királpártiak mozgolódtak, de Napoleon erőiesen elfojtott minden ellenzékeskedést. Azután a polgárok kedvéért békeajánlatot tett a hatalmaknak, amelyek még az egyiptomi hadjárat idején újabb szövetséget kötöttek

(1798), mivel a győztes direktorium köztársaságokat csinált az elfoglalt területekből (Genova, Lombardia). Amikor a hatalmak a békekoalíció ajánlatot visszautasították, maga Napoleon állt a sereg élére s több győzelem után Ausztriát a lunévillei, Angliát pedig az amiensi békére kényszerítette (1801—1802).

A császárság.

Ezen sikerek után az államtanács az örökös konzulságot ajánlotta föl Napoleonnak (1802 ápr. 4), aki utódát is maga nevezhette ki és megkapta a kegyelmezés jogát. Majd a tribunatus a császársággal

Napoleon.

kinálta meg a konzult (1804 máj. 18). A forradalom tehát visszatért oda, ahonnan kiindult; Napoleon parancsoló egyénisége visszaállította az abszolutizmust.

e) **Napoleon császársága és Európa.** Napoleon a trónon a forradalom intézményei ellen fordult. Robespierre egykori híve, régi politikai társait üldözőbe vette; a szabadság és egyenlőség eszméiből gúnyt űzött. Főnnhéjazó, csipkedő, kihívó modorú lett. A sajtószabadságot megszüntette, egész sereg lapot eltiltott, a neki nem tetsző szerkesztőket elmozdította. A politikai börtön intézményét meg-

újította. A rendőrség mindenkit figyelemmel kísért, sokan rendőri ellenőrzés alatt éltek. A nép fölvilágosításának sem volt barátja; a népoktatást szántszándékkal elhanyagolta s úgy terelte el róla a figyelmet, hogy a felső oktatást, a tudományt és a művészeteket karolta föl. Abszolutizmusát azonban kitűnő intézmények és fényes hadi dicsőség enyhítették.

Érdemei.

Nagy érdeme volt, hogy az ellenséges politikai pártok kibékítésére törekedett. A köztársaságokat és a királypártiakat egyaránt maga köré csoportosította és szolgálatába fogadta, az engesztelhetet-

leneket meg láb alól eltette. Az emigránsokat is visszahívta és a pápával is kibékült (*concordatum*, 1801). Híveiből új udvari nemesség keletkezett. A császár fényes, pazar udvart tartott s a császárság korának külön sajátos művészi ízlést teremtett (*empire*). Neki sikerült az államháztartás ügyét is rendezni. A régi papírpénzt megsemmisítette (45 milliárd), a tőkepénzesekkel pedig megalapította a Banque de Franceot (1804), amelyet a bankjegykibocsátás jogával is fölrüházott. Háborúi alkalmával rengeteg hadisarcot fizettetett az országnak és megmérhetetlen értékű műkincset és történelmi emléket hordott össze Párisba. Legnagyobb érdeme azonban az igazságszolgáltatás megjavítása. Kodifikáltatta a polgári és a büntető törvényeket (*Code Napoleon*, amelyet több idegen állam is mintául elfogadott) és az erre vonatkozó szabályokat és külön kereskedelmi törvényt (*Code de commerce*) alkotott.

A lunévillei és amiensi béke után Svájenak új alkotmányt adott Terjesz- és francia védnökség alá helyezte. A lombardiai köztársaságból olasz királyságot csinált, Piemontot, Genovát és Rómát is Franciaországhoz csatolta.

Az uralkodók ezeket az intézkedéseket tehetetlenül nézték, csak Anglia nem tudott beletörődni a helyzetbe. Napoleon tehát Angliát akarta támadni, de hajóhada az angolokéval nem mérkőzhetett s a spanyolok támogatása dacára Trafalgarnál (1805) egészen megsemmisült. A diadalt azonban az angolok is drágán fizették meg, mert hős admirálisuk, Nelson elesett. Ekkor azonban az angol Pitt I. Sándor cár (1801—1825) és Ferenc császárral új szövetséget kötött s a háború megint a szárazföldre terelődött. De Napoleon az ulmi győzelem után bevonult Bécsbe, majd Austerlitznél, a három császár csatájában megverte a szövetségeket, amire a megrémült osztrákok Pozsonyban békét kötöttek (1805).

Ez az új diadalmas háború Napoleon helyzetét még inkább megerősítette. A nápolyi királyt, aki angol és orosz hadakat fogadott be, trónvesztettnek nyilvánította és bátyját, Józsefet tette meg Nápoly királyának. Ugyanakkor öccsének, Lajosnak adta Hollandiát, amely szintén királyság lett. Németország ügyeibe is erélyes kézzel nyúlt bele; északon bergi nagyhercegséget szervezett, amelyet sógorának, Muratnak adott át. Több délnémet fejedelem elszakadt a birodalomtól és Napoleon protektorátusa alatt megalakította a rajnai szövetséget. Ezzel a német birodalom fölbomlott és Ferenc császár le is mondott római császári címéről (1806 aug. 6), miután már előbb (1804) fölvette az osztrák császári címet.

Poroszország
megalázása.

Ezek után Napoleon arra törekedett, hogy Németország északi nagyhatalmát, Poroszországot is megalázza. Viszont III. Frigyes Vilmos (1797—1840) államának létét látta veszélyeztetve s ezért Napoleon ellen az oroszokkal szövetséget kötött (*IV. koalíció*).

A tiltsi
béke, 1807.

A háború azonban nagyon szerencsétlenül folyt le. Napoleon seregei Jenánál és Auerstädtnél megverték a porosz hadat és Napoleon bevonult Berlinbe. A jeni és auerstádti győzelmek után a cár Napoleonnal Tiltsinél kiegyezett. Az így cserben hagyott Poroszországot Napoleon egészen megalázta. Rajnamenti birtokaiból a westfáliai királyságot alapította és királlyá Jeromos öccsét tette meg. Az elvesztett lengyel birtokokból pedig a varsói nagyhercegséget szervezte.

A tiltsi béke után Napoleon ura volt egész Nyugateurópának. Csak Anglia folytatta még a küzdelmet, de Trafalgar óta gondolni sem lehetett rá, hogy Franciaország a tengeren fölvegye vele a harcot. Napoleon tehát Anglia gazdaságát: iparát és kereskedelmét akarta tönkretenni, hogy ezzel törje meg erejét. Berlinben még 1806-ban kiadta a kontinentális zárlatnak nevezett rendeletét. Ezzel zárlat alá vetette az angol partokat, megtiltotta a kereskedést Angliával és az angol eredetű áruk forgalomba hozatalát.

A kontinen-
tális zárlat.

Csakhogy a kontinentális zárlat olyan intézkedés volt, amelyet nem lehetett szigorúan végrehajtani. Az angol posztóárúk és a gyarmatárúk hiánya magában Franciaországban is igen nagy zavarokat okozott. A szövetségesek és a többi államok pedig soha sem tartották meg szigorúan Napoleon intézkedéseit. Európa egyáltalán nem tudott megglenni az angol gyarmatárúk nélkül; a répacukor és a cigóriakávé, amelyeket a vegyészek a kontinentális zárlat hatása alatt kezdtek gyártani, nem ízlettek. Egyes népek érdekei éles ellentétbe kerültek Napoleonnal, *Portugália* például 1703 óta kereskedelmi szerződésben állt Angliával és hogy borainak az angol piacon monopoliumot szerezzén, saját piacait az angol posztónak nyitotta meg (*Methuen szerződés*). Napoleont azonban ez az összeköttetés annyira bántotta, hogy 1807-ben bevonult Lissabonba és a Braganza-házat elűzte. Ugyanakkor Spanyolországgal is összetűzött. Az egymással versenyző két trónkövetelőt lemondásra kényszerítette és Spanyolországot bátyjának, Józsefnek adta, akinek a helyét Nápolyban sógora, Murát foglalta el (1808). A nép azonban a törvényes trónörökösnek, Ferdinándnak pártjára állt és a franciák ellen elkeseredett, vad küzdelmet kezdett, amelynek során az ismeretlen hegyi terepen és forró éghajlat alatt folytatott guerillaharcokban Napoleon seregei több vereséget szenvedtek. Napoleon győzelmi babérkoszorúját a spanyolok tépázták meg először.

Nemzeti
küzdelmek.

A spanyol
szabadság-
harc.

A spanyol nemzeti mozgalom pedig Németországban is reményeket keltett. Ausztria föl akarta használni a kedvező pillanatot és hadjárat. számítottak az egész német nemzet segítségére. De a németek még nagyon is Napoleon hatalma alatt voltak. Így azután ez a vállalat is kudarcra végződött és még egy fényes hadjáratral gyarapította Napoleon dicsőségét. A győri, wagrami csatavesztések után Ausztria A bécsi béke, megint lealázó föltételekkel kötött békét. Ferenc császár elvesztette 1809. Galicia jó részét; azonkívül Franciaország javára lemondott Salzburgról, Bajorországról, Karintiáról, Krajnáról és Magyarországnak a Szávától délre fekvő területeiről, amelyekből Napoleon a francia védnökség alá helyezett illir királyságot alapította.

f) **Napoleon bukása és a bécsi kongresszus.** Napoleont ez a siker Feszültség még inkább elvakította. Ferenc császárt rákényszerítette, hogy lea- Oroszországnya, Mária Lujzát adja neki nőül. A kontinentális zárlat erőyes végre gal. hajtása érdekében Lajos öccsét megfosztotta a tróntól és Hollandiát és a német partokat az Elbáig szintén Franciaországhoz csatolta. Midőn Napoleon hatalma tetőpontján állott, akkor érte a legnagyobb csapás, amely onnan jött, ahonnan nem is várta: szövetségesétől, Oroszországtól. Oroszország gazdasági érdekeit a kontinentális zárlat érzékenyen sújtotta, mert nyersterményein, amelyeket korábban Anglia vásárolt, nem tudott túladni. Már 1810-ben nagy adókat vetett a francia eredetű árukra, 1812-ben pedig olyan követeléseket támasztott, hogy Napoleon megindította a háborút.

Ez a háború azonban nagy veszedelmet hozott rá. Spanyol- Az orosz országban és az annektált területeken körülbelül félmillió katonára hadjárat. volt szüksége. Ugyanannyira volt szüksége az orosz hadjáratához, a francia emberanyag fogytán volt. Napoleont még egy nagy veszedelem fenyegette. Napoleon a helyszínén szokta élelmiszereit beszerezni, de ez a nagy orosz pusztaságokon, a ritka lakosságú országban nem sikerült.

Az oroszok — a területet mindenütt elpusztítva — visszavonultak és Napoleon nem tudott velük megütközni. Végre Moszkva előtt Kutuszov a szent város védelmére kelt, de véres harc után legyőzve, visszavonult és átadta Moszkvát, amelyet kiürített és fölgyújtott. Ez a franciákra nagy baj volt. Élelmezésük nagyon nehezen ment, lovaik nagy része elpusztult. Napoleon egy álló hónapig várta, hogy a cár alkudozzék, de nem tette meg. Végre beállott a tél és szokatlan keményen kezdődött. Vissza kellett vonulnia. A visszavonulás azonban a kiélt országon keresztül még nagyobb áldozatokat követelt. A Berezhina folyónál való átkelésnél az oroszok utolérték és seregét megsemmisítették. (1812.)

Poroszország
újjászüle-
tése.

Az orosz csorbát nem lehetett kiköszörölni. József király mindjárt föladata Spanyolországot. Egész Európa készült, hogy lerázza a zsarnok igáját. A mozgalom élére a megalázott Poroszország állott. Oda gyűltek a többi német fejedelemségekből is Napoleon ellenségei és rövid néhány év alatt újjászervezték az országot.

A főlzaba-
dító háború.

A berezinai ütközet után III. Frigyes Vilmos Sándor cárral szövetséget kötött; a porosz közvélemény erőlyesen követelte a hadüzenést és tömegesen állította az önkénteseket. Napoleonnak ellenben új sereget kellett szerveznie, ami az előző nagy veszteségek után meglehetősen nehezen ment. Katonái majdnem mind fiatalok, a lovasság különösen gyöngye volt. Időközben Ausztria, Anglia és Svédország is csatlakozott a porosz-orosz szövetséghez (V. koalíció). Ezzel a nagy erővel szemben Napoleon már hiába védelmezte magát, de elkeseredett küzdelmében most ragyogott nagy hadvezéri tehetsége a legfényesebben.

Szászországot támadták, amelynek királya hű maradt Napoleonhoz. Napoleon először Drezdánál győzött, de *Lipcénél* a szövetségesek három napi kemény küzdelem után 1813. okt. 16—19-én teljesen megverték Napoleont. Ezzel Napoleon elvesztette Németországot és a rajnai szövetség elhagyta a császárt. 1814-ben a szövetségesek Páris felé nyomultak. Napoleon kétségbeesett eréllyel, gyors menetekkel, hol erre, hol amarra az előnyomuló hadtestre ütött le. Két hónap alatt tizenöt ütközetet vívott. De végre a három sereg egyesült és Párisnak vette útját, amely forrongott és alig védelmezte magát.

A Bourbonok
restaurálása.

A szövetségesek Páris elestével (1814 márc. 31) elérték céljukat. A császár sürgetésükre és tábornokai kérésére kénytelen volt lemondani. Utódául fiát, a római királyt jelölte meg, de a szövetségesek a Bourbonokat restaurálták. Franciaország megtartotta 1792-iki határait és új alkotmányt kapott (charta). A szövetségesek meg hozzá láttak, hogy Európa fölforgatott állami viszonyait rendezzék. Ferenc császár minisztere, Metternich azt az elvet hangoztatta, hogy az uralkodók kapják vissza mindnyájan, amit a francia háborúban elvesztettek. Bécsbe kongresszust hívtak össze, amelyen azonban a hatalmak hamar meghasonlottak.

A bécsi
kongresszus.

Ezt a višzályt Napoleon, akit a szövetségesek Elba szigetére száműztek, fölhasználta, hogy még egyszer megkísérelje trónja visszaszerzését. A Bourbonokkal a franciák úgy sem voltak megelégedve. Napoleon tehát titokban elhagyta Elbát, 1100 emberrel kikötött Cannesban és a hegyek közt Páris felé vonult. A katonák, akiket ellene küldtek, hozzá csatlakoztak és az ő segítségükkel kardcsapás

A száznapos
uralom.

nélkül jutott Párisba. A katonák ugyanis legjobban gyűlölték a Bourbonokat, mert felerészüket a szolgálatból elbocsátották. Párisból Napoleon biztosította Európát, hogy nem gondol hódításra, a franciáknak meg a chartánál nagyobb szabadságot adott. De kísérlete csakhamar megheccelt, a szövetségesek nem tárgyaltak vele; Belgium felől mindjárt támadtak és Napoleon Waterloonnál Wellington és Blücher seregeitől döntő vereséget szenvedett. Napoleon ekkor angol hajóra menekült, de államfogolynak nyilvánították és Sz. Ilona szigetére deportálták.

Napoleon ú. n. száz napos uralma a bécsi kongresszust is sietette és így 1815 júniusára befejezték munkájukat. *Oroszország* megtartotta Finnországot és megkapta a varsói nagyhercegséget, amely alkotmányos lengyel királyság lett. *Poroszország* visszakapta Posent, kárpótlásul pedig a szász királyság nagyobbik felét. *Ferenc* császár lemondott Belgiumról, de visszakapta régi olasz birtokait, Tirolt, Krajnát, Karintiát, Galiciát, Belgiumért kárpótlásul pedig Velencét, Istriát, Dalmáciát és Salzburgot. *Magyarország* is visszakapta tengerpartját. *Svédország* *Norvégiát* szerezte meg *Dániától*. *Anglia* tengeri uralmát biztosította Maltával, Helgolanddal, Ceylonnal és a Fokfölddel. *Hollandia* és *Belgium* németalföldi királysággá lett. A *spanyol* és az *itáliai* dinasztiákat restaurálták. *Németország* államai szövetségre léptek. Az egész emberiséget érdeklő legfontosabb határozatok pedig, hogy Anglia lemondott tengeri uralmáról; hogy a tengert és a több országon áthaladó folyókat is semlegesnek nyilvánították és eltiltották a néger rabszolgakereskedést.

A bécsi kongresszus határozatai.

2. Magyarország a francia forradalom és háborúk korában.

a) Az alkotmányosság helyreállítása; az 1790/91-iki országgyűlés.

A francia forradalom eszméi már József uralkodása végén hatottak, főleg a népfenség és a társadalmi szerződés elve. Az alkotmányosság gyors helyreállítása szükségesnek látszott, különben a nemzet elszakad a dinasztiától. Az ország e tekintetben kedvező várakozással tekintett az új királynak, *II. Lipótnak* (1790—1792) uralkodása elé.

József öccse, *II. Lipót* nagyon jó hírnévnek örvendett. Fölvilágosult uralkodó volt ő is, de népeit nem akarta saját meggyőződésük ellenére boldogítani. Mindenekelőtt a belső megbékítésre törekedett. Magyarországon a Budára összehívott országgyűlésnek kellett a nyugalmat visszaállítani.

II. Lipót.

Csakhogy a József rendszere ellen kitört mozgalom már sokkal nagyobb hullámokat vetett, semhogy egykönnyen le lehetett volna csillapítani. Az előkészületek az országgyűlésre még csak fokozták az izgalmat. Körülbelül 300 röpirat készült ekkor, mindegyiknek volt valamelyes terve vagy legalább egy-egy reformjavaslata. A röpiratok a francia eszmékért is síkra szálltak. A legnevezetesebbek Martinovics Ignác apát, Laczkovics János huszárkapitány és a nagytudományú Hajnóczy József iratai voltak. De a főurak közül is többen ragadtak tollat, hogy a fölvilágosult eszméket terjesszék (Batthyány Alajos gr., Nagyváthy János).

Az ellenzék.

A lelkület tehát nagyon viharos volt, amikor az országgyűlés Budán megnyílt. Mindenki fontos határozatokat várt. A katonák az országgyűléshez fordultak, hogy magyar tiszteket kapjanak. A Gréven huszárezred tisztikara pedig a magyar vezénylet érdekében folyamodást nyújtott be. A tárgyalás nagyon zavaros és viharos volt. A szélső ellenzéket a tiszai kerületek képviselték. Ők hangoztatták a jogszakadás elméletét (*filum successionis interruptum est*) és a porosz udvarral is összeköttetésbe léptek.

A külügyi helyzet tisztázása.

Megváltozott azonban a kép, amikor Lipót megegyezett a porosz udvarral. Lipót a törökkel is megbékélt. A belga forradalom is lecsillapult. A király ekkor a helyzet ura volt és fölényesen lépett föl a rendekkel szemben. Pozsonyba helyezte át a gyűlést, erélyesen kifejtette álláspontját s az országgyűlést nyugodtabb mederbe terelte. Az egyetértés hamar helyre is állott, amikor a rendek a király fiát, Sándor Lipót főherceget választották nádorrá.

Az országgyűlés végzései.

A koronázás után pedig a törvényeket is gyorsan megalkották. A főtörékvés az alkotmány biztosítása volt. Ezt szükségessé tette az előző alkotmányellenes korszak. Törvénybe iktatták, hogy az országnak független, önálló alkotmánya van és saját törvénye szerint kormányzandó (10. t. c.), hogy az új király hat hónap alatt köteles magát megkoronáztatni, hogy a király a törvényhozás és magyarázás jogát az országgyűléssel együtt gyakorolja, hogy az országgyűlést legalább minden harmadik évben összehívja, hogy adót az országgyűlés nélkül nem szedhet. A katonaság ügyében azonban a király elutasított minden kívánságot. Épp úgy a magyar nyelv ügyében is, amelyről sok szó esett s meg kellett elégedni azzal, hogy az egyetemen, az akadémiákon és gimnáziumokban külön magyar nyelvi tanszékeket állított föl. A reformokra, amelyekről az országgyűlés előtt sokat beszéltek, nem került a sor. Kiküldtek ugyan egy reformbizottságot, de a francia háborúk csirájában elfojtották a mozgalmat.

b) **A forradalom hatása; részvétel a francia háborúban.** II. Lipót 1. Ferenc.

nem sokáig uralkodott. A francia forradalom viharai még arra ösztönözték, hogy II. Frigyes Vilmosmal Pillnitzben találkozzék és szövetséget is kössön, de az ebből származott háborút már fiának, I. Ferencnek (1792—1835) kellett megvívnia. Ferenc nem volt olyan fölvilágosult, mint atyja. Jóindulatú király, aki nem szeretett ellentéteket kelteni, de emellett bizalmatlan, gyenge fejedelem, aki helyett tanácsosai kormányoztak. A francia forradalom rémuralma és a reá nézve oly szerencsétlenül végződött háborúk az új eszmék esküdt ellenségévé tették és mindenképen azok elfojtására törekedett. Ebben a törekvésében segítségére voltak a rendek, akik rendi jogaikat féltve őrizték, a rémuralom óta elfordultak a forradalomtól és a király törekvéseit buzgón támogatták. Eközben történt, hogy Angliában elfogták a konvent embereit, akik ott forradalmat akartak ébreszteni. A londoni rendőrség értesítette az udvart, hogy ezek a bécsi és pesti jakobinusokkal is összeköttetésben álltak. Ennek hatása alatt Bécsben és Pesten többeket el is fogtak, köztük Martinovicsot is. A mozgalom, amelynek a rendőrség nyomára jött, nem volt veszedelmes. A Martinovics ugyan tényleg összeköttetésben állott a jakobinusokkal és a forradalmi kátét is lefordította, de a társaság, amelyet alapított, teljesen ártatlan jellegű volt. vics össze-
esküvés.

Nem is terjesztette eszméit a nép körében, hanem művelt emberek, főképp fiatal rajongókat és írókat gyűjtött maga köré. Ezekkel A titkos
társaság. alapította meg titkos társulatát, amelynek tagjai voltak: Hajnóczy, Laczkovics kapitány, akit a Gréven ezred folyamodványának megszövegezése miatt elítéltek, továbbá Kazinczy, Bacsányi és több más neves író.

A rendőrség elrettentő példát akart szolgáltatni; a bíróság A pör. tizennyolc halálos ítéletet hozott. Martinovics és igazgatótársait a budai generális kaszálóréten (azóta Vérmező, 1795 máj. 20 és jun. 3) lefejezték; a többi ítéletet, köztük Kazinczyét, Verseghyét, Szentjóni Szabóét börtönre változtatták.

A pör alkalmat adott Ferenc királynak, hogy a szabad véleménynyilvánítását megszorítsa. A cenzura egész hasábokat törölt az újságokból, előzetes engedély nélkül könyv meg nem jelenhetett, a külföldi munkákat bejövetelükkor megvizsgálták és éveken át szakácskönyvek és naptárak címlapjai alatt csempészték be. Így elzárták az országot a külvilágtól. A titkos rendőrség mindenhova befurakodott és mindenkit ellenőrzött. A reakció.

Míg az udvar így bánt a nemzettel, addig az ország buzgón A francia há-
borúk terhei.

támogatta a királyt a háborúban. A magyar hadak mindig ott küzdöttek Napoleon ellen. Midőn pedig Napoleon 1809-ben a nemzethez kiáltványt intézett, amelyben a Habsburgoktól való elszakadásra hívta föl, a nemzet azzal felelt, hogy 200,000 főnyi nemesi hadsereg állott talpra az uralkodó védelmére (győri csata). A nemzetnek ennyi áldozatát az uralkodó semmivel sem viszonzta.

Általában az országgyűlések hatásköre ebben az időben vajmi csekély volt. A nemesség buzgón támogatta a királyt és még alkotmányos sérelmeivel sem igen hozakodott elő. Ha meg is tette, nem sok sikert érhetett el, mert az udvar ridegen elzárkózott minden kívánság előtt, úgyhogy még József nádor is lealázkodónak tartotta az országgyűlés szerepét, amiért Bécsben «új Rákóczinak» csúfolták és azzal vádolták, hogy Magyarországot el akarja szakítani Ausztriától. Közjogi szempontból nevezetes volt az osztrák császári cím fölvétele, de a rendeket megnyugtatta Ferenc kijelentése, hogy ez Magyarország közjogi helyzetén nem fog változtatni. A rendek az országra káros vámrendszer megszüntetésén is sikertelenül fáradoztak. A magyar nyelv ügyében is csak annyit értek el, hogy az országgyűlés fölratait magyarul és latinul terjeszthették föl, hogy a kormány-székekkel magyarul levelezhettek és a megyei törvényszékek nyelve is a magyar lett.

A deval-
váció.

Magyarország tehát a nagy áldozatoknak semmi hasznát sem látta. Ellenkezőleg az osztrák papírpénz-gazdálkodás, amely ellen az országgyűlés ismételten fölszólalt, újabb csapást hozott rá. A háború idején Ausztria fedezet nélkül szaporította a papírpénzt, amely rohamosan veszítette értékét. Wallis pénzügyminiszter 1811-ben egyszerű rendelettel a bankjegyek értékét egyötödére devalválta. Az országgyűlés tiltakozott ellene, hogy ismét rendelettel kormányozzanak s a kormány kívánságait: hogy a hadiadót és a só árát emelje, az államadósság felét pedig vállalja el, megtagadta. Ezzel az amúgy is kifosztott országot akarta megóvni az újabb terhektől, de Bécsben megharagudtak és tizenhárom évig össze sem hitták a rendeket. Újabb alkotmányellenes uralom következett.

V. NEMZETI KÜZDELMEK A XIX. SZ. ELSŐ FELÉBEN.

1. A Szentszövetség és az 1820-as évek forradalmi mozgalmai.

A hatalmaknak Napoleon ellen való szövetkezése elérte célját : a Napoleon terjeszkedése következtében megkárosult államok régi területeit helyreállították és az elűzött fejedelmeket visszahelyezték. Európa régi rendjét visszaállították, de szükség volt az így visszaállított rend és béke fenntartására is. Ebből a célból Sándor cár Ausztriával és Poroszországgal ú. n. Szentszövetséget kötött, amelyhez később külön fölszólításra az apróbb államok, sőt Angol- és Franciaország is hozzájárultak. A fejedelmek arra szövetkeztek, hogy népeiket egy keresztény népcsalád tagjainak tekintik és hitük parancsolatai szerint kormányozzák. Népeiknek atyjai lesznek és arra törekednek, hogy azok testvéri szeretetben éljenek.

A Szentszövetséget azonosítani szokták a Franciaország ellen alakult szövetséggel. A rendszer pedig, amelyet vele kapcsolatba hoznak, a Metternich rendszere.

Metternich minden alkotmányosságnak ellensége volt. Szíve Metternich mélyéből gyűlölte a forradalmat és ez a gyűlölete olyan vakká tette, ^{rendszere.} hogy veszedelmesnek tartott minden újítást és minden reform-mozgalomnak elejét akarta venni. A fölvilágosodás híveit : az írókat, tudósokat, ügyvédeket és a tőkepénzeseket fölforgató elemeknek tekintette. A népet sem akarta oktatni, hogy a fölvilágosult eszmék köreikben ne terjedhessenek. Megszorította tehát az oktatást, megakadályozta a szabad véleménynyilvánítást, behozta az előleges cenzurát, megtiltotta a gyülekezéseket és titkos rendőrségével ellenőrizte az egész polgárságot. Még a leveleket is hivatalból fölbontották és elolvasták. Akiket fölforgatóknak hitt, azokat elfogatta és bebörtönöztette. Ezt a rendszert pedig nemcsak Ausztriában honosította meg, hanem egész Európára ki akarta terjeszteni. Mivel a Szentszövetség megalkotásában s még inkább annak későbbi vezetésében Metternichnek nagy szerep jutott, azért az ő abszolutisztikus rendszerét a Szentszövetség rendszerének szokták nevezni.

Metternich abszolutisztikus kormányzási rendszerét később (aacheni kongresszus, 1818) az uralkodók is elfogadták s ettől kezdve az olyan szövetkezésnek látszik, amely bárhol jelentkező forradalmi mozgalmaknak elfojtására irányul. Ebből a nézőpontból tehát a Szent-

szövetség rendszere a nagy francia forradalom visszahatásaként tűnik föl.

Az ellenzék.

E rendszernek természetesen voltak ellenségei is. A művelt körök sehogy sem tudtak megbarátkozni a reakcióval, amely nem ismert határt. De mivel az abszolutizmus korában a fölvilágosult eszmékért nem lehetett nyíltan síkra szállani, a reformok hívei titkos társulatokból indították meg a mozgalmat. Ilyenek voltak a jakobinusok titkos bizottságai, az egyházi titkos kongregációk. A legnagyobb titkos társaság az olasz carbonarik társulata volt, amely céljául a szabadság és Itália nemzeti egységének kivívását tűzte ki; Németországban az elégtelen diákok és tanárok Jénában gyülekeztek, ahol a német nemzet egyesítésének kérdését vetették föl.

Minél erősebb volt a Szentszövetség rendszerének elnyomása, annál hevesebb ellenállásra ingerelte a népeket, amelyek az elnyomással szemben az alkotmányos kormányzás, a gondolat- és sajtószabadság kivívására törekedtek. E törekvések helyenként már az 1820-as években forradalmakra vezetnek. De az így előálló forradalmi mozgalmaknál még egy másik tényező is szerepel és ez a *nemzeti eszme*. Az az önkény, amellyel Napoleon az uralma alá hajtott országokkal, illetőleg népekkel rendelkezett, fölébresztette az elnyomott népek *faji érzését, nemzeti öntudatát*. Az elkövetkezendő küzdelmek tehát nemcsak az önkény-, hanem főleg az *idegen* uralom lerázására s a faj, illetőleg nemzetiség minél teljesebb érvényesítésére törekednek s így részben alkotmányos, részben pedig nemzeti küzdelmeknek mutatkoznak.

Az 1820-as évek forradalmi mozgalmai.

Az 1820-as évek első forradalmi mozgalmaként *Spanyolországban* indult meg; ennek hullámai csaptak át később Dél-Európa többi országaiba is. A spanyoloknak Napoleon ellen indított szabadságharca 1812-ben VII. Ferdinándnak (1812—1833) trónraemelésével végződött. A spanyolok új alkotmányt dolgoztak ki, amelyre a király trónra léptekor megesküdött. Ferdinánd azonban a reakcionáriusok hatalmába jutott, az 1812-iki alkotmányt megszüntette és zsarnok módon uralkodott. Ez az uralom azonban elkeserítette a népet és amidőn 1820-ban az amerikai spanyol gyarmatok föllázadtak, a nép fegyvert fogott az 1812-iki alkotmányért és Ferdinánd kénytelen volt a forradalmárok előtt megalázkodni.

A nápolyi forradalom.

A siker, amelyet a spanyolok értek, az olaszokra és a portugálokra is nagy hatással volt. Itália egész félszigete osztrák uralom vagy befolyás alatt állott. A legrosszabbak voltak a viszonyok Nápoly-Sziciliában, ahol a Bourbonok (I. Ferdinánd 1759—1825) önkényeske-

dése különösen a sziciliaikat keserítette el. A forradalom a spanyol hírek hatása alatt ott is kiütött és az elégtelennek Ferdinánd királyt rákényszerítették, hogy fogadja el az 1812-iki spanyol alkotmányt.

Csakhamar követte a példát Portugália is, amely (VI. János) A portugál királyával (1816—1826) az 1812-iki spanyol alkotmányhoz hasonló forradalom. alkotmányt fogadtatott el.

A forrongás meg is ijesztette Metternichet, aki összehívta a laibachi kongresszust, amely kimondotta a fegyveres beavatkozás szükségét. Így azután az itáliai forradalmakat az osztrák, a spanyol forradalmat pedig a francia seregek elfojtották. De az osztrák fegyverek diadala már nem vette el a népek bátorságát. Az itáliai forradalom leverése után a Balkánon lobbant föl a szikra.

A Balkán-félsziget keresztény népei nagyon súlyosnak érezték a török uralmat. A szultán önkényesen uralkodott, az államügyek teljesen rendezetlenek voltak. A janicsárok elzüllöttek és minduntalan Törökország lázongtak. A basák közül némelyek egészen önállósították magukat hanyatlása. és nem engedelmeskedtek a szultánnak.

A belső zűllés a török hatalmat egészen aláásta. A leigázott keresztény lakosság már a XVIII. század vége óta kísérleteket tett, hogy fölszabadítsa magát. Törekvéseiket Oroszország is támogatta, amelynek politikája II. Katalin óta a Balkán felé törekedett. Az oroszok a görög-keletiek fölött egyházi protektorátust követeltek maguknak, hogy az ország belső ügyeibe avatkozhasanak.

Oroszország támogatása a Balkán kis népeinek bátorságát és A szerb fejedelemzeti önrerzetét csak növelte. Az első sikeres fölkelést Szerbia indította meg. Ott az oroszok titkos támogatásával már 1804 óta folyt a alakulása. küzdelem, amelyet Obrenovics Milos 1817-ben sikerrel befejezett. Szerbia az Obrenovicsok vezetésével külön fejedelemséggé alakult, de a török fennhatóság elismeréséül a szultánnak adót fizetett.

Ezzel elérkezettnek látszott a balkáni keresztények fölszabadításának ideje. A görögök műveltségük újjáélesztésén dolgoztak és egy titkos társasággal (hetairia) kísérlették meg fölszabadításukat. Ennek a társaságnak Oroszországban is számos híve volt, köztük A görög szabadságharc. Capodistria, Sándor cár egyik bizalmas tanácsosa, aki Metternich rendszerét mindig nyíltan támadta. Egy orosz törzstiszt, Ypszilanti Sándor herceg 1821-ben meg is indította a forradalmat, de a görög fölkelésre a törökök borzalmas kereszténymészárlással feleltek, ami egész Európa népeinek figyelmét Görögországra fordította. A szabadság s az egész kereszténység ügyének tekintették a görög szabadságharcot. A görögök megsegítése érdekében fölolvasásokkal

izgattak, gyűjtöttek számukra és önkéntes csapatok siettek segítségükre (Byron).

Ez a társadalmi mozgalom azonban nem nyújtott elég segítséget, mert a török túlerő győzött a fölkelésen. De ekkor Anglia, Oroszország és Franciaország a görögök érdekében beavatkoztak s a *novarinói* tengeri csatavesztés (1827), főleg pedig az orosz seregeknek Konstantinápoly felé való előnyomulásának hatása alatt a szultán Drinápolyban megkötötte a békét és beleegyezett, hogy Görögországot függetlenítsék.

A kérdést véglegesen a londoni kongresszus döntötte el, ahol az európai hatalmak kimondták Görögország függetlenségét és a bajor király fiát, Ottót tették meg királynak (1832—1862). Ez volt az első diadalmas szabadságharc, amelynek sikere a többi európai népet is fölbuzdította.

2. A Bourbonok újabb bukása; az 1830-iki júliusi forradalom és következményei.

A charta.

1814-ben, amikor a szövetségesek bevonultak Párisba, restaurálták a Bourbonokat. A trónt XVI. Lajos öccse foglalta el XVIII. Lajos (1814—1824) néven. Franciaország alkotmányt is kapott, a chartát, amely kimondta a vallásszabadságot, fönntartotta a törvény előtt a polgárok egyenlőségét és megnyitotta nekik az összes hivatalokat és részt juttatott — habár elég magas cenzus alapján — a törvényhozásban. A király felelős minisztériumával gyakorolta a kormányzati hatalmat.

Ez alkotmány kb. annak felelt meg, amit Montesquieu hirdetett. A polgárok nagyobb szabadságot élveztek, mint Napoleon idejében, de azért a Bourbonok restaurációját az ancien régime visszaállításának tekintették. Haragudtak a Bourbonokra azért is, hogy az idegen ellenség segítségével tértek vissza. Pedig Lajos jóindulatú uralkodó volt, de csakhamar a visszatért emigránsok befolyása alá került.

A reakció.

A pártok elkeseredett ellenszenvvel küzdöttek egymás ellen. A royalisták fékezhetetlen dühvel rontottak különösen a száznapos uralom embereire. A délvidéken megújultak a fehér rémuralom borzalmi, több tábornokot (Ney stb.) is kivégeztek.

XVIII. Lajos nem helyeselte a túlbuzgók (ultrák) politikáját és arra törekedett, hogy az ellentéteket elsimítsa, ami azonban nem sikerült. A kedvezőtlen fordulat pedig akkor állott be, midőn meghalt Lajos és a trónon öccse követte, X. Károly (1824—1830) néven. Ezzel az ultrák kerültek uralomra, akik hatalmukat éreztették is.

Az elégtelenség csak akkor tört ki igazán, amikor a király az A júliusi emigránsok kárpótlására 30 millió frankot szavaztatott meg (1825). Ez forradalom. az ancien régime diadala volt. A kormány azonban csakhamar elvesztette a parlamenti többséget és az új választások az ultrák vereségével végződtek. Majd a mérsékelt kiráypártiak is elpártoltak X. Károlytól s a köztársaságakkal szövetkezve, az Orleansoknak készítették elő a talajt. Károly erőszakosan lépett föl és a parlamentet föl-oszlatta, de a választásból az ellenzék megerősödve került ki, amire Károly 1830 jul. 26-án négy rendeletet adott ki. Az újonnan választott kamarát összeülése előtt föl-oszlatta. A képviselők számát megszorította, a választást csak a leggazdagabbakra bízta, a sajtóra pedig elrendelte az előleges cenzurát. Erre az egész társadalom megmozdult. Írók és képviselők proklamációkban törvénytelennek nyilvánították a júliusi ordonnanceokat. A nép és a diákok fegyvert fogtak, barrikádokat emeltek és háromnapos utcai harc után (jul. 26—28.) diadalmaszkodtak. Majd kitörő lelkesedéssel fogadták Lajos Fülöp orleansi herceget, a híres Égalité Fülöp s a polgárság Lajos Fülöppel az Orleansokat emelte a trónra. A chartát újból kiadták, a király megesküdtött rá és elfogadta a népfelség elvét. Ez a forradalom a *polgárságnak* a nemesség és papság fölött kivívott diadala volt; ezért az új királyságot *polgárkirályságnak* nevezték.

A szabadság ügyének ez az újabb diadala épen olyan hatással Hatása. volt a többi országokra, mint 1820-ban a spanyol forradalom diadala. Portugáliában, az itáliai és a német államokban mindenfelé forradalmi mozgalmak támadtak. Ezeknél a forradalmaknál azonban nagyobb jelentősége volt a belga és a lengyel forradalomnak.

Belgiumot a bécsi kongresszus Hollandiával egyesítette; így a A belga fajra, nyelvre, vallására és foglalkozására különböző két nép megint forradalom. összekerült. De a belgák, akik számra erősebbek voltak mint a hollandusok, nem tudtak megbarátkozni az orániai I. Vilmos (1815—1840) uralmával, amely mindenben a hollandusoknak kedvezett. Az elégtelenség tehát a júliusi forradalom hatása alatt tünetni kezdtek és (aug. 25-én) megindították a forradalmat. A katonaság is az ő pártjukra állt; Belgium függetlennek nyilvánította magát és a londoni kongresszuson elismerték Belgium függetlenségét (1831). Királya a londoni kongresszus határozata alapján I. Lipót (1831—1865) kóburgi herceg lett.

A lengyelek nem voltak ilyen szerencsések. Azért fogtak fegy- A lengyel vert, mert azt az alkotmányt, amelyet Sándor cártól kaptak, I. Miklós forradalom. (1825—1855) elkobozta. A júliusi forradalom a lengyeleket is föllelke-

sította. A mozgalom a varsói katonai iskolában tört ki, amelyhez a vidék is csatlakozott. A kis számú orosz seregeket kiszorították, de közben tárgyalni kezdtek a cárral. Az oroszok így időt nyertek és 1831 elején Paskievics 115,000 emberrel vonult az országba. Rettenetes vérfürdővel elfoglalta Varsót. Számos kivégzés és birtokelkobzás következett. Lengyelország önállósága megszűnt; ismét orosz igazgatás alá került és nemzeti jellegéből egészen kiforgatták.

3. Anglia fejlődése a XVIII. században és a XIX. század első felében.

A nagy angol forradalom lezajlása után Anglia mindinkább vezető szerepet játszik az európai politikában. *III. Vilmos* koalíciót hoz létre XIV. Lajos túlhatalma ellen, majd a spanyol örökösödési háborúban az «európai egyensúly» elvét képviseli s a háború végével jelentős haszonra tesz szert (l. ott). Még annak során (1703) Portugáliával igen előnyös kereskedelmi szerződést köt (Methuen-szerződés). Ugyancsak a XVIII. sz. elején (1707) történik a Skóciával való perszonális unió, amittől kezdve szokás *Nagybritanniáról* beszélni. Ugyanakkor azonban az *ír-kérdés* végkép kiéleződik s a lázadás leverése után Írország a politikai jogoktól megfosztva, gazdaságilag elnyomva, egész napjainkig mint angol gyarmat tengődött.

Egyébként a XVIII. sz.-ban jóformán egymást érik a háborúk. Anna (1702—1714) és I. György (1714—1727) után. *II. György* (1727—1760) részt vesz az osztrák örökösödési háborúban; majd az észak-amerikai francia és angol gyarmatok között támadt határvillongás okoz háborút Franciaországgal, amelyhez Spanyolország is csatlakozik, de mindketten rajta vesztenek. Ekkor szerzi meg Anglia Kanadát, Új-Skóciát stb. A *Keletindiai Társulat* háborúját is diadalra segíti, de a saját észak-amerikai gyarmataival — egyidejűleg Spanyol-, Franciaországgal és Hollandiával — szemben viselt háborút elveszíti. Majd a francia forradalom kitörése, az írek fölkelése és Franciaország beavatkozása újabb háborút okoz (1793), ami egészen a bécsi kongresszusig úgyszólván szakadatlanul tart, de Anglia részére újabb sikereket és birtokokat szerez (a franciák, (Malta), spanyolok, hollandok rovására (Ceylon, Fokföld).

De a hadi sikereknél is fontosabbak a XVIII. sz. angol találmányai: *Arkwright* lőerőre berendezett szövőgépe és *James Watt* gőzgépe (1765), mert ezek adnak alkalmat az angol ipar hatalmas ki-fejlődésére.

Míg a XVIII. sz.-ban Anglia politikai hatalmának és gyarmatbirodalmának kifejlődése történik, addig a XIX. sz. első felében az állam nagy belső átalakuláson megy át és a többi európai államot ezúttal is megelőzve, korszerű reformok hozatalával növeli erejét.

A francia háborúk korában sok belső baj támadt; a gazdasági életben nagy változások történtek. A kereskedelem a háború és a kontinentális zárlat következtében válságos helyzetbe jutott és fontos területeket veszített el. A bécsi kongresszus után az angol kereskedők megkísérelték visszaszerezni az európai piacokat, de a kontinens államai maguk is ipart akartak fejleszteni, védővámokat állítottak föl és a háborúkban anyagilag kimerülve, fogyasztásukat korlátozták. Az angol kereskedelem tehát a spanyol uralom ellen föllázadt amerikai gyarmatokban szerzett új összeköttetéseket, de az új piacok csekély fogyasztása nem állott arányban az angol ipar fokozódó termelésével. A munkanélküliség, — amelyet a gépeknek mind nagyobb mérvű alkalmazása amúgy is növelt — elviselhetetlen volt. Így a francia háborúk idején az ipar a kereskedelemmel együtt szenvedett s az ipart gyors egymásutánban súlyos válságok érték. A gyárosok minduntalan kénytelenek voltak az üzemet beszüntetni és a bukások is egymást érték.

A földművelésnek pedig a békekötés ártott. A kontinensről ugyanis annyi gabona özönlött Angliába, hogy a termelést komoly veszéllyel fenyegette, úgyhogy a kormány az angol gabonát tekintélyes vámmal védelmezte, ami viszont az életet drágította.

A gazdasági bajból következett a társadalmi. A földbirtokos földjét bérbe adta, a bérlő pedig rosszul fizetett napszámosokkal műveltette. A termelés aláhanyatlása miatt a bérek is annyira hanyatlottak, hogy a nép nagy tömegei szörnyű nyomorba süllyedtek. A legnagyobb volt a nyomor Írországra, ahol a protestáns angol birtokosok a katolikus ír parasztságot teljesen elnyomták. Ott természetesen a nemzeti és a vallási ellentét a nép gyűlöletét is fokozta. Angliában a géprombolás, Írországra a gyilkosság, gyújtogatás, a jószág elpusztítása napirenden volt s a megtorlás a lakosságot még jobban elkésérítette.

Ilyen kedvezőtlen viszonyok között veszi át az uralmat III. Györgytől (1760—1820) IV. György (1820—1830), akinek idejében elkezdődnek a reformok.

Az első nagy reform a Test-act eltörlése volt (1829); ezzel a katolikusok is hozzájutottak az összes polgári és politikai jogokhoz.

Ezt az intézkedést néhány év múlva a választás reformja kö-

A választás
reformja.

vette. A választás rendje még a középkorból származott, de azóta a népesedési viszonyok nagyon megváltoztak. Amíg pl. a délvidéken egyes elnéptelenedett községek külön képviselőt küldtek, az északi nagy városok, pl. Manchester, Liverpool egyáltalán nem voltak képviselve. A választásoknál pedig a legnagyobb visszaélések fordultak elő.

A gabona-
vám
eltörlése.

Az új kerületi beosztás és a választói jog kiterjesztése után a polgárostály nagyobb képviselethez jutott. A földbirtokos osztály hatalma csökkent és a reformpárt több reformot léptetett életbe (a városok autonómiája, a szegényügy és az ír kérdés rendezése, a rab-szolgáslagnak a gyarmatokban való megszüntetése, stb.). De minden-nél fontosabb volt a *gabonavám* eltörlése (1846, Cobden R.), amely egyszersmind a munkás- és polgárostály diadalát mutatja a föld-birtokos arisztokráciával szemben. A gabonavám eltörlése javára vált az országnak és Cobden ezzel elérte azt a célját, hogy Anglia a szabad kereskedelem politikájára tért át. A gabonavám eltörlése után 3 évvel (1849) eltörölték a *hajózási törvényt* is. Most már Anglia azt várta, hogy a kontinens piacai megint megnyílnak előtte. Ha ez a reménye nem is vált be, Anglia ipara mégis nagyon föllendült, ami a nyomort is enyhítette.

4. Az 1848-i februári forradalom és hatása.

Az 1830-i juliusi forradalom diadalra juttatta a polgárostályt, de ezzel a pártok között való éles ellentétek nem szűntek meg.

Lajos Fülöp. Lajos Fülöp (1830—1848) eleinte nagyon népszerű uralkodó volt, de Franciaország hagyományos nagy ellentéteit ő sem tudta elsi-mítani. Azok, akik az Orleansokat trónra emelték, sem értettek egyet. Az egyik rész a munkások érdekében nagy reformokat ter-vezett és a külső forradalmakat (Lengyelország, Itália) is meg akarta segíteni. De ezeknél veszedelmesebbek voltak a legitimisták, a bona-partisták és a republikánusok. Ez utóbbiak a munkásságra támasz-kodva, összeesküvéseket szőttek és a király ellen merényleteket is követtek el. Az összeesküvések és a merényletek után a király arra törekedett, hogy az ügyek vezetését maga vegye a kezébe. Ezzel viszont a parlament jó részét elidegenítette magától. Thiers kijelen-tette: Le roi règne et ne gouverne pas.

A februári
forradalom.

A parlamentáris kormányzás hívei reformokra törekedtek és a reformok érdekében bankettek rendeztek, amelyeken a vezetés csakhamar a köztársaságiak kezébe került. Az 1848 február 22-ikére

tervezett lakomát a hatóság éppen ezért eltiltotta. A kitűzött helyen azonban kíváncsiakból nagy tömeg verődött össze és tüntetett. Éjjel a munkások barrikádokat emeltek. A kormány erre lemondott, de már késő volt. A most már örömben tüntetőket nem akarták a külügyminisztérium elé engedni. A katonaság szerencsétlen föllépését (52 tüntetőt leterítették) a király ellenségei fölhasználta ellene. Február 24-én a tömeg a Tuileriák elé vonult. Az előző napokban kifáradt katonaság nem tudta őket föltartóztatni. A király tehát lemondott unokája, a párisi gróf javára, maga pedig elmenekült.

Az ideiglenes kormány.

A tömeg a kamarába is berontott és kiereszkolta a királyság eltörlését; az ügyek vezetését héttagú ideiglenes kormányra bízta. Közben azonban a munkások is választottak négy képviselőt, akiket az ideiglenes kormány vissza nem utasíthatott. Ebből természetesen nagy ellentét fejlődött.

A munkások szociális reformokat sürgettek. Szervezkedésük a harmincas években történt. Elveiket Saint-Simontól vették, de később Baboeuf kommunista tanai voltak rájuk nagy hatással. A szegények nagy tömege (sansculotte) már a nagy forradalomban is a legfontosabb tényező volt. A kormányzásra azonban képtelen volt s így a forradalom a polgárosztály kezébe juttatta a vezetést. Az 1830-i forradalom pedig a tőkésosztálynak kedvezett és az őt uralomra segített munkásosztály még kedvezőtlenebb helyzetbe jutott. A munkások most Louis Blanc körül csoportosultak, aki azt hirdette, hogy mindenkinek joga van munkára és az államnak gondoskodnia kell, hogy polgárai munkához jussanak.

Louis Blanc segítségével, aki tagja volt az ideiglenes kormánynak, a munkásság elérte, hogy nemzeti műhelyeket állítottak a munkátlanoknak, ahol napi 2 frankért foglalkoztatták őket. A kamara az általános szavazatjogot is elfogadta.

A szocialisták azonban nem elégedtek meg ezzel. A nemzeti zászló helyett a maguk vörös zászlaját akarták elfogadtatni. Nagy hatalmuk megdöbbsentette a polgárokat, új rémuralomtól féltek és menekültek Párisból. Sok gyáros beszüntette a munkát, amire a munkátlanok száma annyira megnövekedett, hogy hetenként csak két napon foglalkoztattak mindenkit, a többit pedig napi egy frankkal segélyezték. Még így is haszontalan munkát végeztek velük, ami az állam nagy kárával járt, úgyhogy néhány hónap múlva a nemzeti műhelyeket be kellett zárni. Erre júniusban újabb zavargás volt, de addigra már a polgárosztály megszervezkedett s így ez a forradalom teljes leverésükkel végződött; négyezer fölkelőt mindjárt deportáltak.

Ezután megtörtént a köztársasági alkotmány megalkotása és az elnökválasztás. Elnökké a köztársaságiak jelöltjével (Cavaignac) szemben Bonaparte Lajos Napoleont választották meg, amivel kitűnt, hogy a nép nagy többsége a monarchiának a híve.

A februári
forradalom
hatása.

A francia események hatását mindjárt a februári napok után egész Európa megérezte, elsősorban a német államok, amelyek közül Ausztria és Poroszország voltak az abszolút rendszer legerősebb támaszai.

A badeni
forradalom.

Badenben és több apró fejedelemségben is kitört a forradalom s a fejedelmek teljesítették is népeik követelését.

Erre azután Ausztriában is megmozdultak a tömegek, ahol a kormány minden korszerű reform elől elzárkózott. Ausztriában II. József óta semmi sem történt a jobbágyság érdekében és a polgárságot a külföldi műveltségtől is elzárták. De nem tudták megakadályozni, hogy ne szerezzenek tudomást a szabad Franciaországról és ne vágyakozzanak annak intézményei után. Ehhez járultak még a nemzeti mozgalmak: a németeké az összes németek, a szlávoké a szlávok egyesítésére. Igen nagy hatással voltak a magyar események is. (Kossúth március 3-i beszéde.) Március 13-án Bécs népe a sajtósabadság és a népképviselői országgyűlés követelésével berontott a Reichsrathba. A kormány katonaságot vezényelt ki, amely azonban tehetetlen volt, úgyhogy a tömeg a Burgba is behatolt. Metternich lemondott, az udvar fölszabadította a sajtót és összehívta a nemzetgyűlést.

A bécsi
forradalom.

Ugyanezekben a napokban Magyarország is kivívta független felelős kormányzását, népképviselői országgyűlést szervezett és fölszabadította a sajtót.

A berlini
forradalom.

A bécsi forradalom gyújtotta azután lángra a berlinit. Ott a nép már március 14-én kívánta az országgyűlés (Landtag) összehívását és a katonasággal már akkor összeütközött. Március hó 15-ikén a bécsi forradalom hírének hatása alatt IV. Frigyes Vilmos (1840—1861) teljesítette is kívánságukat és kijelentette, hogy maga áll a nemzeti mozgalom élére.

A siker azonban nem volt tartós; a reakció hamarosan diadalmaskodott. Bécsben is, Berlinben is leszerelték a nemzetőrséget és valóságos katonai rémuralmat teremtettek.

Ugyanekkor az olaszok is a nemzeti eszméért, az olasz egységért szálltak síkra.

Az olasz
forradalmak.

A küzdelem ott volt leghevesebb, ahol az osztrákok uralkodtak. Milanóban és Velencében elkeseredett utcai harc folyt, amely a többi

olaszokat is síkra szólította az osztrákok ellen, úgyhogy a forradalomból nemzeti szabadságharc fejlődött, amelynek élén Károly Albert sardiniai király (1831—1849) állott és megüzente Ausztriának a háborút. Lombardia és Velence mindjárt Sardiniához csatlakoztak, de a háború szerencsétlenül végződött. Radetzky Custozánál (jul. 25), majd Novaránál (1849 márc. 23) megverte Károly Albertet, aki lemondott fia, II. Viktor Emanuel javára.

Lombardia és Velence visszakerült az osztrák uralom alá. Az A reakció. osztrákok nagy kegyetlenséggel (Haynau, Brescia) álltak bosszút a lázadókon. Az ő segítségükkel az abszolutizmus az egész Középső-Itáliában diadalmaskodott. Így az 1848-i mozgalom Itáliában sem termett tartós gyümölcsöket.

5. Magyarország újjászületése.

a) **I. Ferenc abszolutizmusának bukása. Széchenyi megindítja a Alkotmány-reformmozgalmat.** A Szentszövetség kora, amely Európaszerte az ellenes kor-abszolutizmust juttatta diadalra, Magyarországon már abszolutizmánysz-tikus kormányrendszert talált, amelynek élén Metternich állott. Ez a rendszer azonban éppúgy járt, mint a II. Józsefé. Csak addig lehetett fönntartani, amíg külső bajok nem bonyolították a helyzetet. Az 1820-i forradalmi mozgalmak azonban Metternichet komoly zavarba hozták. Az itáliai beavatkozáshoz pénzre és katonákra volt szükség, de az országgyűlést összehívni nem akarták. Metternich tehát rendelettel akart toboroztatni és adót szedetni. Az adót pedig úgy emelte föl, hogy a papírpénzben megszavazott adót (évi négy millió forint) pengő pénzben szedette. Ezek a törvénytelen rendeletek azonban, amelyek a kimerült országtól újabb súlyos anyagi és véráldozatokat követeltek, fölkellették az ellenállást. A megyék egy része, Bars megye bátor példájára, megtagadta a rendeletek végrehajtását és az országgyűlés összehívását sürgette s minthogy Ferenc király esküjét megszegni nem akarta, kénytelen volt 1825-re az országgyűlést összehívni.

Az erőt ehhez a küzdelemhez a nemzet az irodalomból merítette, Az irodalom. amely éppen most, az elnyomatás és a közélet szünetelése idején, erőteljes fejlődésnek indult. A Mária Terézia korában veszedelmes méreteket öltött elnémetesedés ébreszti öntudatra az ú. n. testőrírókat (Bessenyei és társai). Az ő működésük ad lendületet az irodalomnak, amely a franciás és deákos-iskolák után csakhamar a nemzeti tárgyak felé fordul. Szépíróink és tudósaink (Horváth Ádám, Dugonics András

Kisfaludy Sándor, Vörösmarty Mihály; a Budai testvérek és Horváth István) a nemzeti múltból veszik tárgyukat; mintha a sívár jelenből a szebb múltba menekülnének, hogy abból merítsenek reményt a maguk és nemzetük számára egy jobb jövőhöz. A népies elemnek az irodalomba való vitele (Dugonics és Csokonai), valamint Kazinczy és társai nyelvújító munkássága: mind a nemzeti érzés fejlesztésére szolgálnak. A közélet szünetelése idején, a politikai ügyekkel szemben való közönyösséget mintegy ellensúlyozza az írók és tudósok nemzeti irányú munkássága.

Az 1825/27. országgyűlés. Az 1825. évi országgyűlésnek a munkálkodása különben teljes két évi tanácskozás után is meglehetősen meddő volt. A rendek gondoskodni akartak róla, hogy a 13 éves abszolutizmus törvénytelen-ségét a kormány is elismerje. Azt kívánták, hogy a király újból jelentse ki, hogy az országgyűlést minden harmadik évben összehívja, hogy az országgyűlés hozzájárulása nélkül adót és katonát szedni nem lehet; a király ezt el is ismerte, ez azonban vajmi silány eredmény volt. Az országgyűlés a már régen emlegetett reformokat nem is tárgyalta, hanem újabb bizottságot küldött ki azok előkészítésére.

Széchenyi föllépése.

Azért az 1825—27-iki országgyűlésnek mégis fontos szerepe jutott történetünkben. A reformkorszak ezzel az országgyűléssel indult meg. A tőle kiküldött bizottság dolgozta ki azokat a rendszeres munkálatokat, amelyek a következő országgyűlések folyamán a reformokat megindították. Ezen országgyűlés igazi jelentősége abban áll, hogy itt lépett föl az a férfiú, aki azután egy évtizeden át a reformtörekvéseket irányította és az új Magyarország alapjait lerakta: gr. Széchenyi István.

Széchenyi István gróf Széchenyi Ferencnek, a Magyar Nemzeti Múzeum megalapítójának fia volt. 1791 szept. 21-én Bécsben született. Mánásaink akkori szelleme korán a katonai pályára szólította. Mint katona kitünt Győrnél (1809) és fontos szolgálatokat tett a lipcei csatában (1813). Közben maga is tapasztalta nevelésének hiányait és nagy kitartással dolgozott, hogy ezeket pótolja. A külföld nevezetesebb országait ismételten beutazta. Angliában testi-lelki jó barátjával, Wesselényi Miklós gróffal együtt keseregtek hazájuk elmáradottságán. Ott fogamzott meg mindkettőjükben az elhatározás, hogy hazájok újjáalkotásának szentelik életüket. Széchenyi tehát otthagytá a katonai pályát és elhatározta, hogy politikai pályára lép.

Széchenyi megindítja a reformmozgalmat.

Működése az irodalom terén kezdődik. Első munkája 1828-ban jelent meg. Címe: A lovakrul. A lótenyésztés fejlesztése kedvéért vetette föl a lóversenyek eszméjét is. 1828-ban megalakította a ló-

tenyésztő egyesületet, amely később országos magyar gazdasági egyesületté alakult át.

Az erők összpontosítása különben is Széchenyinek egyik leg-sarkalatosabb törekvése. Ezért alapította meg a nemzeti kaszinót, amelyet eleinte pipázó egyesületnek csúfoltak, amelynek azonban az egységes politikai közvélemény alakulásában igen nagy szerep jutott.

Programmal Széchenyi csak 1830-ban lépett föl. *Hitel* című A *Hitel*. munkájában fejtette ki tervének nevezetesebb elveit s a könyvet egyenesen az országgyűlés munkálatainak előkészítésére szánta. A *Hitel* tulajdonképen az ősiség intézményét támadta, amelynek értelmében a föld elidegeníthetetlen. A birtokos ennek következtében földjét intenzíven ki nem aknázhatta, mert befektetésekre nem volt pénze; hitelt pedig nem kaphatott, mert a hitelező pénzéért nem kapott garanciát. Széchenyi ugyanekkor föltárta a nemesi birtokrendszer egyéb hibáit is, a robotmunkát, a jobbágyág kedvezőtlen helyzetét. Rámutatott a termelés és a kereskedelem belső bajaira. Széchenyi látja a jelen ezer hibáját, de azért nem esik kétségbe a jövő felett, sőt ő mondja ki a jelszót: «Magyarország nem volt, hanem lesz».

Széchenyi István gróf.

A *Hitel* megjelenése nagy föltűnést keltett. A reformok hívei nagy örömmel fogadták a *Hitelt*, a konzervatívek azonban kikeltek ellene és néhány megyében hivatalosan megégettették. Desseffy József gróf pedig terjedelmes könyvben, a *Hitel taglalatjában* (1831) bírálta meg Széchenyi munkáját. A *Taglalat* volt a konzervatív rendi álláspont higgadt és tudományos kifejtése. A konzervatívek attól féltek, hogyha a birtok megkötöttsége megszűnik, idegen kézre fog jutni és félelmük a bécsi kormány régibb birtokpolitikája miatt nem is volt alaptalan. Széchenyi — meg akarván magyarázni a *Hitel*nek egyik-másik «homályban maradt» pontját — a *Világ* című művében válaszolt Desseffynek. De a *Világ* is, miként a *Hitel*, inkább csak a *A Világ*. meglevő bajokat sorolja föl, de nem mutat rá rendszeresen az orvoslás módjára is. Ezt a hiányt pótolja Széchenyi harmadik nagy munkája, a *Stadium*, amely a cenzura akadékoskodása miatt csak 1833-ban je-

lenhetett meg, akkor is külföldön. A Stadiumban Széchenyi rendszeresen foglalta össze a teendőket. *Itt is a Hitelből indult ki. Gazdasági megújulásunkhoz ez a legfontosabb eszköz. El kell tehát törölni az ősiséget és a fiscalitást (hogy t. i. magszakadás esetében a birtok visszaszáll a koronára); ki kell mondani az általános birtokképeséget, aminek viszont az a következménye, hogy a törvény előtt is mindenki egyenlő. Ha azonban a törvény előtt mindenki egyenlő, a háziadót a nemesre is ki kell terjeszteni. A gazdasági élet szabad fejlődése érdekében kívánta a monopóliumok, a céhek és a limitációk eltörlését; a magyar nyelvnek az egész állami életben való hivatalossá tételét; a központi kormányzást; a tanácskozások és az ítélkezés nyilvánosságát.*

Széchenyi
politikája.

Szóval Széchenyi programjában a gazdasági kérdések az uralkodók. Gazdaggá akarta tenni a nemzetet, hogy művelődhessek. A gyökeresebb társadalmi reformokat pedig csak akkor akarta megvalósítani, ha a nép már műveltebb s így az átalakulás nem fenyeget semmi veszedelemmel. Nem a jobbágyság fölszabadítását hangoztatta, hanem azt, hogy a nemesség vállaljon terheket és vegye le azokat a jobbágyok vállairól.

A gazdasági élet föllendítése érdekében nemcsak irataiban és az országgyűlésen emelte föl szavát, hanem a kormánnyal is tárgyalásokat folytatott. Ő egyetértést akart teremteni a kormánnyal, meg akarta szüntetni a kölcsönös bizalmatlanságot, hogy ezzel a gazdasági újításoknak a kormányt is megnyerje. Ez a kényes politika azonban visszas helyzetbe sodorta s jószándékú működését sokszor bizalmatlanul nézték.

A nemzet nem szívesen látta barátkozását a kormánnyal, a kormány pedig vele szemben is bizalmatlankodott és veszedelmesnek tartotta a mozgalmat, amelyet megindított.

Gyakorlati
tevékeny-
sége.

Sikerei azért mégis nagyok voltak, mert Széchenyi nem állott meg az agitációnál és az alkudozásoknál, hanem a gyakorlati térre lépett. A közlekedés fejlesztése érdekében nagy vállalkozásokba fogott. Megalakította a Dunagőzhajózási Társaságot (1830), megkezdte a Vaskapú szikláinak repesztését. Ugyanebbe az időbe esik a pesti állandó híd érdekében kifejtett működése és 1833-ban az országgyűlés becikkelyezte a lánchídtörvényt.

b) A harmincas és negyvenes évek reformmozgalma. Széchenyi elvei gyorsan hódítottak. A harmincas évek elején a közönség nagy része már meghódolt nekik. A reformok iránt fogékony elemek mindenfelé hevültek az ősiség eltörlésért, a hitelintézet és a telekkönyvi intézmény fölállításáért, hogy az urbéri tartozást meg lehessen vál-

tani, hogy a nemességet meg kell adóztatni, hogy a hivatalokat a nem nemeseknek is meg kell nyitni, hogy a céheket és monopóliumokat el kell törölni, az igazságügyet pedig megjavítani. Ezek az óhajtasok természetesen még nem voltak általánosak. Főleg a kormány semmit sem akart tudni a reformokról. Metternich konzervatív rendszerével ezek ellentétben állottak. Hiába volt tehát az országgyűléseken az alsó táblán a reformoknak nagy többsége, a kormány szövetkezett az újításoktól féltő és az aulikus főrendekkel és a legtöbb reformnak már a felső táblán megásta a sírját. Ha pedig mindkét táblán átment valamely javaslat, a kormány még mindig talált módot rá, hogy az ügyet eltemesse vagy elutasítsa. Ilyen körülmények között — dacára a hosszas tanácskozásoknak — igen kevés az eredmény s a reformok hozatala igen lassú menetben történt.

Így pl. az 1832—36-i országgyűlésen — amelynek vezére Kőlcsey Az 1832/36. és Deák Ferenc voltak — csak annyit értek el, hogy az *urbéri apró* országgyűlés *tartozásokat és szolgálatokat* eltörölték, de az *örökváltsághoz* a kormány semmiképp sem volt hajlandó hozzájárulni. De egyes nemesek önként megvalósították az örökváltságot; elsőnek Bezerédj István.

Nagy eredmény volt, hogy a nemesség adómentességén is rést ütöttek. Az első adót, amelyet a nemességre kivetettek, a lánchídtörvény mondta ki. Megadóztatták továbbá a jobbágytelken lakó nemeseket s a megyei és az országgyűlési költségek fedezésére szolgáló *házi adót* kiterjesztették a nemességre és a papságra.

A magyar nyelv ügyében kimondták, hogy a törvény két szövege A magyar közül a magyar az eredeti; a pereket ezentúl a kir. táblán is magyarul nyelv. lehetett vinni.

Az elért eredmény — tekintve a reformjavaslatok nagy számát — A tudósítá- igen kevés volt, mert a kormány a legtöbb javaslatot elutasította, sok és a illetőleg megvalósításukat megakadályozta. Sőt az országgyűlés szólássza- vége felé a szólásszabadságot is megtámadták. A kormány Kossuth badság. Lajost, — aki mint egy távollevő főrend követe jelent meg az alsó táblán és annak tárgyalásairól írott tudósításokat szerkesztett (Erdélyben ugyanezt tette Wesselényi), — elfogatta (1837) és négy évi várfog- Elfogatások. ságra ítélte. Elítélték Wesselényit is és csak súlyos szembajának gyógyítására bocsátották szabadon. A kormány általában nagy gyűlölettel viselkedett minden ellenzéki tényező iránt. A kormány az országgyűlési ifjúság elnökét, Lovassy Lászlót is elfogatta és súlyos fogságra ítélte, amelyből a szerencsétlen ifjú örülten került ki.

De a politikai üldözés, az elfogatások és a törvénytelen ítéletek Az 1839/40. évi országgyűlés. nem is váltak a kormány politikájának javára. Az 1839—40-i országgyűlés.

gyűlésen nagy volt az elkeseredés az elfogatások miatt; az ellenzék követelésére a kormány amnesztiát adott és a politikai foglyok szabadságukat visszanyerték. A reformok tekintetében is történik némi haladás, amennyiben már a kormányt támogató konzervatívek sem zárkóztak el teljesen az újításoktól. A haladást már ők is akarják, de az új intézkedéseket kellőképp előkészítve, fokozatosan kívánják életbe léptetni («fontolva haladók»).

Néhány kérdésben az ellenzék szép eredményeket ért el. Az örökváltságot minden nehézség nélkül törvénybe iktatták; *ezentúl tehát a jobbágy örökre megválthatta magát és földjét szabadon bírhatta. A hitel szabályozására megalkották a váltótörvényt*, amelynek ereje a nemesekre is kiterjedt. A katonai szolgálat idejét tíz évre korlátozták és kimondták, *hogy a magyar katonák német ezredékhez nem oszthatók be. A magyar nyelv ügyében* kivívták, hogy a fölratokat, a helytartótanács körleveleit s a törvényhatóságok leveleit csak magyarul szerkesszék és az anyakönyveket is mindenütt magyarul írják. Azért a kormány még mindig sok fontos javaslatot buktatott meg: így a vallásügyet, a büntetőtörvénykönyvet, több gazdasági reformot és a nemesség megadóztatását. A követek azonban több megyében önként beiratkoztak az adózók közé és pl. Deák példáját Zalamegyében mindjárt kétszáz nemes követte.

A negyvenes
évek reform-
mozgalma.

Az elért eredmény, ha nem is volt sok, de ennél sokkal fontosabb, hogy a harmincas évek mozgalmái a közönség gondolkodását egészen átalakították. Az a program, amelyet Széchenyi adott, még nem vált valóra, de a nemzet vágyait már nem elégítette ki. A reformpárti közvélemény már türelmetlen volt s a reformokat gyorsütemben nagy számban akarta megvalósítani, amit pedig Széchenyi nem helyeselt. Így azután a közvélemény irányítása Kossuth kezébe jutott, akit fogsága óta a mártírkoszorú övezett. Kossuth, aki az Országgyűlési, majd a Törvényhatósági Tudósításokban publicisztikai tehetségének fényes jeleit adta, a kormánytól 1841-ben engedélyt nyert napilap alapítására. Azóta a «Pesti Hírlap» hasábjain vezércikkeivel izgatott a reformok érdekében. Kossuth növekvő népszerűsége és heves modora alkalmat adott a Széchenyivel való összetűzésre.

Széchenyi és
Kossuth
összetűzése.

Széchenyit és Kossuthot elég sok nézeteltérés választotta el egymástól. A reformokat egészen ellenkező sorrendben akarták megvalósítani. Kossuth politikai jogokat akart adni a népnek, hogy szabadságát megszerezze, művelődhessék és gazdagodjék. Széchenyi viszont gazdagnak és műveltnek akarta látni a népet, mielőtt politikai jogokat kapna; azt azonban határozottan veszedelmesnek tartotta,

hogy a műveletlen és nyomorgó népnek adjanak politikai jogokat, mert az forradalmot okoz. Kossuth taktikáját éppen azért nem helyezte, mert tartott tőle, hogy forradalomba viszi az országot. «Kelet népe» című könyvében (1841) elkeseredetten, gyakran személyeskedve szállt szembe Kossuthal és elítélte haremodorát, amelyben izgatást látott. A vita azonban rá nézve szerencsétlenül folyt le. Kossuth feleletében higgadt maradt, a vádakát erélyesen utasította vissza, de egyszersmind meghajtotta zászlaját «a legnagyobb magyar» előtt. Ezzel a közönséget magának nyerte meg.

Széchenyi kezeiből tehát kisiklott a vezetés. Ártott neki az a A nemzeti-beszéd is, amelyet az Akadémiában a nemzetiségi kérdésben mon- ségi kérdés. dott (1842 nov. 27). A nemzeti törekvések ébredésével ugyanis a szlávság kebelében is mozgalmak indultak. Oroszország arra törekedett, hogy az összes szlávokat az orosz kultúra égíse alatt egye- sítse (pánszlávizmus). A magyar törekvésekkel szemben a magyar-országi szlávság is mozgolódott. Legveszedelmesebb volt a horvátok izgatása. Az izgatást Gáj Lajos indította meg, aki irodalmi működé- sével azt az eszmét szolgálta, hogy az összes délszláv népek egy biro- dalomban egyesüljenek (*illyrizmus*). Ez az ábránd elidegenítette a horvátokat a magyarságtól.

Ugyanakkor szállt síkra a pánszláv eszme érdekében a tótok közt Kollár János is (1827). A pánszlávok folyamodvánnyal fordultak a királyhoz, hogy a magyarok hatalmaskodását megszüntesse (1842).

Ez az ügy természetesen nagy megbotránkozást keltett az or- Széchenyi szágban és kemény kifakadások hangzottak el az illyr és a pánszláv fölszólalása. mozgalom ellen. Széchenyi nem értett egyet ezekkel a kifakadásokkal. Akadémiai beszédében a nemzetiségeknek fogta pártját és azt vitatta, hogy a magyarság a nyelvkérdésben erőszakos lépésekre ragadtatta magát. Szerinte a nemzetiségeket a magyarság erkölcsi fölényével és magasabb kultúrájával fogja magához emelni. Félreértett szavait a nemzetiségek nagy örömmel fogadták, a nemzet azonban elfordult tőle; ellenzék és konzervatívok egyformán elítélték. Ezóta Széchenyi a közszereplés teréről teljesen visszavonult és sok aggódással szemlélte az események menetét.

Az országban az izgalom — különösen a legközelebbi választások Az 1843/44. idején — igen nagy volt. A kormány erőszakosságokat követett el; évi ország- ennek áldozata lett Deák Ferenc is, aki a «véres mandátumot» nem gyűlés. fogadta el s így az 1843—44-i országgyűlésről lemaradt. Hiányát nagyon meg is érezték; az országgyűlés eredménye is kevés volt. Ren- dezték a *vegyes házasságok ügyét (a fiúk az apa, a leányok az anya val-*

lását tartoznak követni); törvénybe iktatták a nem nemesek birtok- és hivatalképességét; a magyar nyelv ügyét végre teljes diadalra juttatták. A hivatalos nyelv az állami élet egész területén — törvényhozás, igazgatás, igazságszolgáltatás, iskolázás — a magyar lett.

Gazdasági
haladás.

Az országgyűlések eredménytelenségét a társadalom buzgó tevékenysége ellensúlyozta. Fáy buzgólkodásának sikerült 1840-ben megnyitni a Pesti Hazai Első Takarékpénztárt. A rákövetkező évben alakult meg a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank. Az ipar fölkarolására Kossuth Iparegyesületet alapított; 1841-ben már iparkiállítást rendeztek Pesten.

Még erélyesebb lett az akció az 1843—44-i országgyűlés után,

Kossuth Lajos.

amikor kitűnt, hogy a kormány a magyar ipar föllendítésére irányuló törekvéseknek határozott ellensége. Arról már az egész közvélemény meg volt győződve, hogy az ipar védelmét is csak a társadalom oldhatja meg. Így alakult meg 1844-ben a Gyáralapító Társaság és a Védegylet. Alapítói és vezetői szintén Kossuth és a Batthyányak. A tagok fogadalmat tettek, hogy 1850-ig olyan cikkekben, amelyeket az országban is készítenek, csak hazai gyártmányt vesznek. A divatos külföldieskedés megszűnt, az emberek igényeiket leszállították, hogy a hazafias célt szolgálják. A kormány azonban ellenzéki mozgalomnak tekintette a

Védegyletet. Híveinek és hivatalnokainak megparancsolta, hogy neveiket a tagok közül töröltessék, az egyesületet pedig, ahol csak lehetett, akadályozta működésében.

A kormány a reformokért. c) **Az 1847—48. országgyűlés.** A küzdelemből, amely az utolsó években lefolyt, a kormány is tanult. Metternich látta, hogy a reformok hozatalát úgysem akadályozhatja meg, illetőleg állandó akadékoskodásával teljesen elveszíti elkölcsi tekintélyét. Metternich tehát belátta, hogy a kormány megrendült állását csak akkor erősítheti meg, ha maga lép a reformok terére. Levelet írt tehát a nádornak (1844 nov. 11.), amelyben kijelentette, hogy a kormány maga is óhajtja a reformokat, de megvalósításukra szüksége van arra, hogy az országgyűlésen erős konzervatív többség támogassa. De a többség biztosítása céljából szükség volt a megyének a kormány céljai szerint való átszer-

vezésére. Elhatározták tehát, hogy a megye kormányzását átalakítják. A vezetést ki akarták venni a választott alispán kezéből, hogy a kinevezett főispán a kormány utasításai szerint vezesse a gyűléseket Adminisztrátorok és az egész igazgatást. Rendes fizetést adtak tehát a főispánoknak trátorok. (4000 v. 5000 forint) és kötelezték őket, hogy megyéjükben tartózkodjanak. Ahol pedig a főispán erre nem vállalkozott, ott helyébe adminisztrátort küldtek.

A kormány terveit elősegítette az a szakadás is, amely a megye A centralis-kérdése miatt a szabadelvű ellenzék táborában történt. Az úgynevezett *centralisták* a megye reformját, a közigazgatás központosítását, *municipalisták*. felelős nemzeti kormányt kívántak. Velük szemben a *municipalisták*, élükön Kossuthal és Teleki Lászlóval, azt vallották, hogy a megyei önkormányzat megszüntetésével a nemzet utolsó védőfegyveréről is lemondana. De az ellenzék két részre szakadása csak a kormánynak használt volna; ezért a pártok az új választások előtt egyesültek. Az egyesülés Deák ellenzéki nyilatkozata alapján történt, amelybe azo- Az ellenzéki kat a pontokat vette föl, amelyek megvalósításában a két párt meg- nyilatkozat. egyezett: a közteherviselést, a jogegyenlőséget, a sajtószabadságot, a kormányzatban a felelős kormány föllállítását, a törvényhozásban a népképviselési rendszer megteremtését és az Erdéllyel való uniót.

Az 1847 végére összehívott országgyűlésre a választások nagy izgalomban folytak és a kormánynak sikerült az ellenzék néhány vezető emberének kibuktatása.

1847 nov. 7-én Ferdinánd király személyesen nyitotta meg az Az 1847— országgyűlést. Néhány magyar szót szolt, ami olyan lelkesedést kel- 1848. évi tett, hogy Széchenyi is nevezetes fordulathoz tekintette ezt az ese- országgyű- ményt. Nagy lelkesedéssel folyt le a nádorválasztás is. József nádor- lés meg- röviddel az országgyűlés összehívása előtt halt meg. Érdemeit tör- nyitása.vénybe iktatták és utódjává fiát István főherceget választották meg, aki már előbb beutazta az országot s az egész nemzet bizalmát megnyerte.

Amikor azonban az országgyűlés tulajdonképeni tárgyalásai Ellentétek. megkezdődtek, a szép egyetértés hamar megszakadt. A kormánynak sok bűne volt, amelyet a fölrati vitánál szó nélkül hagyni nem lehetett. A leghevesebb viták az adminisztrátori rendszer körül folytak. Ennek a rendszernek köszönhetette az ellenzék, hogy a *független magyar kormány föllállítását már az egész közvélemény követelte*.

Közbe megjött a februári forradalom híre. Kossuth fölhasználta Március 3. a kedvező helyzetet és márc. 3-án nagy beszédet mondott, amelyben önálló, független kormányt s az alkotmányosság érdekében Ausztriá-

nak is alkotmányt követelt. Ez természetesen visszhangot keltett Ausztriában, ahol amúgy is nagy volt az izgatottság. Az alsóház elfogadta Kossuth fölrati javaslatát, de a felső tábla megint habozott, mert Bécsből nem kapott utasítást. Időközben márc. 13-án Bécsben kitört a forradalom és Metternichnek menekülnie kellett; erre a főrendek is elfogadták a fölratot és a nádor vezetésével 72 tagú küldöttséget indítottak a királyhoz.

A fölrat különben Pesten is nagy hatást tett. Az ellenzéki kör, az írók és az ifjúság mozgolódni kezdett. A Pillvax-kávéházban tanácskoztak, amikor a bécsi hajó 14-én este meghozta a bécsi forradalom hírért. Megszövegezték tehát 12 pontban kívánságaikat és március 15-én fölhívták az ifjúságot, hogy szabadítsa föl a sajtót. Landerer nyomdájában le is foglaltak egy gépet, kinyomatták a 12 pontot és Petőfi Nemzeti dalát. Majd fölvonultak a várba, ahol a helytartótanácsból a politikai foglyok szabadonbocsátását is kieszközölték s a kiszabadult Tancsicsot diadalmenetben vitték Pestre.

A felelős kormány.

Bécsben meghökkentek a magyar kívánságoktól, de mivel az olasz forradalom miatt az udvar szorult helyzetben volt, ezért a király engedett és meghízta István nádort a minisztérium kinevezésével. (Miniszterelnök Batthyány Lajos gr. lett. A belügyi tárcát Szemere Bertalan, a pénzügyit Kossuth, a közmunka- és közlekedésügyit Széchenyi, az igazságügyit Deák vállalta, ipar- és földművelési miniszter Klauzál, kultuszminiszter Eötvös, honvédelmi Mészáros Lázár, király személye körüli miniszter (a kancellári méltóság helyett) Esterházy Pál herceg lett.)

Az egész ország örült az elért sikernek s a nagy öröm közepette a nemzetiségek mozgolódását figyelembe sem vette. Az országgyűlés pedig bizottságokat küldött ki, hogy a fölmerült javaslatokat kidolgozzák és mentől hamarább fölterjesszék. Április 11-én a király már szentesítette a törvénykönyvet és berekesztette az utolsó rendi országgyűlést.

Az országgyűlés legnevezetesebb törvényei a következők:

Atörvények.

Az alkotmányt a független magyar felelős minisztérium (3. t.-c.) biztosítja. A kormányzás tényeiért a miniszterek felelősek, akik minden kinevezést, adományt és rendeletet stb. ellenjegyeznek. A régi kormányhatóságok természetesen megszűntek. A minisztereket a király, illetve a nádor nevezi ki. Vád alá helyezésük az alsó tábla szavazatainak általános többségével történik.

Az országgyűlés ezentúl évenként ül össze Pesten (4. t.-c.), amely a minisztériumnak is székhelye. A képviselőket három évig tartó, egy országgyűlésre és pedig népképviselési alapon választják (5. t.-c.).

Kimondták az uniót Erdéllyel (7. t.-c.) és intézkedtek a Partium visszacsatolásáról is. A rendi alkotmányt is ez az országgyűlés söpörte el. Eltörülte az ősiséget (15. t.-c.), kimondta a közteherviselést (8. t.-c.), fölzsabadította a jobbágyságot.

Az 1848-iki törvények jelentősége abban áll, hogy biztosították az ország törvényes és független kormányzását s a régi arisztokratikus berendezésű államot demokratikus alapra helyezték s így a gyorsabb fejlődés lehetőségét megadták.

d) **A szabadságharc.** Az új alkotmányt már szentesítése előtt A miniszterium helyzete nagy veszedelem fenyegette. Bécsben csak kényszerűségből járultak hozzá a nemzet követeléseéhez és várták az alkalmat, hogy a nemzeti vívmányokat meghiusítsák. A segítséget e terv megvalósítására a nemzetiségektől várták, amelyek az udvar nemzetellenes törekvéseit már azelőtt is támogatták. Még mielőtt a magyar kormányt kinevezték volna, horvát bánnak Jellasics József ezredest, az illyr mozgalom egyik vezérét tették meg.

A minisztérium helyzete is igen nehéz volt. Fölfelé mindig vigyáznia kellett, hogy jogait ne csorbítsák, lefelé pedig vigyáznia kellett, hogy a szélső irányok a rendet meg ne bontsák. A pesti radikálisok nem voltak megelégedve az elért eredményekkel. Több városban zsidóüldözések indultak meg. A kormány erejét tehát ezek a zavargások is lekötötték.

A legnagyobb gondot természetesen a nemzetiségi kérdés okozta. A nemzeti-kamarilla a horvátokkal titkos összeköttetésben állott. Gáj a di-ségek mozgaltia nevében ellenforradalomra szólította föl a horvátokat. Jellasics bán a nádor és a magyar miniszterek parancsainak nyiltan ellen-szegült. Kijelentette Horvátország elszakadását a magyar koronától (ápr. 25). A horvátokkal tartottak a szerbek is, akiknek vezére Rajasics patriárka volt. Ők is el akartak szakadni és a külön szerb vajdaság fölállítását követelték (máj. 13.). Északon a tótok csak a kedvező alkalmat várták, hogy csatlakozhassanak déli testvéreikhez. Erdélyben pedig mindjárt az unió elfogadása után megindult a szászok és az oláhok izgatása a magyarság ellen.

A minisztérium pedig ebben a fenyegetett, kényes helyzetben, amikor mindig a nemzetiségek nyílt támadásától kellett tartani, még a hadseregben sem bízhatott. A bécsi kormány titokban mindent elkövetett, hogy a császári katonaság a magyar kormány iránt bizalmatlan legyen, rendeleteivel pedig szembehelyezkedjék.

A kormány, hogy védekezhessék, a nemzetőrséget szervezte és önkénteseket toborzott. Ez az új katonaság azonban a régivel semmi-

kép sem tudott összeszokni és újabb torzsalkodásokra adott okot. Ekkor július 11-én a szerbek nyíltan föllázadtak, megrohanták a magyar házakat és községeket, gyilkoltak és gyújtogattak. Az ország déli része lángban állott. Kossuth tehát a csak néhány nappal előbb megnyílt (júl. 5) első népképviselési országgyűléstől híres július 11-iki beszédében 200,000 honvédet és 42 millió forintnyi hitelt kért. A veszedelemben a képviselőház összes pártjai nagy lelkesedéssel egyhangúan megszavazták az indítványt, de a király nem szentesítette.

Az ellentétek
kiélesedése.

Az ország pedig kétségbeesetten látta, hogy a vad kegyetlenséggel pusztító szerbek lázadásának a császári tisztek határozatlansága és vonakodása miatt nem tudnak véget vetni. Ilyen körülmények között Bécsből (aug. 31-én) azzal a követeléssel álltak elő, hogy a magyar kormány küldje Bécsbe megbízottait, hogy Jellasicsal egyezkedjenek. Látnivaló volt, hogy az ellentéteket már nem lehet elsimítani.

A szakadás.

Szept. 5-én Széchenyi a sok izgalomba beleőrült. Szept. 11-én a minisztérium lemondott. Ugyancsak szept. 11-én Jellasichek átkelt a Dráván és megtámadta az országot. Az országgyűlés pedig a bécsi követelések hatása alatt elhatározta, hogy a július 11-iki határozatokat szentesítés nélkül is végrehajtja. Kossuth a következő napokon bejárta a nagy alföldi városokat, fegyverbe szólította a népet és az újoncokat a Dunántúlra küldte. Ott Jellasichek Fehérvárig nyomult előre, Pákozdán azonban vereséget szenvedett (szept. 29) és Bécs felé vonult vissza.

Időközben a kedélyeket még inkább fölizgatta, hogy István nádort Bécsből nem engedték vissza Magyarországra, hanem teljhatalmú királyi biztosul Lamberg grófot küldték Pestre, hogy a konzervatív főurak segítségével a régi állapotokat állítsa vissza; és hogy ugyanakkor az országgyűlést elnapolták. A képviselőház ez ellen tiltakozott, a tömeg pedig Lambergert fölkoncolta, az országgyűlés pedig elhatározta, hogy együtt marad, a vezetést pedig Kossuth elnöklete alatt alapított honvédelmi bizottmányra ruházta (okt. 8).

Készülődés a
küzdelemre.

A sok fenyegető veszedelem ellen más út nem lehetett választani. Az osztrák kormány már okt. 6-án elhatározta, hogy fegyveres erővel fojtja el a nemzeti törekvéseket, a honvédelmi bizottmány pedig nagy eréllyel szervezte a védelmet. A küzdelem kitörésekor a nemzet egységes volt. Az emberek a legnagyobb áldozatkészséggel ajánlották föl vagyonukat a háború céljaira. A magyar katonák az idegenből hazaszökdöstek, az újoncok közé még gyermekek is be-

álltak. Magánemberek fegyvergyárakat állítottak, a székely Gábor Áron a harangokból ágyút öntött.

Bécsben újra kitört a forradalom, amikor a bécsi csapatokat Magyarországra akarták indítani (okt. 6), úgy hogy az udvarnak is menekülnie kellett, de Bécset Windischgraetz herceg nemsokára bevette.

Ezután a dinasztia törvénytelen trónváltozást csinált. December 2-án Olmützben V. Ferdinánd (1835—1848) átadta trónját unoka-öccsének, a 19 éves Ferenc Józsefnek. December közepén pedig Windischgraetz hadserege megindult, hogy bécsi diadalát a magyarság leverésével tetőzze be.

Egyelőre a magyar honvéd és nemzetőrhad még nem is volt elég harcedzett, gyakorlott és fegyelmezett, hogy ellentállhatott volna. Ezért Görgeinek Windischgraetz előtt vissza kellett vonulnia. A főváros is az osztrákok kezébe került, az országgyűlés pedig Debrecenbe menekült. Windischgraetzet könnyű sikerei elvakították. Pedig a magyar vezérek is arattak diadalt, sőt Damjanich megfékezte a rác lázadást, Bem pedig a székelyekkel bámulatos hőstettek árán kiszorította Erdélyből a császári hadakat és leverte az oláhokat.

Görgei.

A tavaszi
hadjárat.

A téli hadjáratban a sereg még nem fejthette ki erejét. Görgei csak bravuros visszavonulása alatt szervezte hadait és Guyonnak branyiszkói fényes diadala (febr. 5) után Klapkával egyesült. Az összes magyar seregek pedig a Tisza vonalánál találkoztak, de a vezérek torzszalkodásai miatt a kápolnai kétnapos csatát (febr. 26—27) elvesztették. Ezzel Windischgraetz befejezettnek tekintette a hadjáratot. Néhány nap múlva azonban a honvédek már győztek. Március 5-én Szolnoknál, ápr. 3-án Hatvannál, másnap pedig Tápióbicskénél, ápr. 6-án Isaszegnél döntő vereséget szenvedtek az osztrákok. A további diadalog (ápr. 10-én Vácánál, ápr. 19-én Nagysarlónál és Komáromnál ápr. 26-án) az osztrák sereget visszavonulásra kényszerítették. Görgei most Buda ostromához fogott és május 21-én bevette.

A tavaszi hadjárat alatt az ország örömmámorban úszott. Az osztrák kormány pedig éppen ebben az időben kihívta a nemzet ha-

A független-
ségi nyilat-
kozat.

ragját. A kápolnai csata hatása alatt március 4-én új alkotmányt adtak a birodalomnak, amely Magyarország önállását megsemmisítette, területét szétdarabolta és Ausztriába olvasztotta be. A nagy diadalog hatása alatt a debreceni országgyűlés erre a támadásra azzal felelt, hogy április 14-én Kossuth indítványára kimondta a Habsburg-ház trónvesztését és az ország függetlenségét; Kossuthot kormányzóvá választották.

Az orosz beavatkozás.

De nemsokára szerencsétlen fordulat történt; az osztrákok az olasz fronton győztek, az oroszok pedig följárlották beavatkozásukat. Júniusban tényleg bevonultak az orosz hadak s a túlnyomó nagy erővel szemben a leghősiesebb küzdelem is hiábavaló volt.

A honvédek ugyan még arattak diadalogokat, de minden irányban vissza kellett vonulniok. Az országgyűlés is Szegedre, majd Aradra menekült. Az egyedüli remény az volt, hogy Görgeinek sikerül egyesülni Bem déli seregével. Ez azonban Segesvárnál (júl. 31), majd Temesvárnál (aug. 9) vereséget szenvedett és megsemmisült. Kossuth tehát Görgeire ruházta a diktatúrát, aki azután, hogy seregét a megsemmisüléstől megmentse, Világosnál (aug. 31) az oroszok előtt letette a fegyvert.

A fegyverletétel.

VI. A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELE.

1. III. Napoleon császársága és az olasz egység.

Lajos Napoleon elnöksége.

Bonaparte Lajos Napoleonnak a köztársaság elnökévé való megválasztásával a bonapartista hagyományok újultak föl; ezekkel pedig a császárság kormányformája forrott össze. Lajos Napoleon elnökségét csak eszközül használta arra, hogy a császárságot visszaállíthassa és ehhez a közönségben is megtalálta a kellő támogatást. Először a hadsereg támogatását biztosította, majd pedig államcsíny elkövetésével és az alkotmány megváltoztatásával magát 10 évre újra megválasztatta. (1851. dec. 2.).

A császárság és az új alkotmány.

Ezután Napoleon egyeduralkodó alkotmányt dolgozott ki. Min tául az 1799-ik konzuli alkotmányt vette. A minisztérium csak az elnöktől függött és nem volt parlamentáris. A kezdeményezés joga egészen az elnöké volt. A törvényhozás csak azokat a törvényeket szavazhatta meg, amelyeket az államtanács előterjesztett. A szenátus is csak akkor vethette el a törvényeket, ha az elnök erre felszólította. Ezt az utóbbi testületet különben Napoleon csak azért állította föl, hogy az a császári címmel kínálja meg. Ez 1852 dec. 2-án történt meg.

Az 1852-iki alkotmány teljesen szakított a parlamentáris kormányzás elvével. A kormányzás egészen az uralkodó korlátlan akaratától függött, a törvényhozás is kisiklott a nemzet kezéből és Lajos Fülöp uralmának szabadságai megszűntek. Még a hírlapok főszerkesztőit is a kormány nevezte ki. A törvényhozásról csak rövid hivatalos jelentést hozhattak.

A császárnak azonban volt rá gondja, hogy abszolút uralmáról a figyelmet elterelje. A nagy Napoleon korának dicsőségét akarta új életre keltetni. Fényes udvart tartott és pompás ünnepeket rendezett. Népjóléti intézeteket alapított a munkások érdekében. Páris újra építette és gazdasági téren is rohamos haladás indult meg. Napoleon fiziokrata politikát folytat; főleg a nagyobb hasznot hajtó növények termelésére fordít gondot (cukorrépa, szőlő). Emellett az ipar és főleg a kereskedelem fejlesztésére törekszik. Nagy bankalapítások, a vasúthálózat kifejlődése, a szuezi csatorna megépítése, a párisi világiállítások, helyes vámpolitika: jó részben III. Napoleon érdemei.

Napoleon.

Külső
politika.

Legnagyobb sikereit azonban külső politikájától várta. Úgy gondolkozott, ha feleleveníti nagybátyja hódító politikáját, akkor neki is meg fogják bocsájtani ön-

kényes uralmát. Az európai politikában vezető szerepre törekedett. A krími Első vállalkozása, a krími háború, tényleg megerősítette hatalmát. 1853—1855.

Miklós cár ugyanis a török birodalom fölosztására törekedett és azt követelte a szultántól, hogy ismerje el összes keresztény alattvalói protektorának, Törökország elutasító válasza után 1853-ban az orosz seregek bevonultak Moldvába és Oláhországba.

Ekkor azonban — az orosz túlhatalom megakadályozására — Angolország és Franciaország beavatkozott, úgyhogy az orosz seregeknek vissza kellett vonulniuk. De a szövetségesek azt is elhatározták, hogy Oroszország hatalmát a Fekete-tengeren is megtörik; ezért a Krim félszigetre vonultak Szebasztopol ellen és azt egy évi ostrom után elfoglalták. Az új cár, II. Sándor (1855—1881) pedig megkezdte a békealkudozást.

A párisi

kongresszus,
1856.

Minthogy a háború a Balkán-kérdéssel is összefüggött, a határok Párisban kongresszust tartottak. Ennek határozatai értelmében biztosították a török birodalom területi épségét, a Dunán a hajózást szabadabbá tették és a Fekete-tengert semlegesnek nyilvánították, hogy egy hatalom se tarthasson rajta hajórajt. Ekkor keletkezett — török főhatóság alatt — Románia, mint fejedelemség.

A krími háborúban Napoleon megtörte Oroszország hatalmát. Ezután Ausztria meggyöngítésére törekedett. Erre legalkalmasabbnak látszott az olasz függetlenségi törekvések támogatása. Az olaszok először I. Napoleontól várták, hogy egyesíti sok apró államra szakadt

országukat, de csalódtak benne. A bécsi kongresszus után pedig a vezetés Itáliában Ausztria kezeibe került. Ez az osztrák uralom volt az olaszokra a legszomorúbb. Abszolút kormányrendszerük elfojtott minden szellemi mozgalmat, de annál erősebben élt az olasz lelkekben az *egységes Itália* vágya.

Az olaszok meg is ragadtak minden pillanatot, amelyet alkalmasnak tartottak arra, hogy az idegen igtát lerázzák. Előbb a *carbonarik* társasága, majd az *«ifjú Olaszország»* nevű titkos társaság terjesztette az olasz egység

Cavour.

eszméjét. De hiábavalók voltak az 1820-i, 1830-i, 1847—49-i forradalmi mozgalmak; Ausztria valamennyit leverte és Itáliában maradt minden a régiben: fölaprózva, alkotmány nélkül és osztrák uralom alatt.

Cavour.

A sardiniai királyság azonban — amely az egyetlen nemzeti állam volt — hű maradt a nemzeti hagyományokhoz. II. Viktor Emánuel (1849—1878) igazi katona-király volt, aki már az 1848—49-i háborúban is kitűnt és egész tevékenységét a hadseregnek szentelte. Külügyminisztere Cavour az olasz egységnek lelkes híve volt.

Szövetség

De Cavour az olasz egységhez Sardiniát magában nem tartotta Napoleonnal. elég erősnek. III. Napoleont akarta tehát megnyerni az olasz törekvé-

sek támogatására. Cavour törekvése belevágott Napoleon számításai-
s ezért megígérte, hogy Észak-Itáliából kiűzi az osztrákokat ; Cavour
pedig hajlandó volt ezért a francia lakosságú Savoyát, esetleg Nizzát
is átengedni Franciaországnak. Csak okot kerestek tehát a háborúra,
amelyet 1859-ben meg is indítottak.

A lombardiai

A francia hadakon kívül kapott Viktor Emánuel olasz segítsé-
get is. Az egész Itáliából jöttek az önkéntesek és az egyesült olasz-
francia seregek *Solferinónál* döntően megverték az osztrákokat. A *villa-*
francia fegyverszünet után Ausztria *Zürichben* békét kötött Sardiniá-
val, amely megkapta Lombardiát (a Mincióig), de akkor már Közép-
Itália is csatlakozni akart a sardiniai királysághoz. Az osztrák fegy-
verek veresége után a fejedelmek elmenekültek s Toscana, Parma,
Modena és a Romagna népszavazással kimondták a csatlakozást
(1860).

háború,
1859—60.

Közép-Itália
csatlakozása.

Még ugyanabban az esztendőben megtörtént a nápoly-szicíliai
királyság csatlakozása is. Itt Garibaldi indította meg a küzdelmet,
amelynek sikere után II. Ferenc király (1859—1860) elmenekült, a
nápolyiak pedig kimondották az egyesülő Itáliához való csatlakozá-
sukat. Viktor Emánuel 1861-ben fölvette az «Olaszország királya»
nevet és Firenzébe tette át székhelyét. Garibaldi ugyan hajlandó lett
volna Róma megostromlására is, de ezt az olasz-francia hadak meg-
akadályozták. A közeljövő eseményei (az 1866. évi osztrák-porosz és
1870—71. évi német-francia háború) azonban nemsokára megadták az
alkalmat az egész itáliai terület megszerzésére, illetőleg egyesítésére.

Az olasz királyság megalakulása Ausztria rovására történt s
ennyiben Franciaország sikerét jelenti, mert ennek hatalma növeke-
dett Ausztriáéval szemben. Napoleon azonban nem elégedett meg
európai sikereivel ; a tengeren túl is dicsőséget akart szerezni. Angliá-
val szövetségben részt vett Kína ellen az ú. n. *opium-háborúban* és
elfoglalta *Annamot* (1862). Azután Mexikó ellen lépett föl. Mexikó
ugyanis egy francia bankártól államkölesönt vett föl, de kötelezett-
ségeit nem teljesítette. Napoleon erre háborút indított Mexikó ellen
(1861), amelyből császárságot alakított. Hogy az osztrákokat meg-
békítse, Miksa főherceget kínálta meg a koronával. A köztársasági
párt azonban elkeseredetten folytatta a küzdelmet. A francia hada-
kat lassanként visszahívták. Miksa császár fogságba került, s a köz-
társaságiak 1867-ben főbelőtték. Így azután dicsőség helyett Napo-
leon csak újabb zavarokat aratott.

Napoleon
állása meg-
gyöngül.
A mexikói
háború.

A mexikói háború azonban itthon is bajokat okozott. A foly-
ton erősödő ellenzék a mexikói háborút heves támadásokra hasz-
alkotmány.

Az 1870.

nálta föl és a császári abszolutizmus megbuktatására törekedett. A mexikói kudarc után a császárnak engednie is kellett és az ellenzék két év alatt (1868—1870) az alkotmányt egészen átalakította. A kormányzás egészen parlamentáris formát öltött; a sajtó is szabad lett és a gyülekezési jogot is szabályozták. A császár ugyan azt hitte, hogy az 1870-i alkotmánnyal megerősítette a dinasztia helyzetét, tényleg azonban habozó és kapkodó politikájával sokat ártott magának. De mindennél nagyobb csapás érte Napoleont Németország részéről, amely lassanként Franciaország fölé kerekedett.

2. A német egység megteremtése.

A német
szövetség.

Nem sokkal az olasz királyság megalakulása után egy másik nevezetes államalakulás történik; ez az új német császárság. A németeknek az olaszokkal szemben megvolt az az előnyük, hogy őket a császárság intézménye legalább névleg mindig összekötötte, ha a birodalom tényleg 1648 óta már föl is bomlott. Német földön is a napoleoni háborúk adtak alkalmat a német nép nemzeti érzületének fölkeltésére. A bécsi kongresszus szorosabbra is vonta a kötelekeket, mert a német szövetség már csak 36 önálló államból állott (1648-ban még 238.). A szövetség (Bund) látszólag megteremtette az egységet, de csakhamar kitűnt, hogy szervezete rossz, hogy a németeket még számos ellentét választotta el és hogy az egység elé is mindenféle akadály gördül, elsősorban az Ausztria és Poroszország közt fönnálló nagy ellentét.

A szövetség élén álló szövetségi tanácsnak (Bundestag) az volt a baja, hogy a fontosabb ügyekben csak teljes egyetértéssel cselekedhetett, tényleges hatalma nem volt és végtelenül elhúzta a tárgyalásokat. Ezért a szövetségtől csakhamar elfordult a közvélemény és azt akarta, hogy az államszövetségből szövetséges állam (Bundesstaat) legyen

A Zollverein.

Az egyesülés útját Poroszország törte, még pedig gazdasági téren. A kormány a gazdasági érintkezés régi korlátait, a sok közbülső vámot, meg akarta szüntetni. Már 1818-ban a vámvonalat a porosz terület határára tolta, a belső vámokat pedig megszüntette és Poroszország néhány év múlva több apró szomszédos fejedelemséget rábírt, hogy vele vámszövetségre lépjen (Zollverein.) A többi állam — főként Ausztria — eleinte ellenszenvvel nézte a porosz politikát s a Zollverein ellen külön vámszövetséget is alakított, de a versengés csakhamar megszűnt. 1833-ban a déli államok is csatlakoztak a Zollvereinhez, amely 1841-ben már majdnem egész Németországot egyesítette, csak Ausztriát nem engedték a poroszok belépni.

A Zollverein Poroszországnak jó politikai szolgálatokat is tett. A frankfurti Lassanként Poroszország népszerűsége növekedett és sokan őt tekintették a német egység előharcosának. 1848-ban a badeni forradalom újra fölvetette az egység eszméjét; Frankfurtban össze is ült az előkészítő parlament, majd a német nemzeti parlament, de ez a testület is — miként korábban a Bundestag — szintén tehetetlennek bizonyult. Ez sem biztosította az államegységet, mert a fejedelmek nem akartak lemondani felségjogaik egy részéről. Majd a középponti kormányzás megvalósítása céljából császári kormányzót választottak, János osztrák főherceget, de a melléje állított kormánynak szintén nem volt semmi tényleges hatalma; intézkedéseit az egyes államok semmibe sem vették.

A németeknek végre is be kellett látniok, hogy az egység csak A nagy- és valamelyik állam hegemoniájával valósulhat meg. Ausztria és Porosz-
ország között kellett tehát választaniok, csak hogy ezzel a két ország
között kiélesedtek az ellentétek. Erre különösen a nagy- és kismémet
párt vitája adott alkalmat. Az osztrák kormány ugyanis azt akarta,
hogy a Habsburgok összes országai tagjai legyenek a szövetségnek.
Így a vezetést Ausztria vette volna át, mint leghatalmasabb állam.
Viszont Poroszországban azt akarták, hogy a terület legyen inkább
kisebb, de nem német országok ne lehessenek a szövetség tagjai.
Ausztria eszerint csak német tartományaival léphetett volna a szövetségbe
s így a kismémet párt fölfogása szerint Poroszországgé lett volna
a vezetés, mert annak lakossága csaknem egészen német volt. Végül
is a kismémet párt álláspontja győzött; a nagynémet pártot leszavazták,
a többség császárt állított a szövetség élére és (1849 márc. 28-án)
a császári koronát Frigyes Vilmos porosz királynak (1840—1861) ajánlotta
föl. A porosz király azonban csak a fejedelmektől akarta a koronát
elfogadni, amihez Ausztria és a délnémet királyok nem járultak hozzá.
Az egység tehát újra meghiusult; nemsokára a nemzeti parlament
is feloszlott és Ausztria ismét visszaállította a Bundestagot,
Poroszországot pedig kényszerítette, hogy az unió eszméjét ejtse el
(1850).

De az egység eszméje többé már nem aludt el, különösen amióta Bismarck.
annak megvalósítását Bismarck vette kezébe. Bismarck meg volt
győződve róla, hogy Ausztriával a háború kikerülhetetlen, ismételten
hangoztatta, hogy az egységet csak tűzzel és vassal lehet megteremteni.
I. Vilmos (1861—1883) a legnehezebb helyzetben ő reá bízta a
kormányt és Bismarck négy éves alkotmányellenes kormányzása
alatt a hadsereg újjászervezését befejezte. A schleswig-holsteini kér-

A schleswig-holsteini kérdés.

dés pedig csakhamar alkalmat adott rá, hogy Ausztria ellen föléphessen.

Schleswig és Holstein német hercegségek voltak, de a dán király kormányzása alatt állottak. A dánok azt akarták, hogy Schleswiget Dániába kebelezhessék és többszöri sürgetésükre (IX. Keresztély, 1863—1906) királyuk csakugyan bekebelezte Schleswiget. A németek ebbe nem egyeztek bele. Poroszország Ausztriával közösen hadat viselt Dánia ellen és győzelmeik után Dániának le kellett mondania a hercegségekről, amelyeket ideiglenesen Poroszország és Ausztria közösen kormányzott. A kérdés végleges rendezésénél azonban Bismarck olyan követelésekkel lépett föl, amelyekbe Ausztria nem egyezhetett bele. A viszony mindinkább kiélesedett; ekkor Bismarck, aki háborút akart, szövetekezett az olaszokkal, Ausztriát viszont a délnémet fejedelmek támogatták. A háború a sokkal jobban fölszerelt és vezetett porosz seregek győzelmével végződött (Königgrätz, Sadowa, 1866).

Bismarck.

Az osztrák-porosz háború.

Az osztrákok ugyan győztek az olasz harc téren, de a békét a poroszok diktálták.

A prágai békében Ausztria kénytelen volt kilépni a német szövetségből és lemondott Velencéről is az olasz királyság javára. Poroszország legbecsesebb vívmánya pedig az volt, hogy megszerezte a német hegemoniát. Egyelőre ugyan csak az északi német fejedelemségek egyesültek a poroszok vezetése alatt, de ugyanakkor már a délnémet fejedelmek is szövetségre léptek Vilmos királlyal és megígérték, hogy háború esetére az ő főnhatósága alá rendelik csapataikat. Erre ugyanis az adott okot, hogy III. Napoleon megijedt Poroszország hatalmának a növekedésétől és holmi határkiigazítási követelésekkel lépett föl. A német közvélemény ellenben még nem volt megelégedve az elért sikerrel s szeretne volna a Rajna balpartját visszahódítani.

A háborút tehát mind a két fél óhajtotta. Napoleon meg akarta

Feszültség Francia-országgal.

alázni Poroszországot, számított az osztrák és az olasz segítségre, ezért kereste az alkalmat az összetűzésre. Az okot csakhamar meg is találta. Midőn a spanyol koronával egy Hohenzollern herceget kínáltak meg, Napoleon azt követelte, hogy Vilmos király jelentse ki, hogy sohasem fog beleegyezni, miszerint Hohenzollern kerüljön a spanyol trónra. Ez a követelőző föllépés és Bismarck rideg modora elmérgesítették az ügyet és a francia kamara megüzente a háborút (1870 júl. 19).

A poroszok már néhány hét alatt elfoglalták Elsass és Lotharingia A háború. nagyrészét. Azután három véres ütközettel (Colombey, Mars la Tour és Gravelotte) elvágták Bazainet francia seregének visszavonulási útját és seregével együtt Metzben körülfogták (aug. 18). Mac Mahon és a császár egy másik sereggel északról akart Metz fölmentésére sietni, de a németek Sedannál őket is körülfogták (szept. 1), a sedáni csatában pedig Napoleon császár seregével együtt fogságba jutott.

Ennek hírére Páris népe fölkelt és kikiáltotta a köztársaságot (1870 szept. 4). Két héttel később a németek már Párist ostromolták, amely több mint négy hónapi ostrom után már éhezett és 1871 jan. 28-án megadta magát.

A békét Frankfurtban kötötték meg. Franciaország visszaadta A frankfurti Elsass és Lotharingia nagy részét és öt milliárd frank hadisarc fizeté- béke. sére kötelezte magát.

Ez a dicsőséges háború betetőzte a német egységet. II. Lajos A császárság bajor király följárlotta Vilmos királynak a császári címet és 1871 jan. alakulása. 18-án Versaillesban a német fejedelmek ünnepélyesen kimondották az egységet. Eszerint az egyes fejedelemségek belső ügyeiket önállóan intézik, de a hadügy, a külügy s az ezzel összeköttetésben álló összes ügyek: szerződések, hadüzenés stb. a császár, illetőleg a szövetségi minisztérium hatáskörébe tartoznak. A szövetségi tanácsba az egyes államok szigorú utasítással küldik követeiket; a Reichstag képviselőit pedig a lakosság választja, számuk a népesség számarányának megfelelő. A vezetés természetesen egészen a poroszok kezébe került.

A német-francia háborúnak még egy nevezetes eredménye volt: Róma és az Rómának az olasz királysághoz való csatolása. A háború során ugyanis olasz egység. elhagyják az örök várost azok a francia csapatok, amelyek még a Garibaldi ostromkísérlete alkalmával megszállották. Ekkor olasz csapatok vonulnak be, Viktor Emánuel megszünteti az egyházi államot (a pápák azóta a Vatikán foglyainak tekintik magukat) és székhelyét Rómába teszi át. Ezzel létrejött az *Italia Unita*.

3. A Balkán viszonyai és a keleti kérdés.

Balkáni
zavarok.

A XIX. sz. II. felében a Balkán-félszigeten is újabb államalakulások történtek. A Balkán viszonyai az egész századon át zavarosak voltak. A görög szabadságharc után Törökország tovább hanyatlott, a keresztény népek függetlenségi törekvései pedig erősödtek. A bomlás szemmel látható volt s Miklós cár föl is akarta használni az alkalmat, hogy hatalmát Konstantinápoly felé terjessze. A krími háborúban azonban Oroszország nem érte el a célját. Az európai hatalmak Oroszország ellenében fönn akarták tartani Törökországot s a keresztény lakosságot azzal akarták megnyugtatni, hogy reformokat követeltek az ő védelmükre. Egy török párt, az «ifjú törökök» is ezzel a politikával akarták az országot újjáalakítani. A porta és a mohamedán lakosság azonban megíúsították a reformokat. A keresztények, akiket az oroszok izgattak, végre mozgolódni kezdtek. 1876-ban a szerbek megindították a háborút és a bolgárok is fölkeltek. A törökök természetesen könnyen legyőzték őket. Szerbiát csak Ausztria-Magyarország közbelépése mentette meg, a bolgárokat ellenben a törökök irtózatossággal mészárolták le.

Az orosz-
török
háború.

Ez az esemény az európai közvéleményt elidegenítette a portától. Oroszország pedig 1877-ben megindította a háborút és a plevnai győzelem után — az egyik török hadat hosszú erőfeszítés után megadásra kényszerítették, — az orosz seregek Konstantinápolynak tartottak. Erre azután San-Stefanóban (1878 elején) megkötötték a békét, amely a Balkánon Oroszország hatalmát biztosította volna, Törökországnak pedig Európában csak három egymástól elszakított kis területet hagyott volna meg.

A berlini
kongresszus.

Oroszország elhatalmasodását azonban a többi hatalmak nem nézhették tétlenül. Ausztria-Magyarország mozgósított, Anglia pedig hajóhadát küldte Konstantinápoly alá. Végre Berlinben kongresszuson rendezték a Balkán ügyeit (1878). A kongresszus (Bismark, Andrássy) határozata szerint.

Oroszország csak a Kaukázus aljában kapott egy kis örmény területet; tarthatott ugyan hajóhadat a Fekete-tengeren, de a Dardanellákat elzárták előle. Az orosz hatalom ellensúlyozására pedig *Ausztria-Magyarországot* fölhatalmazták, hogy Boszniát és Hercegovinát szállja meg. *Anglia* a közbelépésért megszerezte Cyprus szigetét. A Balkán képe újjáalakult: *Görögország* megkapta Thessaliát és Epirus egy részét; *Szerbia* független lett és megkapta Nist és a tőle délre fekvő vidéket; *Románia*, amelynek 1866 óta Hohenzollern-

Sigmaringen Károly herceg volt a fejedelme, a Dobrudzsát (a Duna és a tenger közti partszegélyt) nyerte. Nagy területeket kapott *Montenegro* is, így különösen a fontos Antivari kikötőt. A háború tulajdonképeni eredménye azonban *Bulgária* alakulása volt. A fejedelemség a Duna és a Balkán hegység közt alakult meg, török hűbér maradt és adót fizetett a portának. A Balkán déli lejtőin pedig Kelet-Rumélia néven egy külön keresztény igazgatás alatt álló török tartományt alakítottak.

Az új államok közül leggyorsabban Románia virágzott föl. A Balkán 1881-ben Károly fejedelem föl is vette a királyi címet. Ezt a példát a következő évben Szerbia is követte. A balkán államok különben mindjárt terjeszkedni is törekedtek, hogy az egy nemzethez tartozókat egy-egy államban egyesítsék. A szerbek törekvésének azonban útját állta a boszniai okkupáció. A görögök és a bolgárok továbbra is Törökország ellen küzdöttek. A görögök már 1897-ben Krétát is annektálni akarták. A törökök azonban leverték őket, Kréta nemzetközi fölügyelet alá került s az európai hatalmak a török érdeket megvédték. Legszerencsésebbek a bolgárok voltak. Rumélia bolgár lakosságát a bolgár fejedelem kormányozta és Battenberg Sándor fejedelem 1885-ben a két országot egyesítette, amivel Oroszország neheztelését hívta ki. Utóda Kóburg Ferdinánd azonban tovább folytatta politikáját és sok ellenségeskedés után 1908-ban teljesen függetlenítette az egyesült két országot a portától és fölvette a királyi címet. Ugyanekkor ért véget Bosznia okkupációja is a megszállott terület annexiójával.

De az új balkán-államokat sok párttusa és belső küzdelem dúlta. Belső *Görögországban* (1862-ben) Ottó király lemondott és helyét egy dán herceg, I. György foglalta el. — *Szerbiára* meg az Obrenovics és Karagyorgyevics családok küzdelme hozott sok átkot. Belső forrongás, politikai gyilkosságok és katonai forradalmak zavarták a békés fejlődést. Ebből a sorsból különben Törökország is kivette részét. Az uralomra került «ifjú törökök» sem tudták a belső egyensúlyt helyreállítani és Törökország még a XX. sz. elején is az volt, aminek Miklós cáρ nevezte: Európa «beteg embere».

Magyar történet.

4. A dualizmus kifejlődése.

A bosszú. a) **Az önkényuralom.** A világosi fegyverletétel után Haynau, az osztrák fővezér, megkezdte a bosszú munkáját. Erélyét és kegyetlenségét már az itáliai hadjáratból ismerték (bresciai hiéna). Magyarországon még kegyetlenebbül lépett föl. Nem tudta megbocsátani, hogy a magyar sereg az oroszoknak hódolt meg. Különösen a magasabb rangú tisztekkel érezte haragját, közülük a 13 legkiválóbbat és a már korábban elfogott Batthyányt az okt. 6-i bécsi forradalom évfordulóján végeztette ki. Körülbelül száz halálos ítéletet hajtatott végre. Másokat súlyos és hosszú várfogságra ítelt. Még úrinőket is megvesszőztetett és bebörtönzött. Kegyetlenkedéseit végre Bécsben is megsokalták és 1850-ben fölmentették állásától.

A Bach-rendszer. A kivégeztetések ezzel véget értek, de közjogi szempontból annál szomorúbb viszonyok következtek. Magyarország fogalmát is meg akarták szüntetni. Erdélyt, Horvátországot, Szlavóniát és a Muraközt elszakították az országtól. A szerbeknek külön vajdaságot hasítottak ki. A megmaradt részt pedig öt kerületre darabolták. A közigazgatás vezetésére németeket, lengyeleket, de főkép cseheket hoztak be. 1851-től 1860-ig Albrecht főherceg mint katonai kormányzó állott az ország élén. A megye önállósága megszűnt, a hivatalos nyelv a német lett, a nemzeti színek és ruhák viselését eltiltották. A sajtószabadságot megszüntették; előzetes cenzura, megintések, pörök és lapbetiltások napirenden voltak. Az írók jó időn át csak allegóriákban fejezhették ki érzelmeiket. A titkos rendőrök mindenhova befurakodtak és följelentésükre bárkit elfogtak. Ezt a rendszert az osztrák belügyminiszter, Bach Sándor léptette életbe; róla is nevezték el a rendszert, a hivatalnokait pedig Bach-huszároknak csúfolták.

Az önkényeskedést és a németesítést Bach azzal akarta ellensúlyozni, hogy anyagiakban az ország föllendítésére törekedett. A vám-vonal Ausztria és Magyarország között, amely annyi kárt okozott, ledült; de csak azért döntötték le, hogy még ebből se lehessen az ország valamelyes önállóságára következtetni. A gazdasági fölvirágoztatás azonban nagyrészt szemfényvesztés volt. A földtehermentesítés végrehajtásánál pl. következetesen a középosztály megrontására törekedtek.

A nemzetmagatartása. A nemzet csöndes megadással viselte a Bécsből jövő abszolutizmust és az állami élettől lehetőleg visszahúzódott. A magyar lakosság nem vállalt hivatalt. A katonaságot és a Bach-huszárokat a tár-

sadalom mindenütt bojkottálta. A menekülőket a nemesek és a parasztok is szívesen rejtegették. Az emigránsok üzeneteket küldtek az országba, fölkeléseket készítettek elő. Kossuth Angliába és Amerikába is elment s fényes szónoklatokkal és fölolvasásokkal rokonszenvet keltett az ország sorsa iránt, de a külső hatalmak beavatkozását Kossuth sem tudta kieszközölni. Egyébként a nemzet nem volt hajlandó kétes fegyveres vállalkozásba bocsájtkozni. Lassanként országszerte Deák álláspontja diadalmakodott, aki türelmes kitartásra A passzi- ösztönözte a nemzetet és várta a kedvező alkalmat, amikor fegyveres vitás. összeütközés és jogföladás nélkül az alkotmányt vissza lehet állítani. Az emigránsok kockáztatott vállalkozásait helytelenítette és a konzervatívek megalkuvó politikáját is kárhoztatta (ezek ugyanis hajlandók lettek volna az 1848 előtti állapotokat visszaállítani.) A nemzet az ő politikájától várta az eredményt. Deák pesti lakása (az Angol királynőben) valóságos középpont lett. Oda hozták a híreket, oda mentek tanácsot kérni azok, akiket a rendőrség bebocsájtott a fővárosba, mert ehhez külön útlevél kellett.

A lombardiai háború után Bachnak el kellett hagynia állását s a belső elégtelenség (véres tüntetések, nemzeti ünnepek), és a külső viszonyok kényszerítő hatása alatt a kormányrendszeren változtatni kellett. Rechberg miniszterelnök összeköttetésbe lépett a konzervatívekkel és új alkotmányt dolgozott ki.

Ezt az alkotmányt 1860 okt. 20-án az úgynevezett októberi Az októberi diploma léptette életbe. A diploma már az osztrák örökös tartomá- diploma és az nyokkal szemben bizonyos önállóságot biztosított Magyarországnak. 1860. ország- gyűlés. A közös ügyeket azonban a Bécsben ülésező birodalmi tanács intézte volna. Ennek tagjait az egyes tartománygyűlések küldték volna ki. A magyar országgyűlés is csak ilyen tartománygyűlésnek volt tervezve, amely csak a belügyi kérdéseket intézte volna.

Az új alkotmány életbeléptetésével a kormányzat is válto- Az októberi zott; a belügyi vezetését *Schmerling* vette át, Magyarországon pedig diploma. visszaállították a régi kormányhatóságokat. De az új alkotmányt Magyarország nem fogadhatta el cserébe ősi alkotmányáért. Az országban mégis nagy volt a reménykedés. Nagy örömet keltett pl., hogy a király kihallgatásra hívta Deákot, a vén orakulumot, ahogy Bécsben csúfolták. Ezután megtörténtek a választások, amelyek a konzervatíveket egészen háttérbe szorították; de kudarcot vallott az 1849-es alap is, amelynek hívei a függetlenségi nyilatkozathoz ragaszkodtak. Az ország Deákkal az 1848-as törvények visszaállítására törekedett és a jogfolytonosság elvét vallotta. Az uralkodóval

szemben tanusítandó magatartásra vonatkozólag azonban a nézetek elváltak. Az országgyűlés nagyobbik pártja, az úgynevezett határozati párt, a királyi proposíciókra nem akart válaszolni, hanem egyszerű határozattal akarta az uralkodónak tudtára adni tiltakozását az októberi diploma ellen. A határozati párttal szemben Deák fölíratban akarta kifejtetni álláspontját, abból indulva ki, hogy a nemzet kíván-ságait Ferenc József előtt kell kifejtetni, mert ő hívta össze az országgyűlést, övé a hatalom s csak tőle lehet orvoslást várni. Fölíratí javaslatában fölszólalt a fönnálló jogtalanságok és az októberi diploma ellen, amely elvette az ősi alkotmányt és provinciává süllyesztette az

Deák.

országot. Tárgyalása kiinduló pontjául a Pragmatica Sanctiót jelölte meg, amely az ország önállóságát és függetlenségét biztosította. Ezt az intézkedést pedig csak II. József nem tartotta tiszteletben, de az ő uralkodását nem is ismerték el törvényesnek. A Pragmatica Sanctio alapján pedig a két ország közt csak perszonál-unió áll fönn, amely nem érinti az egyes államok függetlenségét. Végül tiltakozott az ország területi épségének megsértése, a trónváltozás tör-

vénytelen formája ellen és követelte az 1848-as törvények visszaállítását.

A király leirata.

Deák nagyszerű fölíratí javaslatát azonban az uralkodó ridegen visszautasította. Elutasította az 1848-i törvények visszaállítást is, mert szerinte ezek a Pragmatica Sanctióval és a nemzetiségeknek az érdekeivel ellenkeznek.

Az uralkodói leiratra Deák új fölíratot dolgozott ki, amely pontról-pontra cáfolta a leirat érveit és az októberi diplomát visszautasította.

Irodalmi vitatkozás.

A király erre (aug. 22-én) az országgyűlést, amellyel megegyezni nem tudott, föloszlatta.

b) **A kiegyezés.** Az országgyűlés föloszlatása után megszűnt a

rövid ideig élvezett alkotmányosság. Ismét megszüntették a megyei autonómiát, a helytartótanács hatáskörét megnyirbálták és katonai bíróságokat szerveztek. Schmerling azt mondta, hogy Ausztria várhat. De a kibékülés gondolata azért felszínen maradt. A most következő években irodalmi téren tettek kísérleteket, hogy a kiegyezést létrehozzák. A konzervatívek memorandumokat szerkesztettek. Bécsben magyarbarát lapok keletkeztek és fejtegették a magyar álláspontot. Pesten Kemény Zsigmond Pesti Naplója tolmácsolta Deák Ferencnek és híveinek véleményét.

A viszonyok lassanként érlelődtek. Ausztriában is belátták, A husvéti hogy csak akkor fognak alkotmányt kapni, ha Magyarországon is cikk. visszaállítják az alkotmányosságot (Kaiserfeld). A konzervatívek törekvései is egyengették az utat. Legsikeresebben azonban Andrássy Gyula gróf működött, aki az amnesztia után visszatért az országba és az uralkodó bizalmát is megnyerte. A döntő fordulat akkor következett be, amikor Deák 1865 husvét hétfőjén (ápr. 16) a Pesti Naplóban közzétette híres husvéti cikkét, amelyben rámutatott, hogy Magyarország soha sem akart elszakadni. A fölkelések oka az volt, hogy törvényeit gyakran megsértették, ezeknek a sérelmeknek az okai pedig mindig az osztrák államférfiak voltak; és mindig a fejedelmek, akik mélyebb belátásuk és szigorúbb lelkiismeretűek voltak, állították helyre a megsértett törvényeket. Újlag hangsúlyozta, hogy a kiegyezés alapja csak a Pragmatica Sanctio lehet, amely kimondja a közös védelem kötelezettségét és az alkotmányt is biztosítja.

Ennek a cikknek mindenütt nagy hatása volt, az uralkodóra is. A cikkek hatása alatt a király a magyar kormányhatóságok élére olyan konzervatív főurakat nevezett ki, akik Deák álláspontjához közelebb állottak. Az uralkodó maga eljött Magyarországra s a személyes érintkezés egyengette a megegyezés útját. Az uralkodót ünnepelték, ő pedig jóakaratot tanúsított a nemzet iránt. Az alkotmányosság helyreállt és 1865 végén az országgyűlés is megint összeült.

Célja a kiegyenlítés volt. Az uralkodó azt kívánta, hogy az 1848-i Az új ország- alkotmányt a birodalom érdekeivel egyeztessék össze. A képviselőház gyűlés. a Deák megjelölte uton látott hozzá a helyzet megoldásához. A munkálatok vezetésére egy 67-es bizottságot és egy 15-ös albizottságot küldtek ki, amelynek elnöke Andrássy volt. Közbejött a porosz-osztrák vesztett háború. A prágai béke után a király Deákot kihallgatáson fogadta és megkérdezte, hogy a háború után mit kíván a nemzet. Deák kijelentette, hogy semmivel sem többet, mint a háború előtt. Az országgyűlés tehát újra megnyílt és csakhamar elfogadta a bizott-

ságok munkálatát. A király is hozzájárult a jogfolytonosság elvéhez és megbízásából Andrássy (1867 február végén) meg is alakította az új felelős minisztériumot.

A közös
ügyek
intézése.

Az országgyűlés és a bizottságok legnehezebb kérdése volt a közös ügyek, illetőleg azok intézése módjának megállapítása. Ezeket vagyis az Ausztriához való viszonyunkat az országgyűlés 12-ik törvénycikke szabályozta.

A 12. tör-
vénycikk.

A törvény az 1723. évi 1., 2., 3. törvénycikket vette alapul. Ebben van kimondva a közös védelem kötelezettsége, amiből következik, hogy a hadügyet, a külügyet s az ezekre szükséges pénzügyet a két ország együtt intézi. Fölállítanak tehát három közös minisztériumot. A közös terhekhez való hozzájárulást a két országgyűlés küldöttségei — delegációk — állapítják meg. A közös miniszterek a delegációnak felelősek. Ezt az országgyűlések évenként maguk küldik ki. Áll pedig mindegyik 60 tagból. Tanácskozásuk külön foly és üzenetekkel érintkeznek.

A horvát
kiegyezés.

Ezek után még Horvátországgal kellett kiegyezni (1868: 30. t.-c.). Belügyekben az ország teljes autonómiát élvez, nyelve is biztosítva van. Kormánya élén a bán áll. A magyar országgyűlésre a tartománygyűlés küldi követeit (1873 óta a képviselőházba 40, a főrendi házba 3 tagot).

Gazdasági
kiegyezés.

A kiegyezésnek lényeges része szintén az 1867: XII. t.-c.-ben szabályozott *gazdasági kiegyezés*. Elvben kimondják a magyar államnak gazdasági, kereskedelmi ügyekben való önállóságát, de — tekintettel arra a sokszoros kapcsolatra, amely a két állam között fennáll, valamint — ez ügyek egyöntetű intézése céljából bizonyos megállapodások történtek. Ezek szerint: Magyarország és Ausztria egységes vámterületet alkot (*vámunió*) és külfölddel az egységes vámterület köt kereskedelmi szerződéseket. A közlekedési-, jövedéki- és adóügyeket a két államban egyenlő elvek szerint kezelik. Pénz-, mérték-, súlyrendszer mindkét államban ugyanaz. Megegyeznek a bankügy közös intézéséről (most még: Osztrák Nemzeti Bank, később: Osztrák-Magyar Bank). A most kötött vámszövetséget 10 évenként meg kell újítani, ellenkező esetben hazánk «a gazdasági önállóság állapotába» jut. Nagy terhet vállal el az ország: az osztrák államadósság részben való törlesztését. A közös kiadásokhoz való hozzájárulás arányát: a kvótát időről-időre állapítják meg.

A kiegyezés az országra nézve elég sok áldozattal járt; Kossuth jogfeladásnak minősítette és az országban is a színmagyar vidékek lakóssága nem volt azzal megelégedve, ami már a legközelebbi (1869-i)

választásokon megnyilvánult. Mindamellett általános öröm közepette történt 1867 jún. 8-án Ferenc József és Erzsébet megkoronázása, ami a nemzet és uralkodó között való kibékülés megpecsételését jelentette. A nemzet nagy része bizakodással, jó reménységgel nézett egy jobb jövő elébe.

Magyarországra nézve a közös ügyek megállapítása és szabályozása olyan közösségi viszonyt hozott létre Ausztriával, hogy ezáltal az eddigi «személyi unio» most «reál-unióvá» változott. Ettől kezdődően szokás beszélni *dualizmus*ról. A kiegyezés az osztrák-magyar monarchiát a nagyhatalmak sorába emelte, de a két állam összekötöttsége sok bajnak forrása lett mind a politikai, mind a gazdasági élet terén. Jórészen a dualizmus okozza azokat az elsúlyosodó parlamenti vitákat, amelyek a most következő időben sokszor meddővé teszik az országgyűlés működését.

c) A politikai, szellemi és gazdasági élet fejlődése a kiegyezés óta.

A politikai élet alakulása. Az országgyűlés a kiegyezés és a koronázás után még tovább tartott és sok nevezetes törvényt hozott (az adó- és jövedékügyre, — a polgári perrendtartásra, a népiskolákra vonatkozóan); a törvényekben modern, engesztelékeny és messzemenően liberális (szabadelvű) szellem érvényesült, pl. a zsidók politikai egyenjogúságára (emancipáció) és a nemzetiségek egyenjogúsítására vonatkozó törvényekben.

De a legközelebbi választások alkalmával már nagyszámú ellenzék jutott be a képviselőházba és ezzel elkezdődött a közjogi harc az 1848-as és 1867-es alapon állók — és más pártármánylatok — között. A kiegyezést heves támadások érték és a kormányon levő Deák-pártnak nagy erőfeszítésébe került a kiegyezés megvédelmezése. Az ellenzék megerősödése — és egyéb nehézségek — miatt már alig lehetett kormányozni; ekkor — a zavartalan parlamenti munka érdekében — az ellenzék (az ú. n. balközép-párt) vezére, Tisza Kálmán elveinek fenntartásával szintén a kiegyezés (67-es) alapra helyezkedett, átvette a kormányzást és a mögötte álló *szabadelvű-párt* támogatásával 15 éven át (1875—1890) működött, mint kormányelnök. Ez idő alatt történt Bosznia-Hercegovina okkupációja (1878. id. Andrássy Gyula külügyminiszttersége idején); erre az időre esik Baross Gábornak az ipar és kereskedelem terén, Wekerle Sándornak a pénzügy terén kifejtett eredményes működése, az első országos kiállítás (1885) és a vámszövetségnek két ízben való, nagy nehézségek között történt meghosszabbítása.

Az országgyűlésnek aránylag békés munkájában akkor történt

az első nagyobb fennakadás, amidőn (1888-ban) a *véderőjavaslatot* tárgyalták. Tisza Kálmán nemsokára lemondott és utána már nem nyerte vissza az országgyűlés a régebbi zavartalanságát. A viták mind hevesebbekké váltak (különösen az egyházpolitikai törvényjavaslatok tárgyalása során), a miniszterelnökök pedig csak rövid ideig tudtak helyükön maradni. A milleniumkor még egységesnek és erősnek mutatkozik a nemzet, de utána újabb parlamenti zavarok következnek. Kiélesedik a nemzetiségi, a katonai kérdés; nem tudják megújítani (1898-ban) a vám- és kereskedelmi szövetséget. A XX. század elején általános a politikai hanyatlás; a pártküzdelmek annyira szétválasztják az embereket, hogy békés, együttes munkáról már szó sem lehet.

A szellemi élet fejlődése. Míg a kiegyezés az országok politikai és gazdasági téren való szabad elhatárolását — s ezzel együtt a politikai élet fejlődését akadályozta, addig a művelődés, a szellemi élet terén óriási haladást tett az ország. Hazánk e korban emelkedik az európai műveltség színvonalára.

A szellemi műveltség fejlesztése terén elől áll a Magyar Tudományos Akadémia; kivüle egész sereg tudományos társaság (Természettudományi-, Földrajzi-, Néprajzi-, Pædagógiai-, stb.). A szépirodalom fejlesztését a Kisfaludy-, Petőfi-, Dugonics- stb. társaságok mozdítják elő. Most keletkeznek első egyetemeink (Budapest, Kolozsvár, Zágráb). Javul az oktatásügy (1868. évi népiskolai-, 1883. évi középiskolai törvény); egész sereg szakiskola (gazdasági, ipari, kereskedelmi, tanítóképző) keletkezik. Tudományos folyóiratok, könyvtárak, múzeumok keletkeznek és terjesztik a műveltséget és népszerűsítik a tudományokat.

Az egyes tudományzakoknak országos-, sőt világhírű képviselői vannak, pl. a természettudományok terén Herman Ottó, Eötvös Lóránd, Lóczy Lajos, Apáthy István; a nyelv- és történettudományok terén: Simonyi Zsigmond, Szinnyei József; Szalay László, Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor; Csengery Antal, Pulszky Ferenc, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt stb. Rendkívül kifejlődik, valóságos nagyhatalommá válik a hírlapírás.

A művészetek terén Fadrusz János szobrász, Munkácsy és Zichy Mihály festők, Ybl Miklós, Lechner Ödön építészek, Jászai Mari, Blaha Lujza színművészek.

Igen termékeny a szépirodalom is. Az előző korszakból ide nyúlik át Arany János, Tompa Mihály, Kemény Zsigmond működése. Utánuk Jókai Mór, Madách Imre, Szigligeti József, majd Ábrányi Emil, Endrődi

Sándor, Gyulai Pál, Herczegh Ferenc, Kis József, Mikszáth Kálmán, Rákosi Jenő, Szabolcska Mihály, Szász Károly a legkiválóbbak. Az ő költészetükben még erőteljes nemzeti érzés lüktet, de a XX. század elején a szépirodalomban is visszaesés következik be, ami főleg a nemzeti érzés gyöngülésében és a kozmopolita jelleg erősödésében nyilvánul (realizmus, nyugatosok).

A gazdasági élet kifejlődése. A szellemi műveltséghez hasonlóan 1850—1867. igen jelentékeny az anyagi műveltség fejlődése is. Az *önkényuralom* Mezőgazdaságban történik meg az *úrbéri rendezés* és a *földtehermentesítés* végrehajtása, de ez nemesi osztályunk nagy kárával jár. Mintegy 600,000 *jobbágytelek*, illetőleg *zsellérség* megy át a felszabadult jobbágyok tulajdonába, ami a nemesi osztályra nézve — az addigi olcsó munkaerőn kívül — jóval több, mint 1 millió hold föld elvesztését jelenti. Egy részt a jövedelem megcsökkenése, másrészt a munkaerő megdrágulása és a nehéz hitelviszonyok (a Földhitelintézet igen későn, 1863-ban létesül) válságba sodorják nemesi osztályunkat, amelynek egy része elszegényedésnek indul. A volt jobbágyosztályokból keletkezett kis- és törpebirtokos osztály is egy ideig nehéz viszonyok között gazdálkodik (nincs meg a szükséges berendezés: eszközök, épületek, állatállomány, pénz) és a válság csak lassan enyhül. Mindemellett a föld hozadéka nő. A telekkönyv és a földkataszter intézményei most létesülnek.

Az *iparban* is haladás mutatkozik (a gépek használata, az ipari Ipar, kereskedelem, technika fejlődése); továbbá a szabadalmi és védjegy törvény, kereskedelmi és iparkamarák stb. jelzik e téren a haladást. — A kereskedelem terén legnevezetesebb az Ausztria és hazánk között volt vámhatár megszüntetése vagyis az *egységes vámterület* keletkezése. — *Vasutaink* kiépítése gyors ütemben történik (6 új fővonal Budapest: Bécs, Oderberg, Kassa, Kolozsvár, Brassó, Bázias, Fiume). Táviróhálózatunk most épül ki. Fejlődik a folyami *hajózás* (Tisza-szabályozás) stb.

Hazánk gazdasági téren is modern állammá valójában csak a 1867—1900. kiegyezés után fejlődik. Nagy fejlődésen megy át a mezőgazdaság; így Mezőgazdaság pl. amíg az előző korszakban az *ugar* 50% volt, e korszak elején 25%, a végén pedig már csak 11%. — Emelkedik a termőterület, 70%-kal nő a föld hozadéka. A gazdasági szakoktatás, a gazdasági tudósítói intézmény, a mezőgazdasági múzeum létesítése; modern sertéshízlaldák, gyapjúminősítő intézet, baromfikiállítás (1873), stb. jelzik a haladást.

Ipari fejlődésünk is feltűnő, bár nagyon érzik az osztrák ipar Ipar, kereskedelem, versenye. A most fejlődő gyáripár ránehezedik a kisiparra. Az ipar közlekedés-ügy.

fejlesztése céljából az állam különböző kedvezményeket ad, szakiskolákat, iparfelügyelőségeket létesít.

A *kereskedelem* terén a tőzsde, a Kereskedelmi Múzeum, a Keleti Kereskedelmi Akadémia, a póstatakarékpénztár és a keresk. szakiskolák jelzik a modern fejlődést. — Nagyon jelentős a közlekedési viszonyok fejlődése. A korábban osztrák tőkével épült vasutvonalak államosítása, az Adria magy. tengerhajózási társaság létesítése, a vasuti közlekedésben a zónarendszer behozatala, a Vaskapu szabályozása : Baross Gábor minisztersége idején történnek.

Pénz- és
vámügy.

Pénzügyeink is rendbejönnek. Wekerle 1892-ben elkészíti a *valutatörvényt*; az aranyvalutára való áttérés és a régi értékét vesztett osztrák államjegyeknek a bevonása nagyot lendített a Monarchia pénzügyi helyzetén. A 90-es években államháztartásunk mérlege aktívvá válik.

Magyar államháztartásról és magyar vám- és kereskedelmi politikáról is csak a kiegyezés óta beszélhetünk, de az Ausztriával kötött *vámszövetség* e téren nagyon korlátozza szabad mozgásunkat. A mezőgazda Magyarország és az iparos Ausztria ellentétes gazdasági érdekei sokszor összeütköznek és akadályozzák azt, hogy a külfölddel kötött kereskedelmi szerződésekben mindkét állam érdekei egyformán kielégítést nyerjenek. Éppen emiatt a Monarchia nem tud gazdaságilag eléggé érvényesülni és még a balkáni piacon sem tud uralkodó szerepet biztosítani a maga részére. A két állam gazdasági összekötöttsége hazánkra nézve hátrányos; emiatt a vámszövetségnek tíz évenként való megújítása mindig nehézkesen történik s mindinkább növekszik az a mozgalom, amely az önálló vámterületet és önálló bank megteremtésére irányul.

A vám- és kereskedelmi téren fennálló nehézségek dacára az egész gazdasági élet terén óriási a haladás; ezt legszebben igazolja a milleniumi kiállítás, amely a magyar föld gazdagságának, a magyar tudásnak és akaratnak s általában egy fejlettebb anyagi és szellemi műveltségnek fényes bizonyysága volt.

5. Európa a XIX. század utolsó negyedében és a XX. század elején; a gyarmatpolitika.

Új helyzet.

Az olasz királyság és az új német birodalom alakulása az európai helyzetet teljesen átalakították. Két új nagyhatalom támadt s a legfélelmeőbb a német birodalom volt. Kitűnő hadseregével egyik hatalom sem vehette föl a versenyt. Csak Franciaország gondolt

besszuló hadjáratra, ami mind a két országban és közvetve a többi európai államokban is új fegyverkezésre adott okot.

De mivel a háború szörnyű véráldozatokat kíván és az anyagi Béke-áldozat is nagy, a hatalmak felszerelésük folytonos tökéletesítése politika. mellett a béke fenntartására törekednek s ebből a célból egymás ellen-súlyozására szövetségeket alakítanak (fegyveres béke).

Mindjárt a német-francia háború után Németország, Ausztria- A hármag- Magyarország és Oroszország megkötötték a három császár szövetség- szövetség- gét. Az 1877/78-i orosz-török háború a három császár szövetségét is megbontotta. Ausztria-Magyarország akkor szorosabb szövetségre lépett Németországgal. Amikor (1881) a franciák Tunist elfoglalták, Olaszország is elfordult tőlük és az osztrák-magyar-német szövetség-hez csatlakozott (1887). Az így keletkezett *hármasszövetség* ellen Orosz-ország Franciaországgal szövetséget kötött (1895). Ezt kiegészíti a XX. Az orosz- század elején az angol-francia (1904), majd az angol-orosz entente francia-angol (1907). Ez a két szövetség tartja fenn az európai egyensúlyt, de a bi- szövetség- zalmatlanság a hatalmakban igen nagy. A lefegyverzés eszméjét föl- vetették ugyan, de megvalósítani nem tudták.

A hosszú békesség az egyes államok belső fejlődésére nagyon áldásos volt. A forradalmi mozgalmak — a Balkán kivételével — megszűntek s az államok erőiket az anyagi és szellemi művelődés fej- lesztésére fordították.

Érezhető a haladás a *Balkán államaiban* is, habár azok még A Balkán- mindig a kialakulás állapotában vannak. **Romániában** (1864-ben) államok. megtörténik a jobbágyság fölszabadítása, de a jobbágyság még év- tizedeken át érzi a *földteher* súlyát; ez akadályozza a földművelés ki- fejlődését és a *nagybirtokrendszer* is igen kedvezőtlen. *Ipara* jelenték- telen, de búza- és szarvasmarha kivitele annál jelentősebb és ebben Magyarország is versenytársa (vámháború, 1886—1890).

Lassúbb a haladás **Bulgáriában és Szerbiában**, ahol viszont annyival kedvezőbb a helyzet, hogy a török uralommal együtt a nagy- birtok-rendszer megszűnt s egy fejlődésképes *kisgazda-társadalom* keletkezett, amely ez államok politikai életének fejlődését is demo- kratikus irányba tereli (szemben a teljesen arisztokratikus Romániával). Bulgáriában inkább az ipar-, kereskedelem-, Szerbiában a mezőgazda- ság fejlődésére (sertés, fa, búza, szilva, szarvasmarha) van lehetőség.

Görögország a Balkán-államok között a *kereskedelemben* a leg- első. Itt keletkezett a Balkánon az első pénzintézet, az *Athéni Bank* (1841). A görögökkel a levantei kereskedelemben a zsidók (*szejardí- mok*) és a franciák osztoznak («frankik»). — **Törökország** hanyatlása

tovább tart, aminek egyik legfőbb oka az államvezetés maradisága. Egyébként az egész Balkán-félsziget fejlődésének akadályai: a közlekedés fejletlensége, a nép műveletlensége, a termelés kezdetleges volta (faeke, gépek hiánya, házi ipar, stb.) és főleg a politikai viszonyok konszolidációjának hiánya.

Olaszország. Sok nehézség áll a fejlődés útjában **Olaszországban** is. Az egység megalkotásáért folytatott háborúk súlyos pénzügyi helyzetet okoznak; ennek viszont nehéz adók járnak nyomában s midőn ez sem ad elég jövedelmet, akkor az állam kénytelen a vámokat emelni (pénzügyi vámok, később védővámok). A *mezőgazdaság* fejlődését a nagybirtokrendszer és az alacsony munkabérek akadályozzák; ugyanezek erős kivándorlást is okoznak. Az *ipar* német támogatással és tőkével fejlődésnek indul és a század végén már kivitel is van. A *közlekedési* viszonyok javulnak; kiépülnek (az Alpeseiken át) a nemzeti vasutak. A szuezi csatorna megnyitása is (1869) hasznot jelent Olaszország részére. A XX. század elején az új állam már *gyarmatosító* politikát folytat (Albánia, Tripolisz). Az állam belső és külső politikájában nagy szerepe van az *irredenta* eszmének.

A pireneusi államok.

Míg Olaszország a XIX. század végére nagyhatalommá fejlődik, addig **Spanyolország** és **Portugália** teljesen elveszítik régi jelentőségüket. A *spanyol* anyaállam és gyarmatok között való kapocs már a francia háborúk idején meglazult (amiben nem kisrésze van az itten piacszerzésre törekvő Angliának), nem sokkal azután pedig az amerikai gyarmatok sorra fellázadtak (1816—1821) és Spanyolországtól elszakadtak. A még megmaradt Cubát, Antillákat és Fülöp-szigeteket a század végén (1898) az Északamerikai Egyesült-Államok foglalták el. A spanyol gyarmatok fölszabadítása idején szakadt el (1822) Brazília is *Portugáliától*. A legértékesebb gyarmatait elveszített, pénzben szegény államok teljesen az idegen (*angol*) tőke uralma alá kerülnek. A spanyol bányászat és a portugál kereskedelem (afrikai gyarmatok) Angliának jövedelmez. Emellett a politikai viszonyok is igen kedvezőtlenek, különösen Spanyolországban, ahol a szélsőséges (radikális, klerikális) elveket valló pártok kormányai váltakoznak, majd polgárháborúk dúlják a szerencsétlen országot, amely hol a királysági, hol a köztársasági államformával kísérletezik. — A XIX. század végén mindkét állam királyság.

Franciaország.

Az 1870/71-i háború s annak végén a Commune dühöngése rendkívül sok kárt okozott Franciaországnak. Annál bámulatosabb az állam és a nép erőfeszítése, amellyel a szenvedett károkat olyan hamar kiheverte. A nép türelemmel fizette a legkülönbébb adókat és szor-

galmasan dolgozott, hogy minél nagyobb exportra tegyen szert. A békes fejlődést azonban jóideig akadályozták a köztársasági és monarchista pártok küzdelmei és a gyakori kormányváltozások, amelyek a *revans*-eszmével vannak összefüggésben. Ez hozza létre a régi ellenségekkel — Orosz- és Angolországgal — való szövetkezést is. (l. fentebb).

Nagy szerep jut a XIX. századbeli francia politikában a *gyarmatosító* törekvéseknek is. A franciák a napoleoni háborúk idején elveszítették gyarmataikat és azóta újak szerzésére törekednek. X. Károly szerzi meg (1830) Algirt, III. Napoleon (1862) Annamot, a III. köztársaság pedig (1881) Tuniszt, majd a többi afrikai (Madagaszkár, Szenegambia, Kongo) és hátsó-indiai gyarmatot szerzi meg. A franciák azonban minden gyarmatnál többre értékelik az elveszített *Elsass-Lotharingiát*; a francia külpolitika ennek visszaszerzésére irányul.

A francia *revans*-eszme a XIX. század végére egészen francia Oroszország. érdekkörbe vonta *Oroszországot*, mely — Nagy Péter és II. Katalin reformkísérletei után — csak e korszakban lesz igazán európai állammá. Megreformálása II. Sándor cár (1855—1882) érdeme. Alatta történik (1861) a jobbagyság felszabadítása, a vasútépítés, a védővámrendszer enyhítése, az ipar fejlesztése; a balkáni kudarcok után az Ázsiába való terjeszkedés (az Amur völgyének, a turáni alföldnek, a Kaukázus vidékének megszerzése 1858—1873). Midőn pedig a berlini kongresszus lehetetlenné teszi a balkáni politika sikeres folytatását, attól kezdve Oroszország Németországban látja legnagyobb ellenségét (Konstantinápolyba Berlingen át vezet az út), amellyel a 90-es években vámháborúba is keveredik. Franciaország igyekszik a maga javára felhasználni az orosz-német ellentétet; így jön létre a hármas szövetség után a francia-orosz entente. Midőn pedig az ázsiai terjeszkedés a japán-orosz háborút (1904—5), ennek elvesztése pedig belső forradalmat okoz, az ennyi csapástól elkésérített Oroszország Angliával is szövetséget köt (1907). Ezzel befejeződik a nagyhatalmak fegyveres csoportosulása s ettől kezdve Európa békéje (a «fegyveres béke») hajszálon lóg.

A XIX. század utolsó negyedében Európa területén a vezető Németország hatalmat *Németország* szerzi meg. E tekintetben döntő volt az 1870/71-i *fölvirágzása* francia háború megnyerése. Az óriási hadisarc nagy befektetéseket tesz lehetővé, amelyek az ipar, közlekedés, kereskedelem rendkívüli kifejlődését eredményezik. Most történik meg az újjászervezett állam belső kiépítése: a vasútak államosítása és továbbépítése, egységes pénz- és mértékrendszerek behozatala, a kereskedelmi flotta növelése, a gazdasági szakoktatás kifejlesztése, a munkáskérdés rendezése stb. A fellendülő gazdasági élettel együtt jár a népesség számának nagy-

arányú növekedése, ami ismét a termelés fokozását vonja maga után. Az európai piacok már nem képesek fölvenni a hatalmasan fejlett és nagyon versenyképes német ipar termékeit, tehát gyarmatosításra van szükség. Még Bismarck kezdeményezi a gyarmatok szerzését I. Vilmos (1871—1888) idejében, majd élenkebben folytatódik a gyarmatszerzés II. Vilmos alatt Afrikában és az ausztráliai szigeteken (Togo, Kamerun, Délnyugat- és Kelet-Afrika, Új-Guinea, stb.). A gyarmatszerzés természetesen a hadi flotta fejlesztésével is jár és ezzel elkezdődik az Angliával való kiegyenlíthetetlen ellentét.

Anglia.

Anglia fejlődése a XIX. század második felében, Viktória királynő (1837—1902) (előbb: IV. György 1820—1830 és IV. Vilmos 1830—1837) idejében meglassódik. Már nem visz a politikában vezető szerepet (mint legutóbb is a napoleoni háborúk idején) és gazdasági elsősége is mindjobban veszélyeztetve van. Midőn Anglia 1860-ban Franciaországgal szabadkereskedelmi alapon köt vámszerződést (és példáját a többi állam is követte), akkor ad Anglia utoljára irányítást az európai gazdasági életnek. De az 1870-es évek óta ismét a védővamos rendszer terjed el s ugyanakkor erősen érezhetővé válik a német és az amerikai verseny (l. köv. fejezetet). E két államnak sokkal modernebb az ipari berendezése s velük szemben a sok régi géppel dolgozó Anglia hátrányos helyzetbe kerül.

E kedvezőtlen jelenségekkel szemben Anglia gyarmataiban akar előhaladni s azokat jó kormányzással, kulturális és technikai berendezésekkel fejleszteni és minél hasznosabbakká tenni. A Kelet-indiai Kereskedelmi Társaságtól (1858-ban) megszerzett Elő-Indiát fejleszti, majd (1881) császársággá proklamálja. Fokozatosan megszállja Egyiptomot s északi és déli afrikai gyarmatait vasúttal akarja összekötni (transzafrikai vasut). Ezért szorította mind északabbra a búrokat is, míg végre is azok szabad államait elhódítja (angol-búr háború, 1899—1902), de itt is szembetalálja magát Németországgal (Német-Kelet-Afrika), amely már veszélyezteti Anglia elsőségét az iparban, kereskedelemben és a tengeren. Németországnak minden téren való megerősödése (bagdadi vasut!) aggodalommal tölti el Angliát, amely ilyen előzmények után szánja rá magát a régi ellenségével: Franciaországgal és ázsiai vetélytársával, Oroszországgal való szövetségre.

6. Az Északamerikai Egyesült-Államok kifejlődése.

A XIX. század folyamán nemcsak Európában, hanem Amerikában is új államalakulások és államberendezések történnek. A spanyol és

portugál gyarmatok elszakadása és sok belső küzdelem után alakulnak ki Közép- és Dél-Amerika államai, de nagyobb jelentőségre egyik sem tud szert tenni. Valamennyiüknél jelentősebb és a XIX. század végére már nagyhatalommá alakul az Unió. Rendkívül gyors és nagyarányú fejlődésének három főtenyezője van: *kedvező földrajzi fekvése, természeti viszonyai és népe jelleme.*

Az új állam a XIX. század elején nagy ajándékot ad a világ- **Monroe-elv.** nak: a *Fulton* által feltalált gőzhajót (1807). A napoleoni háborúk egyrészt terjeszkedésre adnak alkalmat — Napoleontól megveszi Louisiániát (1803) — másrészt kereskedelmét lendítik föl. Nagy haladás történik *Monroe* elnök (1817—1825) idejében. Ő vásárolja meg Floridát a spanyoloktól (1819) s a spanyol gyarmatok elszakadása alkalmával ő mondja ki, hogy az Unió nem engedi meg ezentúl európai államok beavatkozását és hódítását amerikai földön (*Monroe-elv*: Amerika az amerikaiaké). Ugyancsak *Monroe* érdeme az északi államokban a rabszolgatartás megszüntetése is (1820). Ezzel szemben éles ellentét fejlődik ki a demokratikus gondolkodású északi és az arisztokratikus déli államok között.

A *Monroe* után következő elnökök között voltak hívei a rabszol- **A rabszolga-** gaság fenntartásának is. Ilyenkor a déli tartományokba helyeződik **háború.** át az állam súlypontja. A vetélkedés akkor tört ki nyílt háborúban, midőn *Lincoln* lesz elnökké, aki határozottan rabszolgaellenes volt. Ekkor a déli tartományok kiléptek az Unióból és 1861-ben kitört és 4 éven át pusztított az ú. n. *rabszolgaháború*, amelynek végén az északiak kényszerítették a délieket a rabszolgaság megszüntetésére. Ettől kezdve az Unió sokkal gyorsabban halad a fejlődés útján. Már két évtizeddel előbb lezajlott a *mexikói háború*, amely délnyugaton nagy területeket juttatott az Uniónak (Kalifornia; az aranytelepek feltalálása). A 60-as évek vége felé már *Alaszkát* is megszerzi az Unió Oroszországtól.

Közben nagy erővel halad a vasútépítés (*Pacific-vasutak*), a folyami és tengerhajózás, az iparfejlesztés és a farmosítás. Nyugat és észak felé óriási területek kerülnek eke alá. Az 1870-es években már ott tart az Unió, hogy jórészt függetleníteni tudta magát az európai ipartól. Kivitele már jóval nagyobb behozatalánál.

A XIX. század végén már gyarmatosításba kezd az állam, amely **Gyarma-** 100 évvel előbb maga is gyarmat volt. Előbb (1897) a *Sandwich-szi-* **tosítás.** geteket szerzi meg a bennszülöttekkel való egyezés alapján. A *cubai* lázadást arra használja föl, hogy hadat izenjen Spanyolországnak (1898); ennek végén jutnak az Unió birtokába *Portorico*, az *Antillák*

és a távoli Fülöp-szigetek ; ekkor veszi védnöksége alá a cubai köztársaságot.

Ezekkel a hódításokkal az Unió az európai nagyhatalmakkal egy sorba került. E nagyhatalmi állás tudatában mondotta *Roosevelt* elnök megválasztásakor (1901): «minden igaz hazafi lássa maga előtt azt a napot, amikor egyetlenegy európai hatalomnak sem lesz egy talpalatnyi földje sem Amerikában». Ez már a Monroe-elvnek világosabb megszövegezése : jelenti az egész Amerika fölött való uralmat és az európai befolyás teljes kiküszöbölését. Emellett óriási mértékben fejlődik ipara (textil-, élelmiszer-, vegyészeti-ipar); technikai be rendezése fölötte áll Európáénak ; az emberi munkaerőt mindinkább a gép helyettesíti, amely erős, gyors és nem fárad ki.

7. A legújabb kor műveltsége, gazdasági és társadalmi élete.

A fölvilágosodás korának gazdag irodalma, de még inkább a nagy francia enciklopédia mutatja, hogy az emberi szellem a reneszansz és a humanizmus kora óta milyen nagy előhaladást tett. De az emberi szellem legnagyobb föllendülése a XIX. században történik. Az utolsó évszázad alatt — egy-két tudományágat (bölcészet-, jog-, hittudomány) leszámítva — az emberiség többet haladt, mint az előző évezredekben. Viszont aránylag sokkal kisebb a haladás a művészetek terén ; nevezetesen az építő- és szobrászművészet és a drámairodalom éppen nem tud a réginél magasabbra lendülni s legkiválóbb alkotásai azok, amelyek megközelítik szépségben a régi klasszikus mintákat. A tudományok rendkívüli föllendülése a szabadabb gondolkodással és haladottabb tudással, a művészetek viszonylagos hanyatlása az anyagiasabb világfelfogással való összefüggést mutatja.

A költészet.

A **költészet** fejlődése a XVIII. század végétől s különösen a XIX. század első felében erősen nemzeti irányt mutat ; a Marseillaise, a Gotterhalte, a Himnusz, a Szózat, a Wacht am Rhein ebben a korban keletkeznek (amelyet a politikai történelem is a nemzeti eszme korának nevez). A francia Beranger és Musset, az angol Byron, az amerikai Poe Edgar, a német Lessing, Schiller, Goethe, Heine, a dán Andersen, az orosz Puskin, Petőfi és Arany : a század és minden idők nagy költői.

A **drámaírásban** Goethe, a francia Victor Hugo, Dumas és Rostand, az olasz D'Annunzio, a svéd Björnson és Ibsen, az orosz Tolsztoj ; Katona és Madách a legkiválóbbak.

A XIX. század egyébként a **regényírás** kora ; ennek olvasása szórakoztatja legjobban az idegfeszítő munkát végző embert. A re-

gényírók sorát a skót Walter Scott nyitja meg, a francia Victor Hugo, a két Dumas, Verne és Zola, az angol Dickens és Thackeray, az amerikai Cooper és Mark Twain, az orosz Turgenyev, Gorkij, Dosztojevszky, Tolsztoj, a lengyel Sienkiewicz, az olasz Edmondo de Amicis és D'Annunzio, Jósika, Eötvös, Kemény, Jókai és Mikszáth annyi életet, tudást, történelmet, humort, fantáziát visznek be regényeikbe, hogy azokból a modern ember valóságos és képzelt élete híven visszatükröződik.

A **művészetek** közül az **építészet** nem hoz új, az eddiginél szebb A művészet. stílust; a század elején az *empire*-stílus említhető (a Pantheon); továbbá újszerűségét mutatnak a boulevardok és Ringeek, nagy mérnöki tudást árul el Eifel tornya (300m.), de a technikai fejlődéstől eltekintve (portland-cement, vasbeton, sok-emelet) e téren nincs (művészi) haladás, épp így a **szobrászatban** sem. A **festészet** is a régi, klaszikus irányban igyekszik tökéleteset alkotni; a német Kaulbach, a svájci Böcklin, az orosz Verescsagin, Munkácsy, Benczur, Zichy Mihály technikai készsége, színérzéke és művészi felfogása a legkiválóbb. A XX. század vége felé (1893—) új irányokkal kísérleteznek (szecesszionista, impresszionista) a festők, de a reneszansz-kor nagyjait nem tudják utólni. Annál nagyobb a haladás a **színművészetben** és a **zenében**, amely szintén a színházból indul el hódító útjára (opera-zene). A *színészek* között a francia Coquelin és Sarah Bernhard, az olasz Salvini és Duse Eleonora, az angol Irving, Egressy, Dériné, Jászai Mari, Blaha Lujza; a *zeneszerzők* között az olasz Bellini és Verdi, a német Mozart, Wagner és Beethoven, a francia Rossini, Offenbach, Erkel és Liszt Ferenc; a *zeneelőadó* művészek között Paganini, Mozart, Chopin, Hubay Jenő, Kubelik, Liszt és Zichy Géza megfizethetetlen gyönyörűséget szereztek az emberiségnek.

A művészeteknél sokkal nagyobb fejlődést mutatnak a **tudományok**, amelyeknek egész új ágai keletkeznek, pl. az összehasonlító **tudományok**. nyelvtudomány, a régiségtan (archeologia) és a társadalom-tudomány (szociologia). Az *összehasonlító nyelvtudomány* közelebb hozza egymáshoz a különböző népeket. A *régiségtudomány* és az ezzel kapcsolatos ásatások, a hieroglifák megfejtése (Champoillon) régi idők nem ismert, bámulatos kultúráját tárják elénk. A *szociologia* a társas együttélés törvényeit ismeri és ismerteti meg. Ráterelődik a figyelem a társadalmi kérdésekre, így főként a munkáskérdésre (a század vége felé pedig a nő- és zsidókérdésre). A gazdasági viszonyok következtében felszínre kerül a *szocializmus* s annak kérdésével politikai, társadalmi és gazdasági nézőpontból sokan foglalkoznak. A tudásnak és a nyelvismeret-

nek növekedése csak a XIX. században teszi lehetővé az oknyomozó világtörténeti munkák megírását (Mommsen, Ranke; Maculay, Carlyle; Thiers, Taine, Renan).

Különösen nagy az előhaladás a **mathematikai és természet-tudományokban**, így pl. a *csillagászatban* (Laplace, Flammarion), a *földtanban* (Lyell, Cuvier); a *növénytant* a svéd Linné, az *állattant* az angol Darwin egész új alapokra helyezik (a fajoknak a létért való küzdelme). Az *orvosi* tudomány terén a sebészet hatalmas fejlődése, a bacillusok megismerése (Pasteur, Koch), a himlő- és általában a ragályos betegségek ellen való oltás mutatják az óriási haladást. De mindennél nagyobb s egyben a legújabb kor gazdasági életére is legjellemzőbb a *fizika és kémia* fejlődése, a villamos erő természetének és alkalmazásainak megismerése (Galvani, Volta, Ohm). Végül a magasra lendült tudásnak legjobb bizonyítékai a gyakorlati értékű **találmányok**, amelyek azután az egész gazdasági életet átalakítják. A *gőzgép* feltalálását (James Watt, 1765) követi a *gőzhajó* (Fulton 1807), a *gőzvasút* (Stephenson, 1825), majd a *telegraf* (Morse, Marconi), a *telefon* (Bell, Edison). A fényképezés, a kerékpár, az acéltoll, a varrógép, az írógép, a villamos vasút, a mezőgazdasági gépek, a petroleum-, gáz-, villanyvilágítás, az automobil és repülőgép stb. mind azt mutatják, hogy az emberi szellem legyőzi a tér és idő korlátait, az anyagokat és erőket uralma alá veszi, az addig nagyon korlátolt emberi erőt hihetetlenül megsokszorozza.

A XIX. században lesz az ember igazán a Föld urává. De ennyi haszonnal, a tudásnak addig elképzelhetetlen megnövekedésével szemben *egy nagy kár is éri az emberiséget: a hitnek megfogyatkozása*. A tudás mintegy kiküszöböli a hitet, amelyet a legújabb kor művelt embere a tudásért cserébe könnyelműen eldob magától. Az emberiség igazi jótévői azok lesznek, akik az egész emberiséget meg fogják tanítani a tudásnak és hitnek egyesítésére.

A gazda-
sági élet.

A legújabb kor **gazdasági élete** épp úgy különbözik az előző korokétól, mint a műveltség. E téren a döntő fordulatot a *gőzgép* feltalálása jelenti; a legújabb kort valóban a «gőz korszakának» nevezhetnők. A gőzgép alkalmazása és a többi találmány teljesen átalakítja a gazdasági (s ennek nyomán a társadalmi) életet. A közlekedés felszabadulása teszi lehetővé a *világgazdaság* kialakulását. Rendkívüli arányokat ölt mind a *termelés*, mind a *forgalom*, amelyeknek nemcsak méretei, hanem formái is megváltoznak.

A **földművelés** intenzívebbé válik a műtrágya, a gépek haszná-

lata és az emberiség szaporodása következtében. Óriási, új gabona-termő földek keletkeznek: a prairik, Afrika, Ausztrália, India, Argentina, Szibéria területén. Az államok jobb birtok és jobb gazdálkodási rendszerre törekednek. Magnemesítés, fajállattenyésztés s általában: céltudatos agrárpolitika jelzi a mezőgazdaság modern fejlődését.

A **bányászat** technikájának átalakulása s vas és szén mellett a petroleum és a földgáz intenzív bányászata mutatja a változást.

Az **iparban** valóságos forradalmat jelent a gépek használata. A kisipar hanyatlása, a nagyipar kifejlődése; az elégedetlenkedő és lázadozó munkásosztály, az óriási vagyonokat (tröszt) felhalmozó kapitalista osztály uralma; egész sereg új iparág, valamint az iparművészet kifejlődése: mind a legújabb kor eredményei.

De mindennél nagyobb változást és haladást jelent a **kereskedelem és közlekedés** terén a gőzhajó, a gőz- és villamos vasút, az automobil, a repülőgép, a telegráf és telefon. Ezek a legújabb kor gazdasági életét és műveltségét teljesen elválasztják az előző korok műveltségétől.

Az anyagi és szellemi élet változásával szükségképen együttjár a társadalmi viszonyok változása is. E tekintetben legjelentősebb a **társadalmi élet**. Kiváltságos osztályok megszűnése és az állampolgári egyenlőség megvalósítása (*a törvény előtti egyenlőség, a közös teherviselés, a jobbágyság megszüntetése, a népképviselési rendszer, a nők, zsidók egyenjogúsítása, vallásszabadság stb.*) Most már az állam gerince, törzse a **polgárosztály**, amelynek túlságos elvagyonosodása a **munkásosztály** szervezkedését teszi szükségessé (szocializmus). Az így kialakult gazdasági-társadalmi rendet azonban sok támadás éri; rombolások (Anglia, Írország) és pusztító forradalmak vannak (Páris: 1848, 1871, Ororszország: 1905). Ezek tanulságaként a XIX. század a XX. századra egy óriási és mindenek előtt való feladatot ró: a gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségek kivívó igazságtalanságainak okossággal, mérséklettel, belátással való megszüntetését.

A magyar uralkodók	Az erdélyi fejedelmek
sorrendje	
I. Ferdinánd (1526—64)	János Zsigmond (1541—51).
Szapolyai János (1526—40)	I. Ferdinánd (1551—56).
I. Miksa (1564—76)	János Zsigmond (1556—71).
I. Rudolf (1576—1608)	Báthory István (1571—76).
II. Mátyás (1608—19)	Báthory Kristóf, mint helyettes (1576—81).
II. Ferdinánd (1619—37)	Báthory Zsigmond (1581—97).
III. Ferdinánd (1637—57)	I. Rudolf, mint király, 1597.
IV. Ferdinánd	Báthory Zsigmond (1598—99).
I. Lipót (1657—1705)	Báthory Endre (1599).
I. József (1705—11)	Rudolf megbízásából:
III. Károly (1711—40)	Mihály, mint kormányzó (1599—1600).
Mária Terézia (1740—80)	Rudolf (Básta) (1600).
II. József (1780—90)	Báthory Zsigm. (1600—1601).
II. Lipót (1790—92)	Rudolf (1601) h. Básta és Mihály.
I. Ferenc (1792—1835)	Rudolf h. Básta (1601).
V. Ferdinánd (1835—48)	Báthory Zsigm. (1601—03).
I. Ferenc József (1848—illető- leg 1867—1916)	Rudolf h. Básta (160—0)).
IV. Károly (1916—22)	Székely Mózes (1603).
	Rudolf h. Básta. (1603—05).
	Bocskay István (1605—06).
	Rákóczi Zsigmond (1606—08).
	Báthory Gábor (1608—13).
	Bethlen Gábor (1613—9).
	Brandenburgi Katalin (1629—30).
	I. Rákóczi György (1630—48).
	II. Rákóczi György (1648—58).
	I. Rákóczi Ferenc.
	Rédey Ferenc (1658—59).
	Barcsay Ákos (1660).
	Kemény János (1660—62).
	I. Apafi Mihály (1660—90).
	II. Apafi Mihály (1690).
	Thököly Imre (1690).
	I. Lipót (1690—1705) mint király.
	II. Rákóczi Ferenc (1705—11).

TARTALOMJEGYZÉK.

I. A reformáció és ellenreformáció kora.

1. Luther föllépése	Lap 3
2. A reformáció elterjedése Európában	7

Magyar történet.

3. A Habsburgok trónrajutása ; a török befészkelődése	10
a) Az ország két részre szakadása	10
b) A török hódítás	12
c) Az erdélyi fejedelemség megalakulása	14
d) A török hódoltság szervezete és hatása	15
4. Vallásháborúk	19
a) Az ellenreformáció kezdetei	19
b) Spanyolország az ellenreformáció élén	20
c) A németalföldiek szabadságharca ; gazdasági és szellemi felvirágzás	22
d) Vallási küzdelmek Angliában ; anyagi és szellemi felvirágzás	24
e) Vallásos küzdelmek Franciaországban	26
f) A 30 éves háború	27
5. A Habsburgok politikája ; alkotmányos és vallási küzdelmek Magyarországon	30
a) A királyi terület alkotmányos és vallási sérelmei	30
b) Bocskay fölkelése és az 1608-i országgyűlés	33
c) Erdély részvétele a 30 éves háborúban	35

II. A nagyhatalmak megalakulásának kora.

1. Franciaország, mint vezető hatalom	38
a) A középponti hatalom megerősödése	38
b) XIV. Lajos abszolút kormányrendszere	38
c) XIV. Lajos külpolitikája és a spanyol örökösödési háború	41
2. A német birodalom viszonyai ; a porosz királyság keletkezése	43
3. Az északi államok ; N.-Péter reformjai	45
4. Az angol forradalom	48
a) A Stuartok abszolútizmusa	48
b) A forradalom kitörése, Cromwell ; gazdasági felvirágzás ..	49

Magyar történet.

5. Hazánk I. Lipót korában	52
a) I. Lipót önkényuralma	52
b) A Wesselényi összeesküvés	53
c) Thököly és a felszabadító háború	56
d) A felszabadítás következményei	58
e) II. Rákóczi Ferenc fölkelése	61
6. Békés önkényuralom	64
a) III. Károly kormányrendszere	64
b) A Pragmatica Sanctio	67

III. A fölvilágosodás kora.

	Lap
1. A fölvilágosodás irodalma	69
2. II. Frigyes kormányrendszere	72
3. Orosz- és Lengyelország II. Katalin korában	74
4. Magyarország a fölvilágosodás korában	77
a) Mária Terézia uralkodása	77
b) II. József kormányrendszere	80
5. Az északamerikai szabadságharc	85

IV. A francia forradalom és a háborúk kora.

1. A francia forradalom kitörése és alakulásai; Napoleon	87
a) A forradalom előzményei	87
b) XVI. Lajos és az alkotmányozó nemzetgyűlés	89
c) A királyság bukása és a rémuralom	92
d) A direktórium és a konzulátus	96
e) Napoleon császársága és Európa	98
f) Napoleon bukása és a bécsi kongresszus	101
2. Magyarország a francia forradalom és háborúk korában	103
a) Az alkotmányosság helyreállítása; az 1790/91-i országgyűlés	103
b) A forradalom hatása; részvételünk a francia háborúban	105

V. Nemzeti küzdelmek a XIX. sz. első felében.

1. A Szentszövetség és az 1820-as évek forradalmi	107
2. A Bourbonok újabb bukása; a júliusi forradalom és hatása	110
3. Anglia fejlődése a) XVIII. században és b) XIX. sz. első felében	112
4. Az 1848-i februári forradalom és hatása	114
5. Magyarország újjászületése	117
a) I. Ferenc abszolutizmusának bukása. Széchenyi megindítja a reformmozgalmat	117
b) Az 1830-as és 40-es évek reformmozgalma	120
c) Az 1847/48-i országgyűlés	127
d) A szabadságharc	128

VI. A XIX. század második fele.

1. III. Napoleon császársága és az olasz egység	130
2. A német egység megteremtése	134
3. A balkán viszonyai és a keleti kérdés	138

Magyar történet.

4. A dualizmus kifejlődése	140
a) Az önkényuralom	140
b) A kiegyezés	142
c) A politikai, szellemi és gazdasági élet fejlődése a kiegyezés óta	145
5. Európa a XIX. sz. utolsó negyedében és a XX. sz. elején; a gyarmatpolitika	148
6. Az Északamerikai Egyesült Államok kifejlődése	152
7. A legújabb kor műveltsége, gazdasági és társadalmi élete	154
A magyar uralkodók rendje	158
Tartalomjegyzék	159

A Franklin-Társulat és a Lampel R. (Wodianer F. és Fiai) r. t. kiadásában megjelent s a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr által 72,000/1920. sz. a. kiadott négyévfolyamú új tantervnek megfelelő

felső kereskedelmi iskolai tankönyvek

Bogyó—Havas—Oravecz Károly:

Kereskedelmi számtan. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskola tantervének megfelelően átdolgozta és kiegészítette: **Oravecz Károly** budapesti keresk. akad. tanár.

I. kötet az I. évfolyam számára.

II. „ a II. „

III. „ a III. „

IV. „ a IV. „

Bogyó—Havas—Strobel Ernő:

Politikai számtan. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskola tantervének megfelelően átdolgozta és kiegészítette: **Strobel Ernő** állami felső kereskedelmi isk. tanár.

B. Lengyel Sándor—Juckel Gyula:

Politikai számtan. Felső kereskedelmi iskolák számára.

Dr. Schack Béla és Wirker István:

Magyar levelezés és a kereskedelem ismertetése. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv alapján.

Levelek az áruüzlet köréből. Üzletalapítási és üzletátruházási iratok Ezek tárgyi és alaki taglalása az I. évfolyam számára.

Váltóműveletek. Számlakivonatokra vonatkozó levelek a II. évf. számára.

Bizományi vétel és eladás. Közös számlára kötött ügyletek. Kifogás és rendelkezésre bocsátás. Bankügyletek köréből vett levelek a III. évf. számára

Német kereskedelmi levelező. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv alapján, az I—IV. évfolyam használatára.

Dr. Latzkó Hugó és dr. Honti Rezső:

Francia nyelvűkönyv és kereskedelmi levelező. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák használatára az új tanterv alapján.

I. rész. Nyelv- és gyakorlókönyv.

II. „ Kereskedelmi levelező.

Forrai Soma:

A magyar gyorsírás tankönyve. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák használatára. Gabelsberger—Markovits rendszer szerint.

I. kötet. Levelezőírás az I. évfolyam számára.

II. kötet. Vitairás a II. évfolyam számára.

Fokozatos gyorsírási olvasókönyv a II. évfolyam számára.

Götzhaber—Vikár:

Német gyorsírás Gabelsberger szerint.

Jónás Károlyné és Kárpáti Béla:

A gépirás tankönyve. A felső kereskedelmi iskolák használatára. Az I. és II. évfolyam számára.

Dr. Fodor József:

Egészségtan. Az I—IV. évf. számára.

A Frankliu-Társulat és a Lampel Rt. (Wodianer F. és Fiai) r. t. kiadásában megjelent s a nagyműveltségű vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr által 72,000/1920. sz. a. kiadott négyévfolyamú új tantervnek megfelelő

felső kereskedelmi iskolai tankönyvek

Dr. Horn József:

Közgazdasági ismeretek. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára. (Előkészületben.)

Dr. Vadas József és dr. Jablonkay Géza:

Jogi ismeretek. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint.

A jog fogalma, felosztása és forrásai. Közjog. Általános magánjog A váltótörvény. A csekk törvény. A III. évfolyam számára.

A Kereskedelmi törvény. Az ipartörvény. A csődtörvény. Büntetőjogi tudnivalók. A IV. évfolyam számára.

Dr. Simonyi Jenő:

Földrajz. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint.

I. évf. Magyarország gazdasági földrajza

II. évf. Európa gazdasági földrajza

III. évf. Az idegen földrészek gazdasági földrajza

IV. évf. Általános gazdasági földrajz.

Dr. Szathmáry László:

Árúismeret. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint.

az I. évf. számára Ipari növénytan

a II. " " Ipari állattan.

a III. " " Szervetlen vegytan és technológia.

a IV. " " Szerves vegytan és technológia.

Csizmadia Pál és Képesy Imre:

Természettan. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv alapján.

Mechanika. Hőtan. Hangtan. Az I. évfolyam számára.

Fénytan. Mágnesség. Elektromosság. A II. évfolyam számára.

Emődi Antal—Szőke Béla:

Természettan. Felső kereskedelmi iskolák számára.

Léhner Ödön:

Fizika. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák I—II. évf. számára az új tanterv alapján. (Előkészületben.)

Szuppán Vilmos és Havas Miksa:

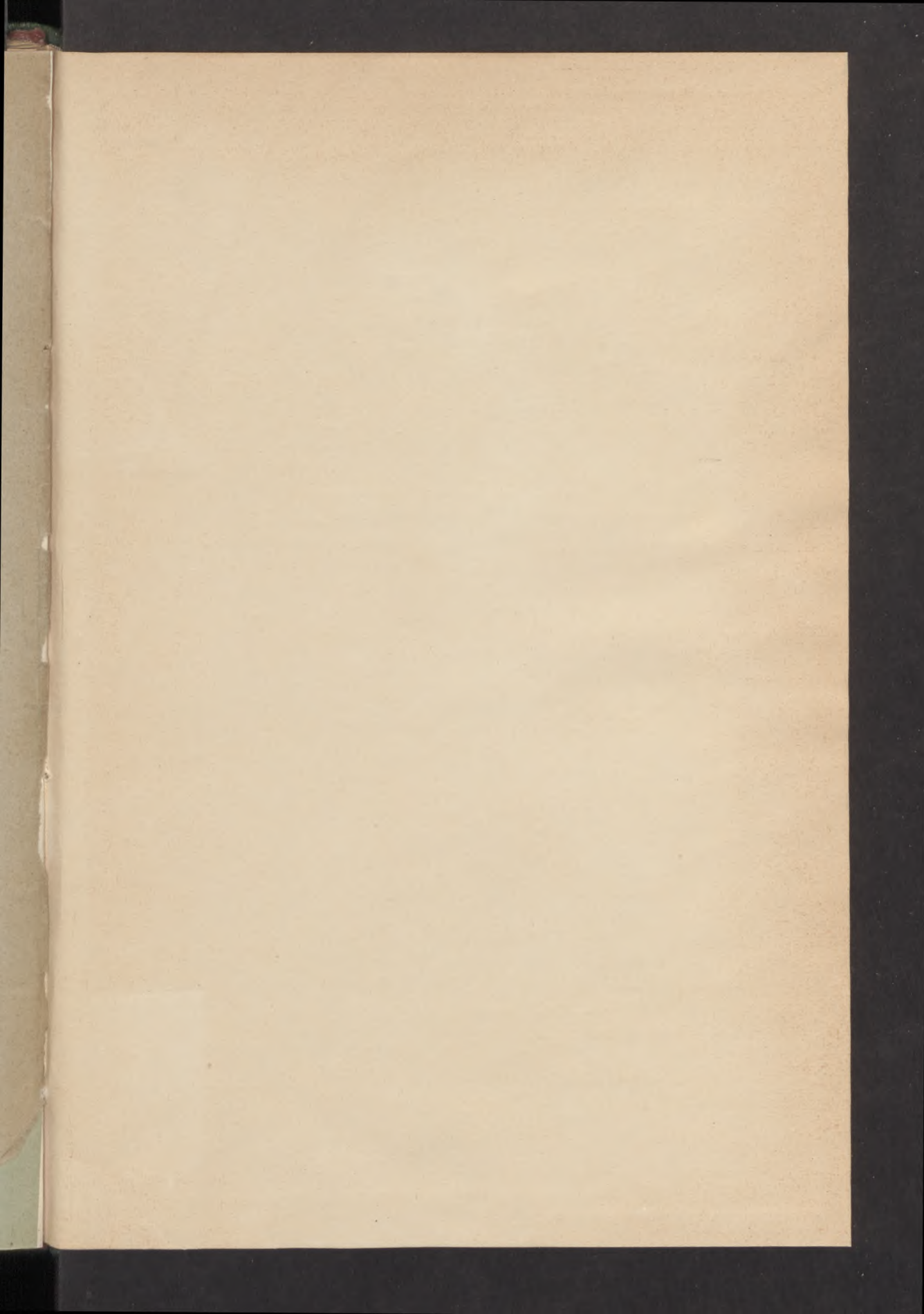
Algebra—Geometria. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tantervnek megfelelően. A geometriai részt Strobel Ernő írta.

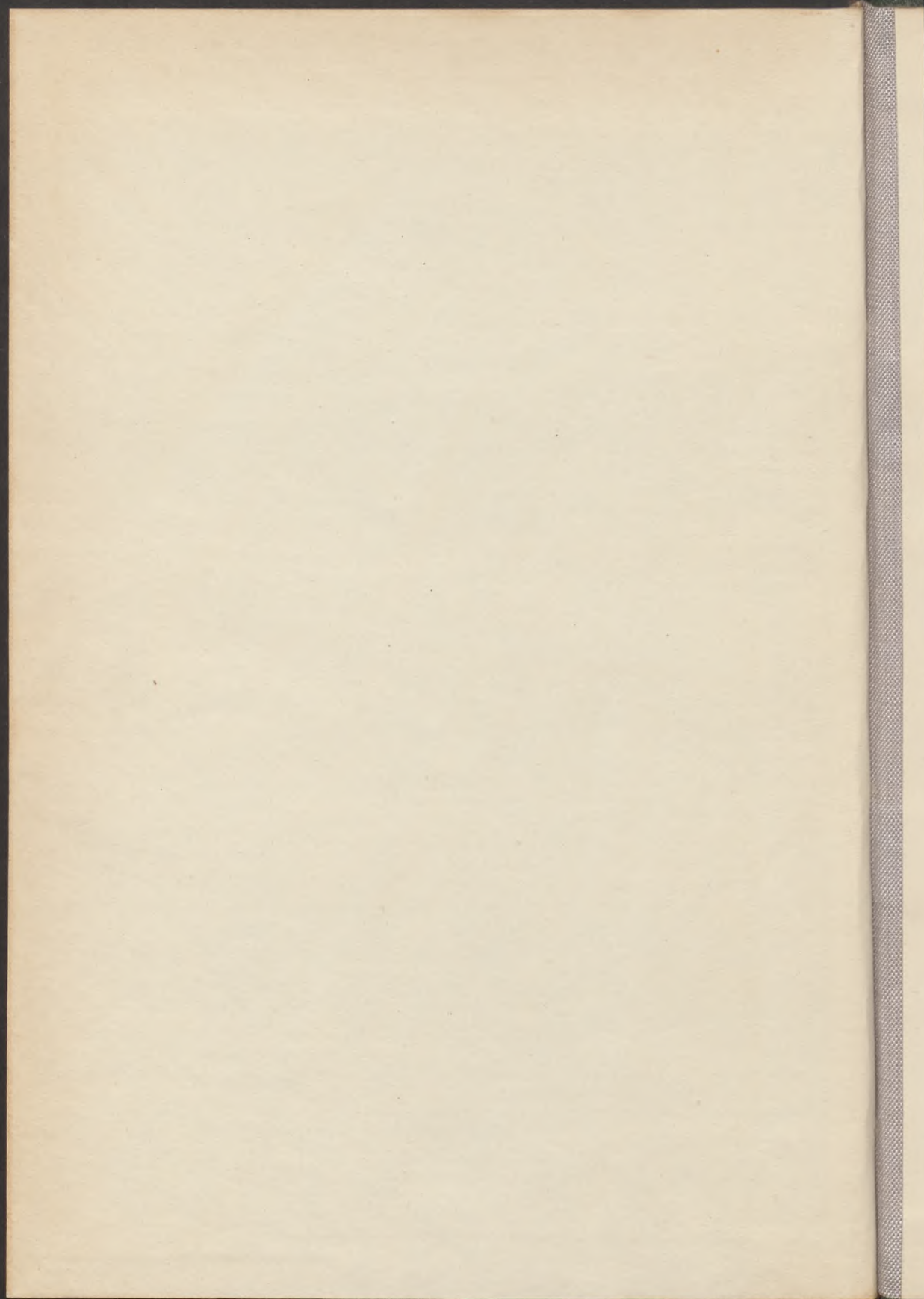
A felső kereskedelmi iskolák I., II. és III. évfolyama számára.

Trautmann Henrik—Kuntner Róbert:

Könyvvitel. A négyévfolyamú felső kereskedelmi iskolák számára az új tanterv szerint.

A felső kereskedelmi iskolák I., II., III. és IV. évf. számára.

1971 AUG 24

